

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**RUSYA'DA SOVYET DEVRİMİ ÖNCESİ RUSÇA KAYNAKLARDA KAZAN
TATAR TÜRKLERİNİN GEÇİŞ DÖNEMLERİ**

VENERA FALAKHOVA

**TEZ DANIŞMANI:
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERKAN KALAYCI**

TEMMUZ-2020

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Venera Falakhova

14.07.2020

ÖZ

RUSYA'DA SOVYET DEVRİMİ ÖNCESİ RUSÇA KAYNAKLARDA KAZAN TATAR TÜRKLERİNİN GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Falakhova, Venera
Yüksek Lisans, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Erkan Kalaycı
Haziran 2020

Tatar Türkleri, günümüzde başta Rusya Federasyonu olmak üzere dünyanın çok farklı bölgelerine yayılmış bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte Türk dünyasında Kazan Tatarlarının kültürel, siyasi ve tarihî olarak özel bir önemi vardır. Yüzyıllarca Ruslar da dahil birçok milleti hâkimiyeti altında tutan Tatarlar için 1552 yılı tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte İvan Grozny'nin Kazan işgali ile birlikte Tatar tarihi ve kültürü için yeni bir dönem açılır. Rus kaynakları bu yüzyıldan sonra Kazan Tatarları hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermeye başlar. Özellikle misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde kaleme alınan birçok eserde Kazan Tatarlarının gündelik yaşamı, dinî inançları, genel olarak kültürleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Tez çalışması 1917 Sovyet Devrimi'ne kadar olan sürede yayımlanmış olan Rusça kaynaklardaki Tatar geçiş törenlerini konu edinmektedir. Konu ile ilgili tespit edilmiş kaynaklarda Tatar geçiş törenleri tespit edilmiş ve kaynaklar kendi içinde eskiden yeniye doğru kronolojik bir sıra takip edilerek ele alınmıştır. Kaynakların geçiş törenlerinin hangi evreleri ve unsurları üzerinde daha fazla durdukları, bu durumun yazar ve amaçları ile ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili eser verenlerin dikkate değer bir bölümünün misyonerlik faaliyetleri ile ilişkisinin de bulunması sebebiyle özellikle İslamî olarak görülen unsurların kaynaklarda işlendiği tespit edilmiştir. Bu tür çalışmaların bir propaganda aracı olarak ortaya koyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatarlar, Tatar geçiş törenleri, Tatar folkloru, Rusça kaynaklarda Tatarlar

ABSTRACT

rites of passages of Kazan Tatars in Russian sources before the Soviet Revolution in Russia

Falakhova, Venera

Master of Arts, Contemporary Turkish Dialects and Literatures

Supervisor: Associate Professor Erkan KALAYCI

June 2020

Today, Tatars are present in many different parts of the world, especially the Russian Federation. However, in the Turkish world, Kazan Tatars have a special cultural, political and historical significance. For Tatars, who have dominated many nations including the Russians for centuries, 1552 is a historical turning point. On this date, a new period for Tatar history and culture opens with the invasion of Ivan Grozny in Kazan. Russian sources start to give more detailed information about Kazan Tatars after this century. There are important information about the daily life, religious beliefs and culture of Kazan Tatars, especially in many works written in the framework of missionary activities. This thesis study focuses on Tatar rites of passage in Russian sources that were published until the Soviet Revolution of 1917. Tatar rites of passage have been determined in the sources around the subject and the sources have been handled in chronological order from old to new. It has been tried to reveal which phases and elements of the rites of passage are more emphasized, the relationship of this situation with the author and its aims. It is determined that a considerable part of the authors related to the subject is related to missionary activities, and especially the elements seen as Islamic have been touched within the sources. It is concluded that such studies have been put forward as a propaganda tool.

Key Words: Tatars, Tatar rites of passage, Tatar folklore, Tatars in Russian Sources

ÖN SÖZ

Kazan Tatar Türkleri siyasi, kültürel açılardan Türk Dünyasında özel bir yere sahiptir. Özellikle Altınorda İmparatorluğu döneminde geniş bir coğrafyada başta Ruslar olmak üzere çok sayıda milleti egemenlikleri altında tutmuş, kültürel, dinî ve siyasî olarak onları derinden etkilemişlerdir. Bugün yaşadıkları coğrafyada İdil-Bulgar Devleti döneminden başlayarak Altınorda İmparatorluğu, Kazan Hanlığı dönemlerinden kalan maddi ve manevi kültürel zenginlikler bütün yıkımlara rağmen hâlâ gözlemlenebilmektedir. Kazan Hanlığının 1552 yılında yıkılıp günümüzde de devam eden Rus hâkimiyetinin başlamasıyla Tatar Türkleri tarihî geçmişlerinin tam tersine bu kez Rus hakimiyetine girmişlerdir. Tatarlar, güçlü kültürleri ile yüzyıllarca Rus etkisine, politikalarına direnmiş ve hatta çevredeki Türk ve Fin-Ugor halkları bu süreçte de etkilemeye devam etmiştir. Rus hâkimiyeti döneminde Tatar kültürüne dair pek çok kültürel zenginlik çeşitli sebeplerle Rusça kaynaklarda kaydedilmiştir. Bu tez çalışmasında da Sovyet Devriminin gerçekleştiği 1917 yılı öncesine ait yani Çarlık Rusya'sı döneminin Rusça kaynaklarında kaydedilmiş geçiş törenleri, halk inanışları, dinsel büyüsel inançlar tespit edilip değerlendirilmiştir. Tez, Giriş ve 1, 2, 3. Bölümler, Sonuç, Kaynaklar, Ekler ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Tezin “Giriş” bölümünde tezin konu, amaç, kapsam ve yöntemi ile Çarlık Rusya'sı döneminde Tatar folkloru ile ilgili Rusça kaynakların genel olarak değerlendirildiği kısımlar yer almaktadır. Burada eserleri incelenen şahısların hayatları ve önemli eserleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler onların Tatar folkloruna bakış açılarını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Tezin inceleme kısmı üç bölümden oluşmaktadır. Geçiş törenleri “doğum”, “evlilik”, “ölüm” başlıkları altında belirlenen bölümlerde genel olarak evrelerin ve eldeki malzemenin ne şekilde sınıflandırılacağı sorusuna açıklık getirilmiştir. Çünkü daha önce yapılan çalışmaların birikimi neticesinde ortaya çıkan sınıflandırmada yer alan her bir başlıkla ilgili malzeme, bizim

incelediğimiz kaynaklarda tespit edilememiştir. Bu nedenle daha önceki tecrübelerden istifade edilerek eldeki malzeme doğrultusunda kendi tasnifimiz yapılmıştır. Bütün bölümlerde malzemeler işlenirken aynı yol tercih edilmiştir. Öncelikle geçiş dönemi ile ilgili kısa bir bilgi ve sınıflandırma yolu açıklanmış ve ardından kaynaklardan tespit edilen malzemeler en eski tarihliden başlanılarak en yeni tarihli olana doğru incelenmiştir. Her kaynağın ve her bölümün sonunda da genel bir değerlendirme yapılmasına gayret edilmiştir.

Genel bir değerlendirmenin yer aldığı Sonuç'un ardından tezde doğrudan ve dolaylı olarak kullanılan çalışmaların yer aldığı eserlerin künyesi Kaynaklar'da verilmiştir.

Tez'e çalışmada kullanılan kaynaklardan elde edilen bazı görseller de eklenmiştir. Bunlar EKLER başlığı altında çalışmada yer almıştır.

EKLER'in ardından tez metninde yer alan özel isimler, yer adları, terimleri içeren DİZİN de eklenmiştir.

Tez çalışması sırasında pek çok kişinin teşvik ve desteğini gördüm. Bu süreçte desteğini esirgemeyen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Erkan Kalaycı'ya bu süreçte destekleri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Venera Falakhova

29.06.2020

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	1
A.1. Konu.....	1
A.2. Amaç	1
A.3. Kapsam	2
A.4. Yöntem.....	2
B. KAZAN TATARLARININ GEÇİŞ DÖNEMLERİ VE SOVYET DEVİRİMİ ÖNCESİ RUSÇA KAYNAKLAR / YAZARLAR.....	3
B.1. Kazan Tatarlarının Geçiş Törenlerine Genel Bakış	4
B.2. Tatar Geçiş Törenleri ve Devrim Öncesi Rusça Kaynaklar / Yazarlar	6
B.2.1. Yakov Dmitriyeviç Koblov (1876-1937).....	6
B.2.2. Vasiliy Afanasyeviç Sboyev (1810-1856).....	10
B.2.3. Petr Vasilyeviç Znamenskiy (1836-1917)	11
B.2.4. Kayum Nasiri (1825-1902).....	13
B.2.5. Aleksey Alekseyeviç Suharev (1861- ?).....	15
B.2.6. İvan İvanoviç Lepehin (1740-1802)	15
B.2.7. Anna Petrovna Valuyeva-Munt (1856-1902)	16
B.2.8. Karl Fyodoroviç Fuks (1776-1846)	16
B.2.9. Gerard Fridrich Miller (1705—1783).....	18
B.2.10. Aleksandr Fedoroviç Rittih (1831-1914 ?).....	19
B.2.11. Nikolay Vasilyeviç Nikolskiy (1878-1961).....	20
1. BÖLÜM (DOĞUM)	23
1.1. Doğuma hazırlık	27
1.2. Doğum Anı ve Hemen Sonrası.....	27
1.3. Çocuk.....	29

1.3.1. Çocuğa Kurban	31
1.3.2. Ad verme	32
1.3.3. Saç Kesme	38
1.3.4. Sünnet	38
2. BÖLÜM (Evlenme)	43
2.1. Evlenme Aşamaları	45
2.1.1. Eş Seçimine Etki Eden Kaideler	45
2.1.2. Tanışma ve Kız İsteme	47
2.1.3. Kız Kaçırma.....	60
2.2. Düğün	62
2.2.1. Düğün Öncesi	62
2.2.2. Düğün Eğlenceleri	63
2.2.3. Nikah.....	77
2.3. Düğün Sonrası	86
2.4. Evlilikle Alakalı Diğer Unsurlar	91
2.4.1. Kadın ve Erkeğin Aile Kurumu İçindeki Sosyal Statüsü	92
2.4.2. Evlenme Biçimleri	97
2.4.3. Boşanma	105
3. BÖLÜM (ÖLÜM).....	109
3.1. Ölüm Sırası.....	110
3.1.1. Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşler.....	113
3.1.2. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı	113
3.1.3. Yıkama ve Kefenleme, Tabut, Cenazenin Taşınması, Cenaze Namazı, Mezara Konuluşu	113
3.2. Ölüm Sonrası.....	124
3.2.1. Mezarlıklar, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Süsler, Semboller, Ölüyle Gömülen Öteberi.....	125
3.2.2. Ölenin Geride Bıraktığı Giyim ve Eşyasıyla İlgili İşlemler ...	128
3.2.3. Ölünün Belli Günleri ve Yas	128
3.2.4. Mezar Ziyaretleri	132

SONUÇ.....	135
KAYNAKLAR.....	139
EKLER.....	147
DİZİN.....	161

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
KK.	: Kaynak Kişi
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A.1. Konu

Tez konusu, Sovyet önceki dönemde yani Çarlık Rusya'sı döneminde yazılmış olan Rusça kaynaklarda Kazan Tatarlarının geçiş dönemi (doğum, evlenme, ölüm) ile ilgili tören, inançlarının tespit edilmesi ve incelenmesidir. Konu, öncelikli olarak daha geniş kapsamlı olarak planlanmışsa da eldeki malzemenin yüksek lisans tezinin kapsamını fazlası ile aşacağı görülünce sadece geçiş törenlerini içine alacak şekilde daraltılmıştır. Sadece Rusça kaynaklarda bu halk bilimi alanlarına dair malzemenin öncelikle tespiti ve değerlendirilmesi, tezin konusunu oluşturmaktadır.

A.2. Amaç

Tezin iki temel amacı bulunmaktadır. Öncelikle Çarlık Rusya'sı döneminde kaleme alınan Rusça eserlerdeki tez konusuna dair malzemelerin tespitidir. Bu malzemelerin bir bölümü parça parça farklı çalışmalarda kullanılmıştır. Amacımız bunları bir bütün olarak bir araya getirmektedir. İkinci amacımız ise elde edilen bu malzemenin bir değerlendirmesini yapmaktır. Kaynaklarda tespit edilen malzemelerin günümüz folklor araştırmalarında ne ölçüde kullanılıp kullanılmadığı, eserlerin müelliflerinin Tatar geçiş törenlerine bakış açısı, bu bakış açısının sebeplerini tespit, tez çalışmasının öncelikli amaçları arasındadır. Çünkü tezde incelenen kaynaklar modern folklor derleme metotları ile derlenmiş malzemeyi içermemektedir. Bu bakımdan bu metinlerin incelenmesi de farklı olmak durumundadır. İncelenen kaynaklar arasında fen bilimcileri, seyyahlar, misyonerler, ilahiyat akademisi hocaları vb. farklı mesleklerden, uzmanlık alanlarından araştırmacıların yazdıkları çalışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle ikinci amacımız sadece folklor incelemesi değil bunun yanında bu metinlerin neden yayımlandığı, bu konulara neden daha fazla değinildiği sorularına cevap aramak olacaktır.

A.3. Kapsam

Kazan Tatarlarının tarihî derinlikleri ve günümüzde yayıldıkları coğrafya dikkate alındığında onlar üzerine yapılacak bir yüksek lisans çalışmasının coğrafya, konu ve dönem bakımından sınırlandırılması gerekecektir. Tarihî dönemlerde ve günümüzde Türk Dünyası'nda oynamış oldukları önemli roller bakımından haklarında en çok çalışma yapılan Türk boylarından biri Kazan Tatarlarıdır. Bu bakımdan tezde coğrafya, konu ve dönem olarak bir kapsam daraltılmasına gidilmiştir. Bugün Tatarlar, Kırım, Astrahan, Tataristan / Kazan çevresi, Sibiryâ başta olmak üzere Rusya Federasyonu'nun hemen hemen her bölgesinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Bunun dışında dağılan Sovyetler Birliği'nin her tarafında, Türkiye'de de üzerinde çalışmalar yapılacak kalabalıkta Tatarlar yaşamaktadır. Bu bakımdan tezin kapsamı Kazan Tatarları ile sınırlandırılmıştır. Bugün Tatarların alt grupları olarak karşımıza çıkan Kreşin Tatarları ve Mişer Tatarları da teze dâhil edilmiştir. Tez, halk biliminin çalışma alanlarının tamamını kapsayacak şekilde düşünülmüşse de karşımıza çıkan malzemenin genişliği burada da bir kapsam daraltmasının zorunlu olduğunu göstermiştir. Bu sebeple geçiş dönemlerini (doğum, evlilik, ölüm) içine alacak şekilde kapsam daraltılmıştır. Zaman olarak da bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu çerçevede de ele alınacak kaynakların 1917 yılı Sovyet Devrimi öncesi yani Çarlık Rusyası dönemi ile sınırlandırılması uygun görülmüştür. Sovyet Dönemi ideolojik olarak yeni bir bakış açısının geldiği safhadır. Sovyet öncesi dönemdeki kayıtların değerlendirilmesi, Sovyet sonrası değerlendirilmesi için de önemlidir. Bu bakımdan sınırlandırmada 1917 Sovyet Devrimi esas alınmıştır.

A.4. Yöntem

Tez metin merkezli bir çalışmadır, bu bakımdan halk biliminin alan araştırması metot ve yöntemleri kullanılmamıştır. Öncelikle Rusça kaynaklardan, Rus arşivlerinden, kütüphanelerinden literatür taraması yapılmıştır. Sovyet Öncesi dönemde Kazan Tatarları ile ilgili yazılmış eserler tespit edilerek bunlarda tez konusu kapsamında malzeme verenler alınıp sınıflandırılmıştır. Çünkü bu eserler tarihçi, dilci, misyoner, din adamı

gibi farklı kişiler tarafından kaleme alınmış eserlerdir. Ardından bütün bu malzeme günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar esas alınarak fişlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Fişlenen malzemeler öncelikle Rusça olarak günümüz Rus alfabesi ile tekrar yazılmış ve ardından Türkçeye tercüme edilmiştir. Fişlenen malzemelerin bir bölümü birebir alıntı yoluyla tezde kullanılmış, diğer kısmı da yorumlanarak kullanılmıştır. Farklı kaynaklarda aynı bilgiyi tekrar eden kısımlar var ise bunlar da çalışmada zikredilmiştir. Bu tekrarların sıklığı eğer aynı yazılı kaynağa dayanmıyor ise halk bilimi unsurunun sıklığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu sebeple bunlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Malzemenin işlenmesinde art zaman bir inceleme yolu tercih edilmemiştir. Bu tercih edilse tezin kapsamı yüksek lisans tezini aşabilirdi. Bu bakımdan Tatar kültürü çerçevesinde kalınmaya gayret edilmiştir.

B. KAZAN TATARLARININ GEÇİŞ DÖNEMLERİ VE SOVYET DEVRİMİ ÖNCESİ RUSÇA KAYNAKLAR / YAZARLAR

Geçiş törenleri folklor araştırmalarının en önemli ve dikkat çeken araştırma konularından biridir. Doğumla başlayan ve ölümle sona eren insan hayatının doğum, evlenme ve ölüm gibi aşamaları birer geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu geçiş dönemleri kendi içerisinde de çeşitli evrelere ayrılmaktadır. Bu terimi bilim dünyasına kazandıran *Arnold van Gennep* olmuştur. Gennep *Les Rites de Passage* [Geçiş Törenleri] (1909) adlı eseri ile kendisinden sonra yapılan çalışmalar için bir model olmuştur. Bu eser daha sonra 1960 yılında *The Rites of Passage* adıyla İngilizceye, 1999 yılında da *Obryadı Perehoda* adıyla Rusçaya tercüme edilmiştir. Geçiş törenleri ile ilgili çalışmaların Gennep eseri ile başladığını söylemek elbette mümkün değildir. Ancak onun eserinin yayımlanmasından sonra geçiş dönemi araştırmalarının yeni bir döneminin başladığı söylenebilir. Tez çalışmamızda incelenen kaynaklar 1917 yılı öncesine ait olmakla birlikte ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere bu kaynaklarda sistematik bir inceleme söz konusu değildir. Folklor, antropoloji, sosyoloji gibi alanların uzmanlarının bakış açısından ziyade farklı meslek gruplarından kişilerin farklı amaçlarla kaleme aldığı eserler karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple

Genep'in eserinin Rusya'daki çalışmalara daha geç dönemlerde etki ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

B.1. Kazan Tatarlarının Geçiş Törenlerine Genel Bakış

Kazan Tatarları çeşitli yönleriyle Rus kaynaklarının haklarında en fazla bilgi verdiği Türk boylarından biridir. Yüzyıllar boyunca bugün de yaşamaya devam ettikleri İdil-Ural sahasına hakim olmakla kalmamış, 16. yüzyıla kadar Rusları da özellikle Altınorda İmparatorluğu döneminde hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. Altınorda İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından başlayan hanlıklar döneminde Tatar-Rus ilişkilerinde de değişiklikler olmaya başlamış ve 1552 yılında İvan Groznıy'ın Kazan'ı işgaliyle birlikte süreç tamamen tersine dönmüştür. Rus yıllıkları, seyahatnameler, çeşitli araştırma notları, misyoner raporları, misyoner mektupları gibi farklı alanlarda kaleme alınmış pek çok kaynak, İdil-Ural bölgesindeki halkların halk bilimi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bunlar içerisinde Kazan Tatarlarının halk biliminin de önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Tatarların misyoner kaynaklarında Rus Hristiyanlık propagandasının önündeki en büyük engel olmaları sebebiyle özellikle dinî inançları ile ilgili olarak ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Burada bahsettiğimiz kaynaklar Tatarların doğum, evlilik ve ölümle ilgili adetlerini, gelenek-göreneklerini de zaman zaman ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Tezin bölümlerinde bu konudaki bilgiler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bölümde genel olarak iki konu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu amaçlardan ilki; Kazan Tatarlarının geçiş dönemleri üzerine yapılmış olan kapsamlı çalışmalar içerisinde Sovyet öncesi dönemlerinin ne kadar ağırlıkta kullanıldığını ortaya koymaktır. İkincisi de eldeki malzemelerin daha farklı yönleriyle değerlendirilebilmesi için kaynakların haklarında bilgi bulabildiğimiz yazarları hakkında bilgi vermektir.

Öncelikle Sovyet öncesi döneme ait Rusça kaynaklarda Tatar geçiş törenleri konusunda yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Tatarların geçiş törenleri konusunda Rusya'da ve Türkiye'de yapılmış kapsamlı çalışmalar yer almaktadır. Burada tezimizi ilgilendiren husus söz konusu kapsamlı çalışmalarda devrim öncesi Rusça kaynakların ne kadar yoğunlukta

kullanıldığı meselesidir. Doğrudan Tatarların geçiş törenlerini konu alan kapsamlı çalışmaların, tezimizde incelediğimiz kaynakları neredeyse hiç kullanmadıkları dikkat çekmektedir. Örneğin F.S. Bayazitova'nın *Gomernin Öç Tıyı* [Hayatın Üç Düğünü] (1992) adlı eseri, Kazan Tatarlarının geçiş törenleri ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu eserden de önemli ölçüde istifade edilerek kaleme alınan Çulpan Zaripova Çetin'in *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekləri* (2009), Rasilya Karimova'nın yine Türkiye'de hazırlanmış *Müslüman Tatarlarda ve Kreşinlerde (Hristiyan Tatarlarda) Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm)* (2007) başlıklı yüksek lisans tezi bize tez kapsamında ele aldığımız eserlerin hangi yoğunlukta kullanıldıkları konusunda bilgi vermektedir. Bunun dışında başka kaynakları da zikretmek mümkündür. Ayrı ayrı geçiş törenleri ile ilgili ya da folklorun başka konularında yapılmış çalışmalarda zaman zaman bu kaynaklar kullanılmış olsa da bunların çok sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin M.H. Başırov'un *Tatar Folklorı* [Tatar Folkloru] adlı ders kitabı (2008), İ.N. Nadirov'un 1978 yılında yayımladığı *Yola Poeziyası* [Gelenek Nesri] adlı yazısında da benzer şekilde Sovyet öncesi Rusça kaynakların çok az kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığını görmekteyiz. Bunların sayısını daha da arttırmak mümkündür. Ancak buradaki amacımız bunları çok sayıda kaynağı örnek göstererek ispat etmek değildir. Genel olarak bizim incelediğimiz eserlerin geçiş törenleri ile ilgili çalışmalarda çok fazla dikkate alınmadığıdır. Bu bakımdan tezimizin alana önemli bir katkı yapacağı düşüncesindeyiz. Burada kaynaklarında geçiş törenlerinde daha fazla yer veren yazarlardan başlanarak bir öncelik sırası belirlenmeye çalışılmıştır¹.

---

¹ Tezde incelenen kaynakların yazarlarının hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler farklı kaynaklarda birbirini tekrar eder niteliktedir. Bu sebeple her alıntının kaynakçasını göstererek aynı bilgileri farklı kaynaklara dayandırarak vermek yerine eldeki mevcut kaynaklar bir araya getirilerek bir metin oluşturulmuştur. Bu bakımdan her bir yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin hangi kaynaklardan istifade edilerek kaleme alındığı dipnotta belirtilecektir.

B.2. Tatar Geçiş Törenleri ve Devrim Öncesi Rusça Kaynaklar / Yazarlar

B.2.1. Yakov Dmitriyeviç Koblov (1876-1937)²

Tezin inceleme kısmında görüleceği üzere Kazan Tatarlarının geçiş törenleri ile ilgili olarak en geniş kapsamlı bilgiler verenlerden biri Yakov Dmitriyeviç Koblov'dur. 20 Nisan 1876 tarihinde Orenburg vilayetinin Verhneuralks ilçesinin Amurskiy köyünde doğan Koblov 1937 yılından sonra vefat etmiştir. Ölüm tarihi ver yeri ile ilgili olarak kesin bilgi bulunmamaktadır. Koblov, çok farklı alanlarda çalışma yapmış, dönemin tipik Rus aydınlarının özelliklerini taşıyan çok yönlü bir araştırmacıdır. Rus kelamcısı, İslam dini araştırmacısı, Kazan misyoner okulunun temsilcisi, polemikçi yazar, etnograf, pedagoğdur. Çalışmalarının önemli bir bölümü İdil ve Kama boylarındaki halkların etnografisi üzerinedir. Tatar cemaat okulu hakkında yayınları bulunmaktadır.

Koblov'un almış olduğu eğitim de onun çalışmalarının genel özellikleri hakkında bilgi verecek niteliktedir. İlk eğitimini Orenburg dinî okulunda, orta eğitimini Orenburg Papaz Okulunda almış daha sonra da Kazan İlahiyat Akademisine girmiş ve buradan 1901 yılında mezun olmuştur. Aynı akademi de A. Malov ve M. Maşanov gibi dönemin önemli misyonerlerinin de öğrencisi olarak master programını olarak 1905 yılında tamamlamıştır.

Koblov'un görev yerlerini de dikkatle incelediğimizde bütün hayatının Hristiyan misyonunun farklı kurumlarında geçtiğini görmekteyiz. 1901-1908 yılları arasında Kazan Piskoposluğu bünyesinde misyonerlik görevini üstlenmiştir. 1908'den itibaren eğitim idaresinin memuru, 1908-1910 arası Vyatka vilayeti Yalabuga ilçesi orta okullarının müfettişi, 1910-1914'e kadar Kazan vilayeti Kazan ilçesi orta okullarının müfettişi, 1914-1917 arası Kiev öğretim bölgesinin bölgesel müfettişi gibi görevlerde bulunmuştur.

---

² Yakov Dmitriyeviç Koblov'un hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabileceği kaynaklar şunlardır: O.V. Çikurova'nın *Bez Pedagogičeskoj Podgotovki Nel'zya Bit' Uçitelem (Professor Ya.D. Koblov i Sozdaniye Kafedri Pedagogiki v Dal'nevostoçnom Universitete)* (2014), *Pobeda ili Rabstvo (Ya.D. Koblov o Zadaçah Rossii v Pervoy Mirovoy Voyne)* (2014), *Missionerskoye Shujeniye Ya.D. Koblova* (2015), *Problema Etnokonfessional'nogo Vzaimodeystviya v Volgo-Kam'ye v Nauçnom Nasledii Ya.D. Loblova* (2014).

Koblov, 1917 yılında Kiev'den Kazan'a dönmüş ve bir süre Kazan İlahiyat Akademisinde çalışmıştır. 1919'da Rusya'nın uzak doğu bölgesine gitmiş ve Vladivostok şehrinde tarih ve filoloji fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Koblov, 1920'de Uzak Doğu Devlet Üniversitesi'nin açılmasından sonra orada felsefe profesörü olarak çalışmıştır. Uzak Doğu Devlet Üniversitesi [Государственный Дальневосточный Университет] pedagoji bölümünü açılmasını önermiştir. Koblov hakkında son resmi bilgiler 1937 senesine ait olup hayatının bundan sonraki dönemi hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. Koblov, misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra etnografi sahasında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde 1907'de yılında Kazan İmparatorluk Üniversitesinin Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Topluluğunun üyesidir.

Koblov, İslam dini araştırmaları, İslam dini ile ilgili yaptığı kelam polemikleri, Rus olmayan İdil ve Kama boyu halklarının eğitimi ve Rus Ortodoks kilisesi bünyesindeki misyonerlik çalışmaları ile tanınmış bir şahsiyettir. Kilisenin toplumsal faaliyetleri, bilimsel ve pedagojik çalışmalarına katılarak nihayette N.İ. İlminskiy sisteminin takipçisidir³. Ayrıca Koblov, 20 yüzyılın başında İdil ve Kama boyu bölgesinde dinî ilişkiler ve Kazan Tatarlarının kültürü ve yaşam tarzı konusundaki araştırmalara da büyük katkıda bulunmuştur.

Koblov, misyonerlik çalışmalarında özellikle İslam'a veya pagan inançlara geri dönüş, "sapmalarla!" mücadele etme ve Kazan piskoposluğunda yaşayan başka din mensupları içinde Ortodoks Hıristiyanlığı yayma gibi faaliyetleriyle misyonerlik çalışmaları tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Koblov, bu görevi yerine getirirken bölgedeki halklar arasında misyonerlik seyahatleri düzenlemiş bu süreçte bölgedeki halkların etnografisine dair kıymetli malzemeleri de toplamıştır. Bu çalışmaların neticesinde Ortodoks Hristiyan veya pagan olan Çuvaş, Mordvin, Mari, Udmurt gibi İdil ve Kama

---

³ N.İ. İlminskiy, 1552'de Kazan'ın işgali ile başlayan Orta İdil bölgesindeki Rus hakimiyeti döneminde uygulanan baskı ve zorlamaya dayalı Hristiyanlaştırma çalışmalarının başarısızlığını görerek yeni bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemle ana dil üzerinden misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi, yeni alfabelerin oluşturularak yeni milletlerin inşası, kiliseye ana dilin sokulması gibi esasları içermektedir. Günümüzde çok sayıda Türk yazı dilinin ortaya çıkışı doğrudan İlminskiy metodunun bir sonucudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arık 2012; Aça 2013; Topsakal 2018.

boyu halklarının İslam'ı kabul etmelerinin önündeki engeller, etnik bilincin oluşmasında dinin yeri, etnik psikoloji ve halklar arası ilişkiler gibi çok yönlü incelemeler yapmıştır.

Koblov'un 1937'den sonraki hayatı hakkında bilgi sahibi olunamaması, dönemin siyasi ve ideolojik bakış açısı nedeniyle çok sayıda aydının Stalin dönemi politikaları nedeniyle idam edilmesi ya da sürgünlere gönderilerek ortadan kaldırılması ile ilgili olabilir. Çünkü Koblov neticede eski bir misyoner-din adamıdır ve özellikle Uzak Doğu Devlet Üniversitesinde çalıştığı dönemde "Din Bilimi" bölümünün açılması hakkında talebi bulunmaktadır. Onun başvuru dilekçesine göre bu bölümün açılması bir mecburiyettir. Çünkü dine karşı mücadele edilmekle birlikte dinî inanç tüm zenginliği ve çeşitliliği ile incelemeye değerdir. Koblov, taşıdığı vasıflar sebebiyle Uzak Doğu'da bütün haklarından mahrum edilmiş akademik unvanları elinden alınmış ve sıradan bir Rusça öğretmeni olarak görev yapmıştır.

Koblov'un yapmış olduğu temel çalışmalar da onun bakış açısının ortaya koyulması bakımından önemlidir. *O Sostoyanii Missionerskogo Dela v Kazanskoy Eparhii za 1903 g. Otçyot Eparhialnogo Protivomusulmasnskogo i Protivoyazıçeskogo Missionera* [1903 Kazan Piskoposluğunda Misyonerlik Çalışmalarının Durumu Hakkında. Pagan ve Müslüman Karşıtı Misyoner Raporu] (1903), *Muhammedanskaya Soteriologiya i Eyo Nedostatki v Sravnenii s Hristianskim Uçeniyem o Spasenii Çeloveka* [İslam'ın Soteriyolojisi ve Onun İnsanın Kurtuluşu İle İlgili Hristiyan Doktrini İle Karşılaştırıldığında Eksiklikleri] (1902), *Proraditel'skih Greh po Uçeniyu Korana i Ego Tol'kovnikov i po Uçeniyu Biblii* [Kuran ve İncilin Doktrinine Göre Ataların Günahları] (1903), *Otvét Muhammedanam na İh Vozrojeniya Protiv Hristianskogo Dogmata o Presvyatoy Troitse* [Hristiyan Teslis Doğmasına İtirazlarına Karşılık Müslümanlara Cevap] (1903), *Pervobitnaya Rayskaya Jizn' Çeloveka po Uçeniyu Korana i Ego Tolkovnikov* [Kuran ve Açıklamalarına Göre İlk İnsanın Cennet hayatı Hakkında] (1903), *Pravda o Muhammeda* [Muhammed Hakkında Gerçekler] (1903), *Muhammedanskoye Uçeniye o Proishojdenii Çeloveka*

[İnsanın Yaratılışı Hakkında İslam Öğretisi] (1904), *Muhammedanskoye Uçeniye o Proishojdenii Çeloveskoy Duşi* [İnsan Ruhunun Yaratılışı Hakkındaki İslam Öğretileri] (1904), *Graf L.N. Tol'stoy i Musulmane (Po Povodu Perepiski L.N. Tolstogo s Kazanskimi Tatarami* [Kont L. N. Tolstoy ve Müslümanlar (L. N. Tolstoy'un Kazan Tatarları ile yazışmaları hakkında)] (1904), *O Neobhodimosti İnoredçeskih Missionerov v Dele Prosveşçeniya İnorodtsev Otvet g. N.A. Borbornikovu* [Gayrı Rusların Aydınlatılması Çalışmalarında Gayrı Rus Aydın İhtiyacı Üzerine. N.A. Borbornikov Bey'e Cevap] (1905), *Çeremiskaya Sekta Kugu-Sorta. Etnografiçeskiy Oçerk iz Jizni Çeremis* [Mari Kugu-Sort⁴ Mezhebi. Mari Etnografik Hayatından Örnekler] (1905), *Antropologiya Korana v Sravnenii s Hristianskimi o Çeloveke* [İnsan Hakkında Hristiyanlıkla Karşılaştırmalı Kuran Antropolojisi] (1905), *Narodniye Predstavleniya Mogametan o raye i Ade* [Kuran ve Cennet Hakkında İslam Halk İnançları] (1906), *Tatarskiye Musulmanskiye Şkoli (Medrese)* [Müslüman Tatar Okulu (Medrese)] (1906), *O Tatarskiy Musul'manskih Prazdnikah* [Müslüman Tatar Bayramları Hakkında] (1907), *O Mogametanskih Mullah. Religiozno-Bitovoy Oçerk* [Tatar Mollaları Hakkında -Dini Deneme] (1907), *Religioznye Obryadı i Obiçai Tatar-Mogametan (Pri Nareçenii İmeni Novorojdenkomu, Svadebniye Obryadı i Pohoronı* [Müslüman Tatarların Dini Törenleri ve Gelenekleri: Doğum, Evlilik ve Defin Hakkında] (1908), *Meçti Tatar-Mogametan o Natsional'noy Obşçeobrazovatel'noy Şkole* [Müslüman Tatarların Milli Eğitim Kurumları İle İlgili Hayalleri] (1908), *Mifologiya Kazanskih Tatar* [Kazan tatarlarının Mitolojisi] (1910), *O Tatarizatsii İnorodtsev Privolskogo Kraya* [Privolga Bölgesinde Gayrı Rusların Tatarlaşması] (1910), *Konfessional'niye Şkoli Kazanskih Tatar* [Kazan Tatarlarının Dini Okulları] (1916), *Pobeda ili Rabstvo. Po Povodu Proishodyaşçey Bor'bi Mejdu Rossiyey i Germaniyey* [Rusya ve Almanya Arasında Süregelen Silahlı Mücadeleye Üzerine] (1915), *Laboratorniy Metod v Şkole* [Okullardan Laboratuvar Metodu] (1925).

---

⁴ Kugu-Sorta (Kyry-copra) Mari geleneksel inançları ile Rus ortodoksluğunun birleşiminden ortaya çıkmış bir senkretik inan.

Gerek hayat hikâyesi, çalışma hayatı gerekse misyoner ve akademik olarak yapmış olduğu çalışmalar Koblov'un bakış açısı hakkında bize yeteri kadar bilgi vermektedir. Dönemin misyonerlerinin temel özelliklerini Koblov da taşımaktadır. Sadece Hristiyanlık değışil bölgede yaşayan halklar ve özellikle de İslam konusunda donanımlı bir misyoner araştırmacı profilini çizmektedir. Bu özellikle Kazan Tatarlarını geçiş törenleri ile ilgili kayıtlarının değerlendirilmesi için bizlere imkân sunmaktadır.

B.2.2. Vasiliy Afanasyeviç Sbojev (1810-1856)⁵

Sbojev, Orta İdil bölgesindeki Rus olmayan halklarla ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Rus tarihçi, etnograf ve yazardır. 02.04.1810 tarihinde Nijegorod eyaletinin Çernuha köyünde doğmuştur. Sbojev, Çeboksar ilçesi Koşki (Rus. Pervoye Çuraşevo) köyünde (günümüzde Çuvaş Cumhuriyeti, Mariinsko-Posadskiy ili Pervoye Çuraşevo köyü) doğmuştur. Babası papaz İ.S. Protopopov'dur. Kazan İlahiyat Akademisi ve Petersburg İlahiyat Akademilerinde okumuştur. Meslek hayatının başlangıcında Kazan İlahiyat Akademisinde kilise tarihi ve Yunanca dersleri vermiştir. 1841-1850 arasında Kazan Üniversitesinde Rus edebiyatı alanında hocalık yapmıştır. Sbojev, üniversitede görev yaptığı dönemde özellikle Orta İdil bölgesinde yaşayan halkların halk hayatı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Çalışmaları arasında bölgenin gayrimüslim Türk boylarından Çuvaşların maddi ve manevî kültürü üzerine gözlemleri, değerlendirmeleri ve bu çalışmalarda kullandığı karşılaştırmalı bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların ve değerlendirmelerinin önemli bir bölümü N. Zabolotnitskiy'le çıktıkları bilimsel alan araştırması gezisi malzemelerine dayanmaktadır. Bu alan araştırmasından sonra kaleme aldığı *İssledovaniya ob İnorodtsah Kazanskoy Gubernii. Zametki O Çuvaşah* [Kazan Eyaletinin Gayrirusları Üzerine İncemeler. Çuvaşlar Üzerine Notlar] bu alandaki öncü çalışmalardan biridir. Bu çalışma öncelikle *Zametki O*

---

⁵ Vasiliy Afanasyeviç Sbojev'in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabilceğı kaynaklar şunlardır: V.K. Magnitskiy'in *K Biografii V.A. Sbojeva* (1901), G.B. Matveyev'in *Sbojev Vasiliy Afanas yeviç* (2009), P. Nikolayev'in *Velikiy Russkiy Pisatel'-Uçemy V.A. Sbojev o Kulture Çuvaşey* ve *Bibliğrafiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Tyurkologov*'daki daki *Sbojev, V.A.* maddesine bakılabilir.

Çuvaşah [Çuvaşlar Hakkında Notlar] başlığı ile tefrika halinde *Kazanskiy Gubernskiye Vedomosti* [Kazan Vilayet Haberleri] (1840-1850) yayımlanmıştır. Bu çalışma, tefrika halinde yayımlandıktan sonra 1851’de Kazan’da ayrı bir kitap olarak yayımlanmış, onun ölümünde sonra da 1856’da tekrar yayımlanmıştır. Aynı çalışma üçüncü kez 1865’te Moskova’da *Çuvaşi v Bitovom, İstoriçeskom, i Religioznom Otnoşeniyah. İh Proishojdeniye, Yazık, Obryadı, Pover’ya, Predaniya* [Çuvaşlar’ın Yaşamı, Tarihi ve İnançları. Onların Ortaya Çıkışı, Dili, Gelenekleri, Batıl İnançları ve Efsaneleri] adıyla yayımlanmıştır. Sboyev’in bu çalışması alanı için günümüzde de önemini kaybetmeyen temel eserlerdendir. Bu alanda yapılan çalışmalar için halen temel başvuru eserleri arasında yer almaktadır. Onun hayatı ve eserleri hakkında da çok sayıda eser kaleme alınmıştır.

B.2.3. Petr Vasilyeviç Znamenskiy (1836-1917)⁶

Znamenskiy, Rus kilisesinin önde gelen tarihçilerinden biridir. Ruhban sınıfından bir ailenin çocuğudur. Babası Vasiliy Andreyeviç Znamenskiy Nijegorodsk Georgiyev Kilisesinin papazıdır. Kendisi de babası gibi dinî eğitim almıştır. Üçüncü sınıftan itibaren Nijegorodsk’ta İlahiyat Okulunda (1846-1850) okumuştur. 1850-1856 yıllarında da Nijegorodsk’ta İlahiyat Akademisinde eğitim almıştır. Kazan İlahiyat Akademisinde eğitim almış ve burada Rus Kilisesi Tarihi bölümünün başkanlığı görevini yürütmüştür. Samara’da dinî okullarda felsefe ve mantık dersleri vermiş, 1862 yılında İlahiyat Akademisinde Tarih bölümünde çalışmaya başlamıştır. 1863-1866’da ilahiyat akademisinde okuyan kadınlara Rus ve dünya tarihi dersleri vermiştir. 1864-1873 tarihleri arasında Kazan’da Rodion Eğitilmiş Kadınlar Entsitüsü [Родионовском институте благородных девиц]’nde ders vermiştir. 19 Nisan 1865’ten itibaren Kazan İlahiyat Akademisinde kütüphane memuru olarak çalıştı. 1866’da Akademiye bölüm dışı profesör, iki sene sonra da kadrolu profesör olarak kabul edilmiştir. 1873 yılında *Prihodskoye Duhovenstvo v Russkoy So Vremeni Reformı Petra* [Çar

---

⁶ Petr Vasilyeviç Znamenskiy’in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabileceği kaynaklar şunlardır: B.M. Kunitsin’in *Molodiye Godı P.V. Znamenskogo po Ego Avtobiografiçeskim Zametkan* (2014); E.V. Lipakov’un *Znamenskiy* (2009), V.A. Znamenskiy’in *Biografiya i Nauçnaya Deyatel’nost’ Professora P.V. Znamenskogo* (2003) çalışmaları.

Petro'nun Reformlarından Sonra Rusya'da Ruhban Sınıfının Durumu] adlı çalışması için doktora unvanını almıştır. Uzun süre ilahiyat akademisinde farklı görevler üstlenmiştir.

Znamenskiy, Kazan'ın yayın hayatında da farklı görevler üstlenmiştir. 1873-1879 yıllarında *Pravoslavnyy Sobesednik*'te editör, 1886-1896 yıllarında editör kurulu üyesi olarak görev yapmış 1896-1897 yıllarında da derginin baş editörlüğü görevini üstlenmiştir. Bu görevleri yürütürken aynı zamanda Kazan komitesi sansür heyetine de üyedir. 1895-1896'da *Ízvestiya po Kazanskoy Eparhii* [Kazan Piskoposluğu Haberleri] dergisinin gayri resmi editörlüğünü de yürütmüştür.

Kısa hayat hikayesinde görüldüğü üzere Znamenskiy eğitim hayatını dinî okullarda tamamlamış ve bütün hayatı boyunca buna uygun görevler icra edip eğitim vermiştir. Bu bakımdan Kazan Tatarlarının geçiş törenleri ile ilgili vermiş olduğu bilgileri bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır. Onun önemli eserlerinin verilmiş olması da bakış açısını ortaya koymak bakımından önemlidir. Aşağıda eserlerinden bir bölümünün künyesi verilmiştir:

Znamenskiy'in başlıca eser *Rukovodstvo k Russkoy Tserkovnoy Ístorii* [Rus Kilise Tarihinin Kılavuzu]'dir. Bu eserin daha sonraki yıllarda da çok sayıda yeni yayını yapılmıştır. Diğer önemli çalışmaları arasında şunları saymak mümkündür: *Prihodskoye Duhovenstvo na Rusi XVI i XVII v.* [Rusya'da XVI ve XVII. Yüzyıllarda Din Adamları], *Prihodskoye Duhovenstvo so Vremeni Reformi Petra* [Çar Petro Reformlarından Sonra Rusya'da Ruhban Sınıfının Durumu], *Osnovniye Naçala Duhovno-Uçilişçnoy Reformi v Tsarstvovaniye Aleksandra I* [I. Aleksandır Döneminde Manevî-Eğitimsel Reformun Temel Prensipleri], *Duhovniye Şkoli v Rossii do Reformi 1808* [1808 Reformuna Kadar Rusya'da Dinî Okullar], *Çteniya iz Ístorii Russkoy Tserkvi Za Vremya Tsarstvovaniya Ímperatora Aleksandra I* [I. Aleksandır'ın Çarlığı Döneminde Rus Kilisesi Tarihi Üzerine Notlar], *Ístoriya Kazanskoy Duhovnoy Akademii* [Kazan İlahiyat Akademisi Tarihi], *Na Pamyat o Nikolaye İvanoviçe İl'minskom: K Dvatsatipyatiletiyu Bratstva Svyatitelya Guriya* [N. İvanoviç'in Hatırasına: Kutsal Guriy Kardeşliği'nin

Yirmi Beşinci Yılına], *Uçastiye N.İ. İl'minskogo v Dele Narodnogo Obrazovaniya v Turkistanskom Kraye* [Türkistan Bölgesinde Halk Eğitiminde N.İ. İlminskiy'in Katkısı], *Neskol'ko Materialov dlya İstorii Altayskoy Missii i Uçastiye v Eyo Delah N.İ. İl'minskogo* [Altay Misyonunun Tarihi ve N.İ. İlminskiy'in Onun Çalışmasına Katkıları Üzerine Malzemeler], *Bogoslovskaya Polemika 1860-h Godov ob Otnoşenii Pravoslaviya k Sovremennoy Jizni* [1860'larda Ortodoksluğun Modern Hayata Karşı Tutumuyla İlgili Teolojik Polemik], *Svyatiye: Petr, Aleksey, İona i Filipp, Moskovskiye Çudotvortsı* [Azizler: Peter, Aleksey, İyona ve Filip, Moskova Mucize İyeleri], *Kazanskiye Tatarı* [Kazan Tatarları].

Eğitim ve çalışma hayatı ile paralel olarak Znamenskiy'in çalışmaları da Rus kilise tarihi, misyonerlik faaliyetleri ve Hristiyanlığın farklı alanlarını ilgilendiren çalışmalardan oluşmaktadır. Onun yayın listesinin sadece yukarıda verdiklerimizden ibaret olmadığını da belirtmek gerekir. Bunların yanı sıra çok sayıda makalesi de dönemin gazete ve dergilerinde yayımlanmıştır. Ancak amacımız onun yayın listesini bütün olarak ortaya koymak olmadığı için sadece yukarıdaki eserleri seçilerek verilmiştir.

B.2.4. Kayum Nasiri (1825-1902)⁷

Kazan Tatarlarının geçiş törenleri hakkında bilgi veren Rusça kaynaklar arasında eseri bulunan tek Müslüman Tatar Kayum Nasiri'dir. Nasiri, Kazan Tatarlarının üzerine çok sayıda yayın yapmış öncü bir kişiliktir. Edebiyat, eğitim, folklor, dil, matematik, tarih, coğrafya, astronomi gibi farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Döneminin öne çıkan birçok aydını gibi Nasiri de tüm hayatını Tatarların bilim, eğitim, kültür alanlarında ilerlemesi adamıştır. Tatarlar için toplumsal hayatta Tatarların ilerlemesi için Rus devrimcileri ile yakınlaşma, Tatarların Rusçayı öğrenmesinin gerekliliği konusundaki fikirleri ile de öne çıkmaktadır. Nasiri'nin farklı alanlarda bu yetkinliği ve farklı fikirleri üzerinde babasının önemli olduğu

---

⁷ Kayum Nasiri'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabilceği kaynaklar şunlardır: Ş. Ramazanov'un *Kayum Nasiri-Osnovatel' Tatarskogo Literaturnogo Yazıka* (1945), İ.A. Abdullin-M.F. Zekiyev'in *Kayum Nasiri – Osnovopolojnik Natsional'nogo Literaturnogo Yazıka* (1975), L.P. Sadıkova'nın *Osnovopolojnik Tatarskogo Literaturnogo Yazıka* (2008) adlı çalışmaları.

onun niteliklerinden de anlaşılmaktadır. Onun babası Farsça, Rusça ve Arapça konuşan ve aynı zamanda birkaç eser de kaleme alan bir kişidir.

Nasiri, 1841 yılında Kazan'a gelir ve 1855 yılında okuduğu medreseye yerleşir. Kazan İlahiyat Akademisinde Tatarca dersler verir bu sırada Rusçayı da öğrenir. İlahiyat Akademisindeki görevinden ayrıldıktan sonra Tatar çocuklarına Rusça öğretmeye başlar. Ancak Rus olmayan halkların okullarının müfettişliğini yapan V.V. Radloff ile anlaşamadığı için buradan da ayrılır ve kendisini edebiyat ve eğitim çalışmalarına verir. Bu dönemde ilk önce *Sintaksis* adlı eseri 1860'ta yayımlanır. 1871'de masa üstü günlük takvimini yayımlar ve günlük bir Tatarca gazete çıkarmayı düşünse de idarenin izin vermemesi sebebiyle bu hayalini gerçekleştiremez. Nasiri, 50 yılı aşan çalışma hayatı boyunca yukarıda bahsettiğimiz farklı alanlarda kırktan fazla eser kaleme almıştır.

Nasiri, birçok konuda Tatarların arasında aydınlanmanın öncü isimlerinden biri olarak ileri sürülse de kendi döneminde zaman zaman dışlanmalara da maruz kalmıştır. 1885'te Nasiri gelecek Hıristiyan rahiplerine ders verdikten sonra pedagojik tecrübe edinince Kazan İlahiyat Akademisinde benzer alanda çalışmıştır. Bu dönemin Müslüman aydınları için umutsuz ve cesur bir adımdır. O zamanın Kazan Tatarları, Müslümanların eğitim alanında Ortodoks devletle iş birliği yapılmasını kesinlikle kabullenmezlerdi. Hristiyanlaşma korkusuna dayanan yüzyıllık öngörülerin yüzünden Nasiri soydaşları tarafından dışlanmıştır. Onun iletişim çevresi, öğretmenler ve üniversite öğrencilerine kadar daralmıştır. Ona akademi binasının çatı katında küçük bir oda verilmiş ve o burada Arapça el yazıları, Rus ve Avrupa edebiyatı eserleri, ders notları üzerinde çalışmıştır. Kısacası o da her öncünün yaşadığı sorunları yaşamıştır ve Tatarların önemli bir bölümü için *Rus Kayum* olarak kalmıştır. Onun çok fazla eseri olmakla birlikte öne çıkan çalışmalarını şu şekilde göstermek mümkündür:

Russkaya Azbuka Dlya Pervonaçal'nogo Çteniya v Russkom Yazıke [Rus Dilinde Başlangıç Okumaları Alfabe Kitabı] (1889), *Obrazets Russko-Tatarskoy Grammatiki Po Metode Arabskoy Grammatiki* [Arap Grameri Örneğine Göre Rusça-Tatarca Gramer Örnekleri] (1891), *Çest (Rasskazı i*

P'yesi) [Onur (Öyküler ve Piyesler)] (1965), *Skazki Kazanskih Tatar i Sopostavleniye İh So Skazkami Drugih Narodov* [Kazan Tatarlarının Masalları ve Onların Başka Halkların Masallarıyla Karşılaştırılması] (1900), *Tatarsko-Russkiy Slovar'* [Tatarca-Rusça Sözlük] (1878), *Pover'ya i Obryadı Kazanskih Tatar, Obrazovavşçiesya Mimo Vliyaniya Na Jizn İh Sunnitskogo Magomatenstva* [Sünni İslamın Etkisi İle Oluşan Kazan Tatar Törenleri ve İnançları] (1880).

Kayum Nasiri Tatar toplumunun modernleşmesi sürecinde önemli çalışmalar yapmış bir öncü aydın olmakla birlikte tez konusunda ele aldığımız eseri, Rus olmayan biri tarafından kaleme alınmış olduğu için önemlidir. Bu bakımdan diğer araştırmalarda verilen bilgiler ve bakış açısının daha objektif bir şekilde değerlendirilmesi için de imkân sağlayacaktır.

B.2.5. Aleksey Alekseyeviç Suharev (1861- ?)

Suharev, çalışmada ele alınan birçok kaynağın yazarından farklı olarak aslında doktordur. Orta okul eğitimini 1 Numaralı Kazan İmparatorluk Lisesinde almıştır. 1886'da İmparatorluk Kazan Üniversitesinde tıp eğitimi almıştır ve Kazan İl Zemstvosu'nda⁸ doktor olarak çalışmaya başlamıştır. 1903'te tıp doktorluğu imtihanlarını başarıyla vererek tıp doktoru unvanını almıştır. Suharev'in tıp ile ilgili yayımlanmış eserleri de bulunmakla birlikte bizim Orta İdil bölgesinin etnografyası ile ilgili tezimizi ilgilendiren tek çalışması *Kazanskiye Tatari. Opit Etnografiçeskogo i Mediko-Antropologiçeskogo İssledovaniya Pred* bulunmaktadır.

B.2.6. İvan İvanoviç Lepihin (1740-1802)⁹

Lepihin, asker bir babanın çocuğudur. Akademi Gimnazyumunda ve daha sonra Petersburg Bilimler Akademisi Akademik Üniversitesinde okumuştur. 1762'de tıp eğitimi almak üzere Strazburg Üniversitesine gider ve buradan 1767'de mezun olur. Saint Petersburg'a döndükten sonra Bilimler

---

⁸ Sovyet devrimi öncesi köylerdeki asilzadelerle yönetilen yerel kurumdur.

⁹ İvan İvanoviç Lepihin'in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabileceği kaynaklar şunlardır: N.Ya. Ozeretskovskiy'in *İvan İvanoviç Lepyohin* (1822), V. Polepov'un *Kratkoye Jizneopisaniye İvana İvanoviça Lepyohina* (1840), N.G. Fradkin'in *Akademik İ.İ. Lepyohin i Ego Puteşestviya Po Rossii v 1768-1773 gg.* (1953) çalışmaları.

Akademisinde çalışmaya başlar ve farklı görevlerde bulunur. Rusya'nın çeşitli bölgelerine düzenlenen doğa ve etnografi araştırması gezilerine katılır. Bu gezilerle Rusya'nın çok farklı bölgelerinde bulunmuştur. 1768-1772 yıllarında bazen tek başına, bazen Pallas ile birlikte Ural, Povoljye, Batı Sibirya, daha sonra kuzey Rusya'yı, batı Rus vilayetlerini gezer. Botanik alanında çok önemli bilimsel çalışmaları olmakla birlikte gezi esnasında karşılaştığı toplulukların kültürleri hakkında da önemli bilgileri kaydetmiştir. Onun *Dnevniye Zapisi Puteşestviya Doktora i Akademii Nauk Ad'yunkta İvana Lepyohina Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1768 i 1769 godu* başlığı ile seyahat notları dört bölüm olarak 1771, 1772, 1780 ve 1805 yıllarında Sankt Petersburg'da yayımlanmıştır.

B.2.7. Anna Petrovna Valuyeva-Munt (1856-1902)¹⁰

Anna Valuyeva-Munt *Po Velikoy Russkoy Reke, Oçerki i Kartini Povol'jya* adlı eserde Kazan Tatarlarının geçiş törenleri hakkında bilgi vermiş olan çocuk edebiyatı yazarı, tercümandır. Kutsal Petr (Piter Schulle) adlı en iyi Alman okullarının birinde Sankt-Petersburg'da okumuştur. Bu okulda dil ve edebiyat hazırlık eğitimi de almıştır. Okulu bitirince Kadın pedagoji kursları matematik bölümünü kazanmış ve aynı zamanda Slavca bölümünde de okumuştur. Bunun ardından çeşitli kurslara da katılan Valuyeva-Munt'un yayımlanmış çok sayıda edebî eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında tezi ilgilendiren tek çalışma yukarıda zikredilen eser olup diğer çalışmaları daha çok edebî nitelikte metinlerdir.

B.2.8. Karl Fyodoroviç Fuks (1776-1846)¹¹

Uzun yıllar Kazan Üniversitesinde çalışan ve hatta rektörlüğünü yapan Alman asıllı (Karl Friedrich Fuks) doktor, botanikçi, etnograf, tarihçi, arkeolog, numizmattır. İlk eğitimini baba evinde alan Fuks, 1793'te Fuks,

---

¹⁰ Anna Petrovna Valuyeva-Munt'un hayatı ve eserleri ile ilgili daha fazla bilgi için bk. <https://lavkapisateley.spb.ru/enciklopediya/v/valueva>

¹¹ K.F. Fuks'un hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabileceği kaynaklar şunlardır: G.P. Gaydukov'un *Karl Fedoroviç Fuks i Ego Kniga "Kratkoye Opisaniye Rossiyskih Monet"* (2002), K.V. Lavrovskih, P.A. Ponomarev'in *K.F. Fuks i Ego Vremya* (1878); Ageyeva'nın *Karl Fuks: Nemets s Russkim Otçestvom* (2004) ve *Pamyatniki Professora K.F. Fuksa* (1996).

Gerborn Yüksek Okuluna girmiştir. Fuks'un babası da aynı kurumda teoloji profesörü ve rektör olarak çalışmıştır. Fuks, orada değişik tıp bilimleri alanındaki derslere katılmış ama bu konuda onu uzman yapacak eğitimini Gottingen Üniversitesinde almıştır. 1798'de Marburgh Üniversitesinden doktor unvanını almıştır. Bu sürecin sonunda iki yıl daha ülkesinde doktorluk yapan Fuks 1800'de Rusya'ya gider ve belli bir süre doktor olarak çalışır. 1801'de de botanik çalışmaları yapmak üzere Doğu Rusya'ya uzun bir yolculuğa çıkmıştır.

Fuks, 1805'te Sankt Petersburg'a döner ve sonra yeni kurulmuş olan İmparatorluk Kazan Üniversitesinde profesör olarak çalışmaya başlar. 1806 yılının Aralık ayında üniversitede doğa tarihi ve botanik profesörü olduktan sonra Fuks öğrencilerinde doğa bilimlerine karşı merak uyandırmayı başarır. Botanik alanında akademik ve idari olarak birçok çalışma yürüten Fuks'un başka çalışmalarında bölgede çalışan halkların kültürü ile ilgili de önemli bir malzeme yer almaktadır. Örneğin geleneksel tedavi yöntemleri konusundaki tecrübesi dikkat çekicidir. Fuks, 1812'de doktorluk uygulamalarına da başlar. Halktan insanların eczane ilaçlarına karşı önyargılı olduklarını bildiği için onları evinde bulundurduğu şifalı bitkilerle tedavi eder. Bu bitkiler, doktora şükranlarını bildirmek için onun talebi üzerine köylü çiftçilerce getirilmektedir. Bu bilgiler tıp alanını ilgilendirdiği kadar halk kültürünü de ilgilendirmektedir.

Fuks'un etnografya, arkeoloji ve İdil çevresi tarihi alanında yaptığı bilimsel araştırmalar alana ciddi katkı sağlamaktadır. Kazan vilayetinde yaşayan halkların dinî ayinleri, bayramları ve aile hayatını birçok çalışmasında incelemiştir. Tatarların arasında çok saygı gördüğü ve bir doktor olarak Tatar evlerinde nüfuza sahip olduğu için yabancıların asla katılamadığı törenlere katılmış ve bunları gözlemleme şansına erişmiştir. Bu imkânlardan istifade ederek Kazan Tatarları konusunda iki eser kaleme almış ve yayımlamıştır. Bunlar *Kratkaya İstoriya Kazanskih Tatar* [Kazan Tatarlarının Kısa Tarihi] ve *Kazanskiye Tatarı v Statistiçeskom i Etnografiçeskom Otnoşeniyah* [İstatistik ve Etnografik İlişkilerde Kazan Tatarları] (1844) adlı çalışmalarıdır. *Kratkaya İstoriya Kazanskih Tatar* adlı

çalışma 1817 yılında *Kazanskiye İzvestiya* [Kazan Haberleri] yayımlanmış daha sonra da çok sayıda baskısı yapılmıştır.

Kaynakların verdiği bilgilere göre İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusçanın yanı sıra Tatarca ve Arapça da bilmektedir. Fuks'un bölgenin kültürüne dair yapmış olduğu çalışmalar yukarıda verdiklerimizle sınırlı değildir. Onların ailecek bu konudaki çalışmaları dikkat çekmektedir. Çuvaşları ve Marileri araştırmak için onlar arasına giden eşi A. A. Fuks ona yardım etmiştir. Malzeme toplama esnasında sorulacak sorular, dikkat edilmesi gereken noktalar hususunda yardımcı olmuştur. *Zapiski O Çuvaşah i Çeremisah* [Çuvaşlar ve Mariler Hakkında Notlar] adlı çalışma, edebî eserler, şahsi gözlemler ve istatistiki bilgiler temelinde kaleme alınmış bir eserdir. Fuks'un çalışmaları ve ilgisi bölgedeki bütün halkları içine alacak şekilde geniş bir bakış açısına sahiptir. Udmurtlar, Mordvinler ile ilgili de çalışmaları ve yayınları olmuştur. Onun, bölgenin maddi ve manevî kültürüne dair çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

B.2.9. Gerard Fridrich Miller (1705—1783)¹²

Miller, 1705 yılında Almanya'nın Erfurd şehrinde doğmuş ve Leibzig Üniversitesi'nde tarih okumuştur, 1725 yılında da Bilimler Akademisi bünyesinde gimnazyumda çalışmak üzere Rusya'ya kabul edilmiştir. Rusya'da farklı çalışmalar yapmış ve akademik bazı görevleri yerine getirmiştir. 1733 yılında Büyük Kuzey Bilimsel Gezi Grubuna katılmış ve burada on yıl çalışmalar yapmış, bilimsel geziden döndükten sonra yaklaşık on bir yıl Bilimler Akademisinde görev yapmıştır. Miller 1765 yılında Moskova'ya taşınmış ve burada farklı görevler üstlenmiştir. Büyük Kuzey Bilimsel gezisi sırasında Çuvaş dili ve kültürü ile de tanışmıştır. 10 yıl içerisinde bütün Yakutsk'a kadar Sibiryayı dolaşmıştır. Bu gezi sırasında güzergahındaki birçok ilginç şeyi kaydetmiştir. Miller, Sibiryanın her şehrinde tarih için önemli her şeyi arşivlemiştir ve bugün 34 ciltten oluşan evrakları paha biçilmez bir öneme sahiptir. Miller, Rusya'nın uzak

---

¹² G.F. Miller'in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlasına ulaşılabilceği kaynaklar şunlardır: *Entsiklopedičeskiy Slovar' Brokgauza i Efrona* ve *G.F. Miller-Vıdayuşçiyysya Uçemy Rossii XVIII Veka* başlıklı çalışmalarda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

bölgelerindeki halkların dilleri ve kültürleriyle tanışmış ve aralarında Çuvaşçanın da olduğu bir çok dil malzemesini de kayda geçirmiştir. Çalışmaları arasında Orta İdil bölgesinin pagan halklarına da özel bir önem vermiştir. Miller bu çalışmaları esnasında “Rabbin Duası” metnini Çuvaşça ve Mariceye de tercüme etmiştir. Miller bu bölgeden birçok malzemeyi kaydetmiştir. Miller’in bu bölgedeki başka çalışmaları da etkilediği düşünülmektedir. O, Kazan’da bulunduğu sırada Zilantov Manastırı okulunda öğretmen olan V.G. Putsek-Grigoreviç ile daha yakından tanışmıştır. Çuvaşçanın ilk grameri olan *Soçineniyami, Prinadlejaşçimi k Grammatike Çuvaşkogo Yazıka*’nın kaleme alınmasında da onun etkisi muhtemeldir. Kazan ve çevresi ile ilgili olarak elde ettiği malzemeler neticesinde yazmış olduğu *Opisaniye Jivuşçih v Kazanskoy Gubernii Yazıçeskih Narodov, Yako to Çeremis, Çuvaş i Votyakov*’tur. Miller’in üç ciltlik *İstoriya Sibiri* [Sibirya Tarihi] adlı çalışması temel eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. olarak kabul edilmektedir.

B.2.10. Aleksandr Fedoroviç Rittih (1831-1914 ?)¹³

Askeri eğitim almakla birlikte döneminin etnografya alanında önemli çalışmalar yapan isimlerinden biridir. *Etnografiçeskaya Karta Yevropeyskoy Rossii* [Avrupa Rusya’sının Etnografik Haritası] adlı çalışmayı yapan komisyonun üyelerinden biridir. Bu çalışmada Avrupa Rusyasında yaşayan 46 halk kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra Rittih tarafından *Atlas Narodnaseleniya Zapadno-Russkogo Kraya po İspovedaniyam* [Batı-Rus Bölgesinin Mezheplere Göre Haritası] adlı çalışma da Rittih tarafından 1862-1864 yılları arasında hazırlanmıştır. Rittih, askeri görevi münasebetiyle bulunduğu Kazan çevresinden 1879 yılında etnografik malzemeler de derler. Bu çalışmasını iki cilt halinde yayımlar. Bu çalışmada Kazan ve çevresini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Rittih’in önemli çalışmaları arasında şunları saymak mümkündür: *Kazanskaya Guberniya* [Kazan Guberniyası] (1870), *Etnografiçeskaya Karta Slavyanskih Narodnostey* [Slav Halklarının Etnografik Haritası] (1874),

¹³ A.F. Rittih’in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilerin alındığı ve tezde verilen bilgilerden daha fazlası *Enstiklopediçeskiy Slovar’ Brokgauza i Efrona* adlı ansiklopedinin Rittih makalesinde yer almaktadır.

Etnografiçeskaya Karta Kavkaza [Kafkasya'nın Etnografik Haritası] (1875), *Materialı Dlya Etnografii Rossii: Kazanskaya Guberniya* [Rusya Etnografyası İçin Malzemeler: Kazan Guberniyası] (1879), *Etnografiçeskiy Oçerk Harkovskoy Gubernii* [Harkov Guberniyası Etnografya Denemeleri] (1879). Rittih'in bu çalışmalarının dışında da benzer nitelikte çok sayıda eseri yayımlanmıştır. Rusya etnografyası için bunları önemli bir bölümü temel kaynak durumundadır. Tezimiz için önemli olanları ise Kazan ve çevresi ile ilgili bilgiler veren çalışmaları olmuştur.

B.2.11. Nikolay Vasilyeviç Nikolskiy (1878-1961)

Günümüzdeki adı Morgauş rayonu olan Yurmekeykino Yadrin'de doğan ve 1861'de Kazan'da vefat eden Nikolskiy yaşadığı dönemin önde gelen tarihçi, etnograf, folklorcu, leksikograflarından birisidir. Kazan'da 1893 yılında İlahiyat Lisesini, 1903'te İlahiyat Akademisini, 1926 yılında da bitirmiştir. Onun, Moskova Üniversitesi'nden tarih doktoru unvanı aldığına dair protokolü de bulunmaktadır. Nikolskiy, uzun yıllar Kazan Üniversitesi, Doğu Pedagoji Enstitüsü ve farklı eğitim kurumlarında ders vermiş ve idari görevler yerine getirmiştir. Çalışmaları arasında Çuvaşların tarih ve etnografyasına dair olanları öne çıkmaktadır. Teorik çalışmalarının yanı sıra tarih, dil ve etnografya malzemelerinin toplanması için program da yayımlamıştır. 1900-1950 yılları arasında Çuvaş, Mari, Tatar, Mordvin, Udmurt, Komi-Zryan gibi bölge halklarının folklor, dil, tarih, istatistik, ekonomisi üzerine günümüzde de önemini muhafaza eden malzemeler toplamıştır. Onun 271 cildi bulan arşivinin önemli bir bölümü Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsünün arşivinde korunmaktadır. Nikolskiy'in bu çalışmalarının dışında toplamış olduğu etnografik koleksiyon da merkez müzeye verilmiştir. Nikolskiy'in 200'ün üzerinde akademik çalışması, kitap ve broşür yayını bulunmaktadır. Onun ilk yayımları, *Narodnoye Obrazovaniye u Çuvaş* [Çuvaşlarda Geleneksel Eğitimi] (1904), ana dilin önemi hakkındaki iki broşürdür. Nikolskiy'in öne çıkan diğer çalışmaları *Kratkiy Konspekt po Etnografii Çuvaş* [Çuvaş Etnografyası Üzerine Kısa Bilgiler], (1908, 1911, 1919), *Kratkiy Kurs Etnografii Çuvaş* [Kısa Çuvaş Etnografisi Kursu] (1928), *Narodnaya Meditsina u Çuvaş* [Çuvaş Halk

Tıbbı] (1929), *Hristianstvo Sredi Çuvaş Srednego Povolj'ya v XVI-XVIII vekah* [16-18. Yüzyıllarda Orta İdil'de Çuvaşlar Arasında Hristiyanlık], (1912), *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük] (1909), *Kratkiy Çuvaşsko-Russkiy Slovar'* [Kısa Çuvaşça-Rusça Sözlük] (1919), *Tvorçestvo Çuvaş* [Çuvaş Sanatı] (1921), *Yumahsem* [Masallar], (1960), *İstoriya Mari* [Mari Tarihi] (1920), *Konspekt po İstorii Narodnoy Muziki u Narodnostey Povoljya* [Orta İdil Halklarının Müzik Tarihi Üzerine Kısa Bilgiler], (1920), *Naiboleye Vajniye Statistiçeskiye Svedeniya ob Narodtsah Vostoçnoy Yevropı i Zapadnoy Sibiri* [Doğu Avrupa ve Batı Sibiry Halklar Hakkında Önemli İstatistiki Bilgiler] (1912), *Mifologiya Votyakov* [Udmurt Mitolojisi] (1913)'dir. Bunların yanı sıra 1906-1914 yılları arasında çıkan *Şultalık Kinigi* [Çuv. Çулталăк кенеки] adlı takvim ve 1906 yılında onun redaktörlüğünde çıkan ve günümüzde de aynı adla yayın hayatına devam eden *Hıpar* [Çuv. Хыпар] gazetesi Çuvaş tarihi için önemli çalışmalar olarak dikkati çekmektedir (Dimitriyev & Matveyev, 2020).

1. BÖLÜM (DOĞUM)

Doğum, ailenin maddi ve manevi mirasını devam ettirecek, neslini sürdürecektir bir bireyin dünyaya gelişi gibi sebeplerle insanoğlunun en önemli geçiş törenlerinden birisidir. Dünyaya gelen çocuk sadece kendi anne babası için değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu sopu için de bir sevinç kaynağı olur. Çocuk sayısının fazlalığı küçük topluluklarda ve bazı gruplarda güç ve dayanıklılığın bir göstergesidir. Diğer yandan dünyaya gelen çocuk “aile ocağını tütürecek” bir birey olacağı için önemli görülmektedir (Örnek, 2000, s. 131).

Çocuğu aile ve toplum için bu önemi dolayısıyla doğum olayı ve bu olaya müdahil kişiler etrafında da çeşitli inançlar, büyüsel işlemler, pratikler, kaçınmalar vs. teşekkül etmiştir. Öncelikle doğum olayı toplumda kadına olan saygıyı arttırırken, onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise evlat sahibi olarak hem geleceğe daha güvenle bakar hem de tıpkı kadın gibi o da dost ve akrabaları arasında saygınlık kazanır. Çocuksuzluk kadın için olduğu kadar erkek için de küçümsenme, baskı gibi sebeplerle toplumsal ve ruhsal bir ezikliğe sebep olur (Örnek, 2000, s. 132).

Anne baba için olduğu kadar toplum için de bu kadar önemli olan doğum hadisesi de konu ile ilgili çalışanlar tarafından bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu önemli olayın her safhası kendi içerisinde bir bütünlük göstermekte ve o safhaya mahsus adetler, inançlar, kaçınmalar gibi birçok hususu bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan doğum ve onunla ilgili adetler, gelenekler, görenekler, büyüsel işlemler, törenler çok yönlü birçok çalışmaya konu edilmiştir. Araştırmacılar bunları belli özelliklerini dikkate alarak sınıflandırmaya çalışmışlardır.

Türkiye’de Orhan Acıpayamalı’nın konu ile ilgili yapılan çalışmalara kaynaklık ettiğini gördüğümüz “Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü” adlı çalışmasında doğum hadisesi şu alt başlıklara ayrılmıştır: “Gebe kalmak için çareler”, “Gebelikten korunma çareleri”, “Gebeliğin başlangıcı”, “Cinsiyet tayini”, “Doğuma hazırlık”, “Doğum olayı”, “Doğum sonrası”, “Lohusa”, “Alkarısı”, “Kırkbasması”,

“Kırklama” (Acıpayamlı, 1974, s. 4). Doğumun farklı şekilde evrelere ayrıldığı çalışmalarda vardır. Acıpayamlı, neden böyle bir sınıflandırmayı tercih ettiğini de eserinde ayrıntılı bir şekilde aşağıdaki şekilde ortaya koyar:

“Pratikleri, ceryan ediş şekillerine göre değil de, ifaları sırasında kullanılmış olan eşyaları esas alarak tasnif yapmak mümkün değil miydi? Tabii değildi. Çünkü, bu takdirde doğum olayının safhaları -Mes. : Toprak, taş, demir, tuz . . . ile ilgili adetleri bir araya getiren bir eşya listesinden, diğer bir tabirle etnografya lügatinden, başka bir şey olmazdı. Gayemiz lügat hazırlamak olmadığı gibi, doğum olayını sanki yaşanmıyan bir olaymışcasına, bazı eşyaların teşhirini yapan bir müze haline getirmek de değildir. Bilakis, doğum hadisesi, cemiyetlerin belli başlı merhalelerinden biridir. Şu halde onu, oluş ceryanı içinde tetkik etmekten daha tabii ne olabilir? Diğer taraftan, hiçbir maddi unsurun yardımı olmaksızın tatbik edilmekte olan bir çok adet ve inanmayı, adı geçen listeye geçirmek imkânı olmadığından, bu çeşit adet ve inanmaları araştırma dışında bırakmağa mecbur kalacaktık. Okuyucuya bazı eşyaların pratikteki yeri çok önemli görülebilir. Hiç olmazsa bu gibi eşyaların hususiyetlerini belirtmek üzere birkaç pratik, maddi esasa göre, tasnife tabi tutulamaz mıydı? Tabii ki hayır. Bir kere bu hal, metottaki vahdeti bozacağından imkânsızdır. Bundan başka, ilerdeki tetkiklere esas olmak üzere, doğum hadisesini tabii seyri içinde aksettirmeğe mecburdük. (Acıpayamlı, 1974, s. 5-6)”

Bu alanla ilgili önemli çalışmalar yapan Sedat Veyis Örnek de ilgili çalışmasında doğumu daha ayrıntılı bir şekilde alt başlıklara ayırarak ele almıştır. Onun sınıflandırması, Acıpayamlı’dan bazı farklılıklar ev ayrıntılar da içermektedir ve şu şekildedir:

A. DOĞUM: I. Doğum Öncesi (“Kısırlığı Giderme, Gebe Kalma”, “Aşerma”, “Gebelik”, “Çocuğun Cinsiyeti”, “Gebe Kadının Kaçınmaları/ Uygulamaları”); II. Doğum Sırası; III. Doğum Sonrası (Çocuğun Göbeği ve

Eşi”, “Lohusalık”, “Alkarısı Tasarımı”, “Kırk Basması Tasarımı” “Kırklama İşlemi”)

B. ÇOCUK: I. Ad (“Ad Koyma”, “Adı Belirleyen Etmenler”, “Göbek Adı”, “Takma Ad”); II. Çocuk Görme; III. Diş Hediği (Buğdayı); IV. Geleneksel Sağaltma Pratikleri ve İşlemleri; V. Çocuğu Nazardan Koruma; VI. Sünnet (“Sünnet Çocuğunun Yaşı, Sünnetin Zamanı”, “Tören ya da Düğün Hazırlığı”, “Çocuğun Hazırlanması”, “Sünnet İşlemi ve Sünnetçi”, “Hediye-Armağan”, “Kirvelik”) (Örnek, 2000, s. 131-183)

Türkiye’de Van Gennep’in klasik eserinden de istifade eden Acıpayamalı’nın çalışmasının kendisinden sonra gelenler için temel başvuru kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Örnek’in *Türk Halk Bilimi* adlı eserinde de konu ile ilgili bölümde ayrıntılı bilgi için Acıpayamalı’nın çalışmasına başvurulması gerektiğine dair husus bu durumu göstermektedir. Bu bakımdan özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalarda bu eserlerin temel alındığını söyleyebiliriz.

Sınıflandırmalardaki farklılıklar çalışmaların yayımlandığı dönemdeki halk bilimi araştırmalarının bulunduğu nokta ve özellikle de eldeki malzemenin niteliğine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bakımdan tezde literatür taraması neticesi elde ettiğimiz malzemeyi tek bir sınıflandırma çerçevesinde ele almak mümkün olmayacaktır. Bu sebeple biz de elimizdeki malzemeye göre sınıflandırmada bazı ekleme ve çıkarmalar yapmak durumunda kaldık.

Tatar folklor araştırmalarında metot, yöntem, bakış açısı doğal olarak Rus folklor araştırmaları ile paralel bir şekilde gelişmiştir. Bu bakımdan Tatar folklor araştırmalarında geçiş dönemleri için klasik bir eser olduğunu söyleyebileceğimiz Bayazitova’nın *Gomirnin Üç Toyu* adlı çalışmasında Tatar geçiş törenlerini şu şekilde sınıflandırmıştır: *Öylenü, Tuy itü* [Evlenme, Düğün Yapma), *Bala Tuvuv Bilen Beyli Yolalar* [Çocuğunun Doğuşu İle İlgili Törenler], *Kümü hem İske Aluv Yolaları* [Defin ve Anma Törenleri]. Bayazitova bu üç ana geçiş törenini de kendi içerisinde ayrıntılı bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bu geçiş dönemlerinin kendi içindeki evler sistematik bir şekilde verilmiştir.

Sınıflandırma ile ilgili benzer durum tez çalışmasında da karşımıza çıkmıştır. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki tez çalışmasının malzemesini 1917 Sovyet devrimi öncesine ait Rusça kaynaklar oluşturmaktadır. Bu bakımdan incelenen eserlerin kaleme alındığı dönemde folklor araştırmalarının sistemli bir hâle gelmediğini, günümüzde yapılan derleme sınıflandırma çalışmaları ile karşılaştırılamayacak kadar sistemsiz olduklarını belirtmek gerekir. Bu tarihe kadar olan çalışmalar günümüzdeki gibi halk bilimi disiplininin derleme yöntemleri ile derlenmiş ve halk bilimi araştırma kuram ve yöntemleriyle ele alınmış eserler değildir. Gezgin, misyoner, coğrafyacı, fen bilimci, tarihçi gibi kişilerin çeşitli maksatlarla kaleme aldıkları eserler içerisinden tespit edilmiş malzemeler tezimizin ana malzemesini oluşturmaktadır. Bu bakımdan sistemli bir malzeme derlemesinden bahsetmek mümkün değildir. Bunlardan daha da önemlisi ele aldığımız kaynaklar folklorculardan ziyade farklı meslek gruplarından kişilerin derlediği malzemelerdir. Bu bakımdan onların sistemli bir folklor derlemesi ve çalışması neticesinde ortaya çıkmadığını göz önünde bulundurduğumuzda doğum ile ilgili günümüz çalışmalarında gördüğümüz birçok bilgiyi onlarda tespit etmemiz beklenemezdi.

Yukarıdaki hususlar dikkate alındığında bölümün başında vermiş olduğumuz malzemelerin özellikleri dikkate alınarak tez malzemesine uygun bir sınıflandırma yapmaya çalışılmıştır. Elimizdeki malzemeler bize ancak; 1) Doğuma Hazırlık. 2) Doğum Anı ve Hemen Sonrası 3) Çocuk (Çocuğa Kurban, Ad Verme, Saç Kesme, Sünnet) şeklinde bir sınıflandırma yapma olanağı sunmaktadır.

Görüldüğü üzere bütün tasniflerde yer alan doğum öncesi ile ilgili veriler 1917 öncesi kaynaklarda nerdeyse hiç tespit edilememiştir. Modern dönem folklor çalışmalarında gebe kalmak için çareler, gebelikten korunma çareleri, gebeliğin başlangıcı, cinsiyet tayini, lohusa, alkarısı, kırkbasması, kırklama ile ilgili bilgiler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bizim incelediğimiz kaynaklar bu konu ile ilgili bilgi vermez. Doğumun kaynaklarda tespit ettiğimiz en erken aşaması doğum için ebenin eve çağırılması ile ilgili zamandır.

1.1. Doğuma hazırlık

Doğumla ilgili olarak taranan metinlerde tespit edilen erken safha doğuma hazırlıkla ilgilidir. Tatar geçiş törenleri ve genel olarak Tatarlarla ilgili Sovyet devrimi öncesi döneme ait çok önemli bilgiler veren Fuks bu kaydı yapmıştır. İleride görüleceği üzere Tatar geçiş törenleri ile ilgili en ayrıntılı bilgileri veren araştırmacılardan birisidir. Onun tespitine göre özellikle zengin Tatarlar, doğumla ilgili bütün gelenekleri yerine getirmektedirler. Bu olay, büyük bir aile bayramı olarak kutlanmaktadır. Doğumdan birkaç gün önce bu aileler ebe kadını evlerine getirirler ve ebe doğum gerçekleşene kadar bu evde kalır. Ancak bazıları ise sadece hamile kadın kendisini kötü hissetmeye başladığında eve davet etmektedir (Fuks, 1844, s. 71). Aşağıda vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere ebenin eve çağrılması zamanı ekonomik kaygılar sebebiyle değişmektedir. Ebeler bir bakıma bu işi profesyonel bir meslek olarak icra etmektedirler ve yaptıkları işin gerek nakit gerekse hediye olarak ekonomik bir karşılığı bulunmaktadır.

Fuks bu ebelerin ücretleri ile ilgili bilgileri de kayırları arasında vermektedir. Koblov da köyde yaşlı bir kadın olarak tasvir ettiği ebenin doğumdan önce eve çağrıldığı bilgisini vermektedir. Doğumdan önce davet edilen ve doğumdan sonra lohusa kadın ve çocuğa da bir süre bakan kadına 20 kopeykten¹⁴ 1 rubleye kadar ücret ödendiği aynı şekilde ekmek, başörtüsü, sabun gibi hediyelerin verildiğini de kaydeder (Koblov 1908: 4).

Doğum öncesi ile ilgili kaynaklarda tespit ettiğimiz bütün malzeme bu kadardır. Özellikle büyüsel işlemler ile ilgili hiçbir bilginin kaydedilmemiş olması dikkat çekmektedir.

1.2. Doğum Anı ve Hemen Sonrası

Doğum anındaki uygulamalar ve bununla ilgili inançlar konusunda da kaynaklarımızın verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır. Bunların da belli kaynaklarda ve belli konular üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Sadece bu esnada kadının yanında genellikle ebenin bulunduğu bilgisi *Narodi*

---

¹⁴ Kopeyk; kuruş olarak da çevrilebilir. 100 kopeyk bir ruble yapar.

Rossii adlı kaynakta zikredilmektedir (Narodı Rossii, 1880: 17). Fuks'un verdiği bilgilere göre ise doğum esnasında kadının annesi de zaman zaman kadının yanında bulunabilmektedir (Fuks, 1844, s. 71).

Özellikle günümüzde doğum esnasında hem çocuğun hem doğum yapan kadının sağlığı, doğumun ağrısız ve kolay bir şekilde geçmesi için birçok büyüsel işlemin uygulandığı, konu ile ilgili çalışmalarda tespit edilmiştir. Ancak kaynaklarımızda bu konular ile ilgili hiçbir bilgi tespit edilememiştir.

Kaynaklarda doğumun hemen sonrası ile ilgili bilgiler daha fazla yer almıştır. Fuks ve Koblov konu ile ilgili bilgileri bize vermektedir.

Fuks, doğum başarılı geçince doğum yapan kadının hemen annesini yanına getirdiği bilgisini vermektedir. Kadının annesi zaman zaman doğum esnasında da onun yanında bulunmaktadır. Aynı zamanda doğum sonrası her şey düzene girdikten sonra kadının babası da davet edilir ve diğer akrabalara da haber verilir (Fuks 1884: 71).

Miller, kadının doğum sonrası iyileşene kadar kirli kabul edildiğine dair ilginç ama yaygın bir bilgi vermektedir. O zamana kadar kendisini dua ve abdestle temizliyor (Miller 1776: 22).

Kadının doğumdan sonra temiz kabul edilmediği yönündeki fikirleri Viktorin de ileri sürmüştür. Ona göre kız çocukları Hristiyanlar gibi vaftiz edilmedikleri için Müslüman kadınlar daha doğumlarından itibaren Müslüman toplumdan uzaklaştırılmaktadır. Bunun dışında hayat boyunca sanki toplum tarafından reddedilirler ve bütün hayat boyunca Tanrı'nın yanına yaklaştırılmaya layık olmayan varlıklar gibidirler (Viktorin 1875: 3-4).

Viktorin'in bakış açısı dikkat çekicidir. Onun verdiği bilgilerde doğumla ilgili olarak Türk geleneklerinde çok yaygın olan bir husus Hristiyanlık ile karşılaştırılmakta ve kadının Tatar toplumsal hayatındaki yeri ile ilgili tespitlerde bulunmaktadır. Buna benzer tespitler özellikle evlilik ile ilgili inançlar içerisinde daha da yoğunlaşacaktır. Bu durum malzemelerin genel bakış açısını yansıtması bakımından da önemlidir.

Koblov, doğumun bu safhası ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Onun tespitlerine göre çocuğun doğumu, aileye neşe ve mutluluk veren en önemli olaylardan birisidir. Bu sebeple de büyük kutlamalar yapılmaktadır. Bu etkinliğe önceden hazırlanırlar. Doğum öncesi eve çağrılmış olan yaşlı ebe doğumdan sonra da birkaç gün boyunca hem kadına hem de çocuğa bakmak üzere evde kalmaya devam etmektedir. Koblov ebenin yaptığı iş karşılığında ona ödenen ücret ile ilgili bilgiler de vermektedir. (Koblov 1908:4).

Narodı Rossi adlı eserde doğum sonrası loğusa kadın ziyareti ile ilgili kısa bir bilgi bulunmaktadır. Ruslarda olduğu gibi dış için para ve ayrıca herkesin yapabildiği kadar çay ve şeker ile tübetey¹⁵, gömlek gibi hediyelerin verildiği tanıdık kadınlar tarafından gerçekleştirilen lohusa ziyaretlerine dikkat çekilmiştir (Narodı Rossii 1880:17).

Yukarıda verilen bilgilerden görüldüğü üzere doğum öncesi ve doğumun hemen sonrası ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Sovyet devrimi öncesi Rus kaynaklarının doğum ile ilgili verdiği bilgilerin aşağıda görüleceği üzere daha çok çocuk, ad verme, sünnet konuları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

1.3. Çocuk

Modern folklor araştırmalarında çocuk konusu farklı yönleriyle geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Özellikle geleneksel toplumlarda çocuk sahibi olmanın toplum içerisinde kişinin statüsünü de doğrudan etkiliyor olması sebebiyle birçok halk anlatısında çocuksuzluk motifini çevresinde sık sık yer almış olması, toplumsal açıdan çocuğun önemini göstermektedir. Çocuk ailenin maddi ve manevi mirasını sahiplenecek, soyu devam ettirecek yegane varlıktır. Bu sebeple de çocuk sahibi olmak veya olmamak ile ilgili birçok gelenek, görenek, adet, inanma, büyüsel işlem vd. folklor araştırmalarının konuları içerisine girmiştir. Özellikle çocuk sahibi olunamamasının toplum içerisinde ciddi bir eleştiri ve hor görülmeyle beraberinde getiriyor olması sebebiyle çocuk sahibi olmak maksadıyla

---

¹⁵ Tübetey; geleneksel Tatar baş giyimi.

uygulanan geleneksel tedavi yöntemleri, büyüsel işlemler ve kaçınımlar oldukça fazladır. Günümüzde bütün bu ayrıntılar ile ilgili hem metinler üzerinden hem de alan araştırmalarından elde edilen malzemeler çerçevesinde sosyal bilimlerin farklı alanlarında ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Devrim öncesi Rusça kaynaklar, burada bahsettiğimiz kadar geniş bir çerçevede olmasa da çocuk meselesi ile ilgili birçok noktayı kaydetmiştir.

Ele aldığımız dönemin en eski kaynaklarından birini kaleme alan Miller, öncelikle çocuksuzluk sorunu üzerinde durur. Onun tespitlerine göre Tatarlar arasında çocuksuzluk, kadınlar için yüzkarası olarak kabul edilmektedir. Birçok kaynakta zikredildiği üzere çok eşlilik de söz konusu olduğu için özellikle kocasının birkaç tane eşi varsa o zaman doğum yapan eşlerin, çocuğu olmayan kadına kötü davrandıkları notunu düşmektedir. (Miller 1776: 22).

Millerin vermiş olduğu bilgiler hem çocuksuzluk hem de çok eşlilik ile ilgilidir. Daha önce de belirtildiği üzere keskin çizgilerle ayrılmış bir sınıflandırma yaparak konuyu ele almak neredeyse imkânsızdır. Çünkü evreler ve uygulamalar iç içe geçmiş bir şekildedir. Çocuksuzluğun Tatar toplumunda nasıl karşılandığı ile ilgili seyrek bilgilerden birini vermektedir Miller. Diğer yandan çocuğun olmayışının genellikle kadının kusuru olarak değerlendirilmesinin o dönem için yaygın bir durum olduğunu da bilmekteyiz. Bu sebeple bir yandan çok eşli bir ailede kadın, çocuğu olmadığı için kötü muameleye maruz kalmakla birlikte diğer yandan tek eşli bir ailede ise kocanın ikinci eşini alması için de bir sebep teşkil etmektedir.

Geçiş törenleri ile ilgili olarak kaynaklarda dikkat çeken bakış açısı, zaman zaman tespit edilen bazı malzemelerin doğrudan Hristiyanlıkla yapılan karşılaştırmalarda kendisini göstermektedir. Bu karşılaştırmalarda İslam ile ilişkili de olduğu düşünülen ya da ifade edilen geleneklerin açık bir şekilde eleştirildiğini de görmekteyiz. Viktorin'in 1875 tarihli eserinde de bu ifadelerle çocuk konusu ele alınmaktadır. Viktorin, Hz. Muhammet'e göre sadece erkeklerin Tanrı'ya yakın olduğu ifadeleriyle çocuk konusunu ele almaya başlar. Bunu da sünnet geleneğine bağlamaktadır. Onun

tespitlerine göre sadece erkekler Hz. İsa tarafından kaldırılan sünneti olurlardı. Kızlar ise sünnet ettirilmezler ve aynı zamanda Hristiyanlarda olduğu gibi kızlar vaftiz de edilmezlerdi. Bu yüzden Müslüman kadınlar, daha doğumlarından itibaren Müslüman toplumdaki uzaklaştırılırlar ve hayat boyunca sanki toplum tarafından reddedilirler ve bütün hayat boyunca Tanrı'nın yanına yaklaştırılmaya layık olmayan varlıklar gibidirler (Viktorin 1875: 3-4).

Dönemin birçok kaynağında Tatar kadınlarının çeşitli sebeplerle Müslüman toplumda statüsünün Hristiyan kadınların toplumdaki kadının statüsüyle karşılaştırıldığını görmekteyiz. Çocuksuzların, toplum içerisinde ikinci sınıf insan muamelesi görmesi ve evlilik hukukunda her türlü haktan mahrum edilişi bu eserlerde sık sık dile getirilmektedir. Biraz önce zikredilen kaynakta da bu hususu görmekteyiz. Özellikle evlilikle ilgili tespitlerde buna benzer eleştiri ve karşılaştırmaları daha fazla göreceğiz. Bu hususlar, bazı konularda kadının toplumsal hayattaki yeri ile ilgili doğru tespitler olsa da bazı durumlarda ön yargılı ve farklı amaçlar doğrultusunda bu çalışmaların yapıldığını ispat eder niteliktedir.

Doğum ile ilgili olarak özellikle çocuk konusu kaynakların daha çok dikkatini çekmiştir. Çocuğun doğumundan itibaren onun için sunulan kurban, saçının ilk kesimi, ad verilmesi, sünnet gibi hususlar kaynaklarda doğumun diğer safhalarına göre çok daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bunları da oluş sırasına göre sınıflandırdık.

1.3.1. Çocuğa Kurban

Çocuğun doğumunu aile büyük bir mutlulukla karşılamaktadır. Özellikle çocuğun doğumdan sonra herhangi bir hastalığa maruz kalmaması, hayatı ile ilgili bir tehlike yaşamaması, gelecekte mutlu, sağlıklı ve uzun ömürlü bir hayatının olması için çeşitli törenler ve büyüsel uygulamalar mevcuttur. Bunlardan birisi de doğan çocuk için kurban kesilmesidir.

Yeni doğan çocuğa kurban sunumu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiyi bize *Narodı Rossii* adlı eser vermektedir. Bazı yerlerde bebeğin doğduğu gün ya da ertesi gün bebeğin mutluluğu için koyun kurban edilmektedir. Kayda göre bu kurban “nazir” olarak adlandırılmaktadır. Ancak Kazan Tatarlarının

arasında bu adet az yayılmıştır. Bununla birlikte, kurban sunulması son derece yararlı olduğu ve dinî hükümlere göre de gerekli olduğu belirtilmektedir. Birisi doğan çocuk için kurban kesmezse ahiret gününde ona merhamet edilmeyeceğine inanılmaktadır. Çocuk için hiçbir kurban kesilmezse o zaman bu töreni kendisi büyüdüğünde yapmalıdır . Bununla ilgili Hz. Muhammed'in de çocukluğunda onun için kurban kesilmediğini bildiği için daha sonra kendisi için bir kurban kestiği bilgisi verilmektedir. Kız ve erkek için sunulan kurbanların sayısı da farklıdır. Erkek için iki koyun, kız için ise bir koyun kurban edilmelidir. Kurban sunulurken kurbanın hangi çocuk için olduğunu gösteren, hayvanın ve insanın vücudunun parçalarının zikredildiği dua okunur. Kurban edilen hayvanın eti, mollalara, fakirlerin yanı sıra Tatar okullarının öğrencileri olan “şakirt”lere sadaka olarak verilir ya da kurban sahiplerinin kendileri ve onların ikram etmek istedikleri kişiler için kullanılır. Benzer şekilde, hayvanın derisi de fakirlere verilir. Kurban edilen bir hayvanın kemikleri yok edilmez; kirli bir yere atılmaz ancak تنها bir köşeye konur veya toprağa gömülürler (Narodı Rossii 1880: 8-9). Verilen bilgilerden görüleceği üzere çocuk için kurban sunma adeti İslam ile ilişkilendirilmektedir. Kazan Tatarlarının Orta İdil bölgesinde doğrudan İslam'ın temsilcisi olarak ele alınması kültürel ve siyasî alanlarda oldukça yaygın bir durumdur. Bir bakıma onlar yaşadıkları bu bölgede İslam'ın kültürel ve siyasi temsilcisi olarak görülmektedir.

Kazan Tatarlarında seyrek olduğu belirtilen bu kurban adeti ile ilgili başka kaynaklar bilgi vermemektedir.

1.3.2. Ad verme

Doğum ile ilgili tespit edilen kayıtların içinde en çok bilgi, çocuğa ad verilmesi ve erkek çocuğun sünneti ile ilgilidir. Bu konular çok farklı kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve tasvir edilmektedir. Çocuğa adının verilmesi sırasında gerçekleştirilenler, çocuğa ad verme zamanı, çocuğa ad verecek kişinin taşıması gereken özellikle halk kültürünün en dikkat çeken konularından biridir ve destan ve halk hikayesi gibi nesir eserlerinde de sık sık işlenmektedir. Sovyet öncesi dönemde de

kaynaklar ad verme konusunu diğer birçok konudan daha ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Burada zaman zaman birbirini tekrar eden bilgiler olmakla birlikte çeşitli kaynaklarda diğerlerinden farklı ayrıntıların da olduğunu söylemek mümkündür.

Miller, 1776 yılına ait eserinde çocuğa ad verme ile ilgili olarak erkek veya kız olmasına bakılmaksızın doğumdan yedi gün sonra onun kulağına fısıldayarak bir molla tarafından verildiğini söyler. Onun bilgilerine göre ocuk ad verilmek üzere mollaya götürölmektedir. İçinde bulunulan ayın adının çoğunlukla isim olarak verildiğini de zikreder. Bu nedenle bir baba çocuğuna eğer akrabalarından alınmış bir başka isim vermez ise çocuklarda sadece 13 kız ve erkek adının olacağını belirtmektedir (Miller 1776: 22-23). Çocuğa molla tarafından ad verilmesi neredeyse bütün kaynaklarda tekrar edilmekle birlikte özellikle verilen adın çocuğun doğduğu ay ile ilişkilendirilmesi notu dikkat çekmektedir.

Dönemin erken kabul edilebilecek kaynaklarından birini kaleme alan Lepyohin, doğumun Tatarlar arasında çok basit olduğunu, doğduktan sonra çocuğa ebeveynleri tarafından hemen istenilen ismin verildiği belirtilmektedir. Çocuğun adının verilmesi ritüelini yerine getirmek için molla ve müezzin eve davet edilmektedir. Molla ve müezzin onun verdiği bilgilere göre doğumun ertesini gün ya da doğumdan sonraki üçüncü gün eve davet edilmektedir. Müezzin bebeği babasının elinden alır, yere diz çöker ve kıbleye doğru dönerek bebeğin sağ kulağına iki defa sonra da üçüncü kez de sol kulağına dua okur. Dua okunduktan sonra mollaya seslenilir ve çocuğun adı sorulur. Molla ocuğa Kuran'a göre adını vermektedir. Müezzin bu ismi bebeğin kulağına seslenir ve ocuk için iyi dileklerde bulunur ve ocuk daha sonra babasına verir. Tören bu şekilde sona ermektedir. Bu törenin sonunda zenginler bir şölen tertip eder. Bu törene katılanlar da çocuğa kendi hediyelerini takdim eder (Lepyohin 1821: 197). Lepyohin'in vermiş olduğu bilgiler daha ayrıntılıdır ve molla ve müezzin yine çocuğa ad vermektedir. İsimlerin Kuran'la ilişkili dinî nitelikler taşıdığı notu dikkat çekicidir. Ad verme işinden sonra zenginlerin şölenler tertip ettiği de söylenmektedir.

A.F. Rittih 1870 tarihli kaynağında çocuğa ad vermek ile ilgili bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre doğumdan sonra akraba ve anne baba davet edilir. Üç gün sonra eve mollayı çağırırlar. O, çocuğu ellerinde tutarak dua okur ve ona isim verir. Daha sonra diğer kadınlar doğum yapan kadına çay, çeker, gömlek, kumaş parçası, takke, yani her biri maddi durumuna göre hediyeler getirmektedirler (Rittih 1870:29)

Narodı Rossii adlı eserde çocuğa adının verilmesi hususunda farklı zamanları işaret etmektedir. Ad verme töreninin doğum sonraki üç dördüncü günlerde yapılabildiği gibi bir iki hafta sonra da yapılabildiğini belirtmektedir. Bu kaynağa göre de çocuğa ad vermek üzere molla eve davet edilmektedir. Çocuğun ad verilmesi törenine bir bayrama hazırlık yapılır gibi hazırlanılmakta ve doğum sonrası kadına ve bebeğe hediye getiren kişiler davet edilmektedir. Zaman zaman bu törene komşu köylerden de misafirler katılmaktadır. Akrabalar, tanıdıklar bu törene yiyecek ve kıyafet gibi hediyeler getirmektedir. Hediyeler özellikle zenginler arasında çok daha fazla olmaktadır. Bebeğe ad verilmesi törenine bütün misafirler geldikten sonra geçilmektedir. Bu törende kadınlar ve erkekler farklı yerlerde bulunurlar, bir araya gelmezler. Bazı durumlarda erkeklerin töreni bittikten sonra toplanmaktadırlar. Molla geldikten sonra çocuk çıkarılır, yüzü Mekke'ye dönecek şekilde yere veya divana yatırılır. Molla çocuğun anne babasına çocuğa verilecek adı sorar. Ebeveynler çocuğa verilecek isim olarak ilmi ve yaptıklarıyla öne çıkan bir peygamberin, peygamberin arkadaşının ya da kutsal birinin adını belirlerler. Bunun ardından molla törene başlar, o çocuğun başında durur ve başını çocuğun sağ tarafına eğer, müezzinlerin minareden okuyarak Müslümanları ibadete çağırdığı ezanı okur. Eserin bu bölümünde ezanın Rusça tercümesi¹⁶ de verilmektedir. Ezan okumayı bitiren molla, bebeğin başının sol tarafında biraz eğilir ve kamet

---

¹⁶ Kitapta ezanın Rusça tercümesi şu şekildedir: « Велик Бог, велик Бог, велит Бог, велик Бог! Исповедую, что нет Бога, кроме Бога! Исповедую, что нет Бога, кроме Бога! Исповедую, что Мухаммед- посланник Божий; исповедую, что Мухаммед-посланник Божий! Спешите на молитву, спешите на молитву! Спешите ко спасению, спешите ко спасению! Велик Бог, велик Бог ! Нет Бога, кроме Бога. (Narodı Rossii 1880: 6)

okur. Kametten sonra molla bebeğin adını verir (Narodı Rossii 1880: 5-6) ve mutlu bir yaşam için şu duayı eder:

“Allah’ım, sen nasıl ona Kendi Hükümdarlığında adlandırmış isen ben de bu oğlana (örneğin Abdullah) ya da bir kıza (örneğin Zenab) adını verdim. Allah’ım ona uzun ve mutlu bir hayat nasip eyle; dini bütün eyle, ona iyi çocuklar nasip et, zenginlik nasip et. Sen merhametlilerin merhametlisisin. Bu iyi dileğin sonunda molla, bir nimetin ve tüm kötülüğün bebekten çıkarılmasının bir işareti olarak üfürür ve tükürür. İkinci kez molla duasını kendi içinden okur ve o sırada orada olan herkes “amin” der, yani Müslüman geleneklerine göre ellerini önde tutarlar, ibadet halinde bulunarak dua bittikten sonra mollanın ardından amin derler. Bununla çocuğa ad verme töreni sona erer. Çocuğun babası mollaya işinin karşılığı olarak sadaka verir. Aynı şekilde müezzine ve fakirlere de sadaka verir. Bir de zaman zaman mollanın Kuran’dan bir parça okumasını ister. Kuran’dan ayetlerin okunmasından sonra da molla ev sahibinden onun maddi durumuna göre tekrar birkaç kopeykten biraz fazla sadaka alır. Kuran ayetleri bazen ad vermeden sonra değil de yemekten / öğleden sonra da okunabilir. Zaman zaman mollanın ev sahibinin isteği üzerine Kuran’ı ev sahibinden karşılığını alarak birkaç kere okuduğu da olur. Molla hemen çocuğun adını doğum kütüğüne ekler.” (Narodı Rossii 1880: 6-7)

Narodı Rossii adlı kaynağın ve eserin başka bölümlerinde de çocuğa ad verilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Üçüncü veya dördüncü günde, bebeği kollarına alan ve bir dua ederek ona bir isim veren bir molla davet edilir. Bunun yanı sıra Ruslarda olduğu gibi dış için para ve ayrıca herkesin yapabildiği kadar çay ve şeker ile tübetey, gömlek gibi hediyelerin verildiği tanıdık kadınlar tarafından gerçekleştirilen lohusa ziyaretleri olur (*Narodı Rossii* 1880:17) şeklinde açıklamalar eserde yer almaktadır.

Narodı Rossii yukarıda görüldüğü üzere ad verme ile ilgili neredeyse bütün ayrıntıları kaydetmiştir. Burada öne çıkanlar ad veren kişi, ad verme esnasında yapılanlar, çocuğa verilen adlar gibi konularda İslamî öğelerin baskınlığıdır.

Fuks’ın kaynağında da çocuğa ad vermek de bir dinî gelenek olarak kabul edilmektedir. Bu geleneğin yerine getirilmesi için molla üçüncü ya da dördüncü gün çağrılmaktadır. Molla bebeğe ad verişini “O, bebeği ellerine alır ve yüksek sesle sağ kulağına ezan okur. Sonra sol kulağına da ezan

okur ve bebeğe verilen ismi söyler.” şeklinde kısaca tasvir etmiştir (Fuks 1884: 71).

Fuks, çocuğun adının verilmesinin kısaca tasvir ettikten sonra mollaya verilen para, düzenlenen ziyafet, getirilen hediyeleri daha ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Ad verme işinin karşılığı olarak mollaya herkes kendi ekonomik durumuna göre bir ücret ödemektedir. Onun için ayrıca zengin bir sofraya hazırlanmaktadır. Bu ziyafete bütün tanıdıklar davet edilmektedir. Bunun yanı sıra birkaç gün boyunca tanıdık kadınların lohusayı ziyaret ettikleri ve ona Ruslarda olduğu gibi hediyeler getirdiği belirtilir. Hediyeler bebek için de getirilmektedir. Zenginler bebeğe ipek; fakirler ise basmadan dikilmiş gömlek getirmektedir. Küçük yorgan, takke, şapka en çok getirilen hediyeler arasındadır. Anlatılanlara göre zenginlere getirilen hediyeler o kadar çoktur ki kadının bir sandığını dolduracak kadardır. Ayrıca doğum yapan kadına getirilen hediyeler arasında çay ve şeker de yer almaktadır (Fuks 1884: 71-72).

Aleksandrov'un 1899 tarihli kaynağında da çocukla ilgili ad verme ve beş yıl ya da daha sonra gerçekleştirilen sünnet olmak üzere iki törenin, dinî törenlerde olduğu gibi yemekle kutlandığı zikredilmiştir (Aleksandrov 1899:35).

Koblov, 1908 tarihli kaynağında çocuğa ad verme törenini bir dinî tören olarak tanımlanmaktadır. Bu konudaki en ayrıntılı bilgi veren kaynaklardan biridir. Çocukları olan aileler, bu tören için cömert davranırlar, kendi imkânları doğrultusunda tüm yemekleri hazırlarlar. Öğle yemeği için hemen hemen her zaman erişte, ezmeye benzer bir tür yemek olan beliş¹⁷, et, kuru kayısı çorbası¹⁸ veya şurup gibi bir içecek servis edilir. Bu yemek soğuk servis edilir; Tatarların tatlı bir yemeğidir. Öğle yemeğinin sonunda tereyağıyla bal servis edilir. Bu yemek doğumla ilgili törende Rus lapasının yerini alır. Bal ile karıştırılmış tereyağı servis edilirken misafirler bebeğe mutluluk getirmesi için kendi durumuna ve imkânına göre para koyarlar.

¹⁷ Beliş; içine türlü yiyeceklerin (et, sebze, çilek vs.) koyulduğu, fırında tavada pişirilen hamur yemeği.

¹⁸ Son yemek (kuru kayısı çorbası) şu şekilde hazırlanır: Bir kil çömleğe 1 ya da ½ funt kuru üzüm veya kayısı ile su koyulup fırına sürülür. Bir süre sonra fırından çıkarılır ve soğumaya bırakılır.

Öğle yemeği, çay içilirken ikram edilen ve çay eriştesi olarak adlandırılan tatlı ile tamamlanır. Çay eriştesi şu şekilde hazırlanır: İnce örülmüş hamur küçük parçalar olarak (eğik dörtgenler şeklinde) kesilir ve hayvansal yağda kızartılır (Koblov 1908: 7-8). Diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında Koblov'un ikramlar konusunda vermiş olduğu ayrıntılar onu diğer kaynaklardan biraz farklı kılmaktadır. Koblov, ikramlar konusunda verdiği ayrıntıların yanı sıra yemek düzeni ile ilgili de bilgi vermektedir. Diğer birçok törende olduğu gibi kadın ve erkeklerin yemekteki durumlarını Koblov kaydetmiştir.

Bu yemekte de kadınlar ve erkekler bir arada değildir. Öğle yemeği erkeklerin bir araya geldiği bir yemektir. Ayrı bir bölüm ya da perdenin arkasından ev sahibi kadından yemek alan ev sahibi erkek masaya servis yapar. Kadınlar evin başka bir bölümündedirler ya da erkekler evlerine döndükten sonra gelirler. Erkeklerin yemeği bittikten sonra kadınların bayramı başlar (Koblov 1908: 8).

Koblov 1908 tarihli kaynağında doğum ile ilgili Müslüman kanunlarına göre doğumdan sonra hızlı bir şekilde yeni doğan çocuğa isim vermek gerektiğini ancak zaman zaman doğum yapan kadının iyileşmesine kadar da bu törenin ertelenebildiğini zikreder. Onun verdiği bilgilere göre doğumdan sonra ve bebeğe isim verene kadar bütün zaman ebeveynleri akrabalar ve tanıdıklar ziyaret ederler ve doğumdan dolayı kutlarlar. Bununla birlikte herkes kendi durumuna göre loğusa kadına ve çocuğa ekmek, pide, akıtma, lapa gibi yiyecekler hediye ederler. Kazan'da un, tereyağı ve şekerden yapılan alba adı verilen özel kurabiye getirmek gelenekseldir. Aynı şekilde örneğin battaniye, süveter, gömlek, tübetey gibi eşyalar da getirilmektedir (Koblov 1908:4-5).

Znamenskiy de çocuğun doğumundan 3-4 gün sonra mollanın dualarla ona ad verdiğini kaydeder. Doğum yapan kadının tanıdıkları ve akrabaları, diş için para, şeker, çay, gömlek, tübetey gibi hediyelerle ziyaret eder (Znamenskiy 1910: 19)

Speranskiy daha önceki bilgileri tekrar eder şekilde ad verme törenini şu şekilde tasvir etmektedir:

“Doğumdan üç gün sonra dördüncü çocuğa isim vermek için molla çağrılır. Ad vermek için molla çocuğu kollarına alır ve yüksek sesle onun sağ kulağına ezan okur sol kulağına ise sessiz bir şekilde kamet getirir ve ona bu şekilde adını verir. Molladan başka isim verme törenine bütün tanıdık erkekler gelir. Doğum yapan kadın ise birkaç gün süreyle tanıdık kadınlar tarafından ziyaret edilir ve onların her biri çocuğa diş için aynen Ruslarda olduğu gibi bir şeyler getirir.” (Speranskiy 1914: 25-26)

Çocuğa ad verilmesi konusunda kaynaklar genellikle birbirine benzer bilgileri zikretmektedir. Ancak gerek ayrıntılar gerekse ad verme zamanı ve getirilen hediyeler ile ilgili hususlardaki farklılıklar kaynakların verdiği bilgilerin çeşitliliğini göstermektedir. Hemen hemen bütün kaynaklar onun dinî niteliğine göndermede bulunmaktadır. Ayrıntılarda farklılıkların olması kaynakları birbirlerinin tekrarı olmaması açısından da önemlidir.

1.3.3. Saç Kesme

Sovyet Devrimi öncesi Rus kaynaklarının çocuk konusunda zikrettiği dikkate değer bir başka hadise de çocuğun saçlarının ilk kesilişi ile ilgilidir.

Koblov, Tatarların bebeğin saçlarının ilk kesimine ciddi önem verdikleri not edilir. Bu tören farklı zamanlarda, örneğin bebek iki haftalıkken, bir aylıkken ya da daha sonra gerçekleştirilmektedir. Kesilen saçlar tartılmakta ve bu ağırlık kadar sadaka fakirlere verilmektedir. Orta gelirli insanlar, bir çocuğun saçının ağırlığının büyüklüğüne göre gümüş olarak (aynı ağırlıkta) sadaka ve zenginler ise altın olarak vermektedirler (Koblov 1908: 9)

Narodı Rossii adlı eserde bebeğin saçlarının ilk kez kesildiği gün ve sünnet gününde de kurban kesilmesi gerektiğini ancak bunun yerde yapılmadığını genellikle zengin insanlar arasında bunun yapıldığını belirtmektedir (Narodı Rossii 1880: 8-9).

1.3.4. Sünnet

Sovyet Devrimi öncesi Rusça kaynaklar çocuk konusunda özellikle sünnet töreni ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu konuda bilgi veren ve tespit ettiğimiz ilk kaynak Miller’in 1776 tarihli kaynağıdır. Hem sünnet töreni hem de sünnetçi konusunda bilgiler bu kaynakta yer almaktadır. Burada tespit ettiğimiz bilgilere göre erkeklerin sünnet edilmesi yedi yaşına ya da on altı yaşına kadar gerçekleştirilmelidir. On altı yaşına kadar sünnet

olmamının utamlacak bir durum olduğuna da dikkat çekilmiştir. Ona göre sünnet herhangi bir dini tören olmaksızın “babay” adı verilen sünnetçi tarafından gerçekleştirilmektedir. Babay kendi işini yapmak için her yerde gezmektedir. Ona, fakir çocuklarını sünnet etmesi için zenginler de ayrıca para ödemektedir. Çünkü sünnet ettirmenin hayırlı bir iş olduğuna inanılmaktadır. (Miller 1776: 22-23)

Lepyohin’in 1821 yılına ait kaynağında ise çocuk altı yedi yaşına geldiğinde sünnet ettirilmelidir. Bunu yapmak için “babay” adlı özel bir kişi çağrılmaktadır. Lepyohin’e göre babay dinî bir kişiden daha çok hekim olarak kabul edilmektedir. Çünkü sünnet, uzun süren dinî törenler olmadan sünnet yapılmaktadır. Babay yarayı da iyileştirmek zorundadır. Babayların sayısı çok fazla değildir ve onlar tüm hayatlarını bir yerden bir başka yere sünnetsiz çocuk bırakmamak için gezerek geçirirler (Lepyohin 1821: 197-198).

Rittih’in 1870 tarihli eserinde verdiği bilgilere göre çocuk üç veya beş sene sonra (mutlaka tek sayı olmalı) çocuk sünnet edilir. Çocuk tek sayılı yaşta olmazsa onun sünnetten sonra öleceğine inanılır. Sünneti, mollanın seçtiği adam yapar (Rittih 1870:29).

1880 tarihli *Narodı Rossii* adlı kaynak, sünnet ettirmenin gerekçesi ile ilgili bir halk inancını da kaydeder. Sünnet 3, 5 gibi tek sayılı yaşlarda yapılmalıdır. Eğer çift sayılı yıllarda sünnet ettirilirse Tatarların, çocuğun erken ölebileceğine inandıklarını kaydeder. Bu kaynak, mollayı da sünnet törenine eklemiştir. Mollanın belirlediği kişi, sünneti gerçekleştirmekte molla da dua okumaktadır (Narodı Rossii 1880:17).

Fuks, 1884 yılına ait kaynağında *Narodı Rossii*’de verilen çocuğun 3 veya 5 yaşına geldiğinde sünnet ettirilmesi gerektiği bilgisini yineler. 4 veya 6 yaşında sünnet ettirildiği durumda Tatarların, çocuğun ölebileceğine inandığını da kaydeder. Sünnet sırasında molla aynı zamanda Kuran da okur. Fuks, çocuğu mollanın sünnet ettiğini, bu iş karşılığında ona bazılarının 50 ruble bazılarının da altın vererek ücret ödediğini kaydeder (Fuks 1844: 71-72).

1899 tarihinde Aleksandrov, sünnetle ilgili olarak onun dinî törenler gibi yemek verilerek gerçekleştirildiğini zikretmekle birlikte hiçbir ayrıntıyı eserinde vermemiştir (Aleksandrov 1899:35).

Diğer birçok konuda olduğu gibi Koblov, 1884 yılında yayımlanmış olan eserinde sünnet konusunda en ayrıntılı bilgileri verenlerden birisidir. Onun vermiş olduğu bilgiler sünnetin zamanı, sünnetçi, sünnetin ücreti gibi bilgileri içermektedir. Onun vermiş olduğu bilgilere göre sünnet de bir yaştan beş yaşa kadar farklı zamanlarda yapılmaktadır. Sünnet töreni tamamlandığında ancak çocuk, Müslüman toplumun tam üyesi olmaktadır. Erkek çocukların sünnet ettirilmesi geleneği, dogmatik olmasa da dinen sadece sünnettir. Yani yerine getirilmesi herkesin kendi isteğine bırakılan bir uygulamadır ancak bu ayin, Müslümanlar arasında o kadar yaygındır ki onların gözünde sünnetsiz olan, İslam'ın inançlarını kabul etse de gerçek Müslüman değildir. Sadece sünnet olan yetişkin, başkalarıyla aynı şekilde Müslüman topluluğunun tüm dini ayinlerini eşit bir üye olarak gerçekleştirebilir (Koblov 1908: 9)

Koblov, sünneti gerçekleştiren “babay”ın özellikleri ve toplum içerisindeki yerini de notlarında zikretmektedir. Koblov'a göre “babay”lar sünneti gerçekleştiren uzmanlardır. Bazı köylerde çocuklar, söz konusu “babay” gelinceye kadar sünnetsiz kalmaktadır. Onlara yaptıkları iş için köylerde 20-40 kopeyk ödenmektedir. Ayrıca bunun dışında et veya tavuk ve kesinlikle bir somun ekmek ile tuz da verilmektedir. Şehirlerde zengin insanlar, sünnetçiye elbette daha fazla ödeme yapmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre bazı yerlerde sünnetçiliğin (babay) kalıtsal olduğunun söylendiğini belirtir. Genellikle eski “babay”ın izni ile bu işi yaparlar. Hatta Müslüman olan doktorlara bile, sünnet yapmak için “babay”dan el almamışlarsa Tatarlar güvenmemektedirler. Doktorların, gerçekten “babay”lara izin için başvurduklarına dair örneklerin bulunduğunu da kayıtları arasında zikreder. Kazan eyaletinde sakinlerinin neredeyse tamamının sünnetçi olduğu belirtilen Masra köyünden bahsetmektedir (Koblov 1908: 9).

Speranskiy 1914 yılında yayımlanan çalışmasında mollanın çocuğa ad verme dışında, bir çocuk 3 ya da 5 yaşına geldiğinde onun sünnet edilmesi töreninde tekrar çağrıldığını belirtir. Molla, sadece misafir olarak davet edilmez, ona törende yerine getirdiği görev için bir ödeme yapılmaktadır. Diğer bazı kaynaklarda da gördüğümüz üzere sünnet için tek sayılı yaşların seçildiğini 4 veya 6 gibi çift sayılı yaşlarda sünnetin yapılması halinde Tatarların çocuğun öleceğinden korktuklarını da kaydeder. Sünneti yapan kişinin “babay”, onun yaptığı işin de babaylık olarak adlandırıldığını da kaydeder. Ancak onunla ilgili başka bir ayrıntı paylaşmaz (Speranskiy 1914: 25-26).

Sünnet ile ilgili olarak kaynakların verdiği bilgiler dikkate alındığında sünnet olayının dinî niteliği kadar sünnet yaşı, sünneti gerçekleştiren ve kaynaklarda “babay” olarak adlandırılan kişilerin özellikleri ile ilgili din dışı kabul edebileceğimiz unsurlar da kaynaklarda yer almaktadır. Doğum ve çocuk ile bölümde gördüğümüz dinî uygulamaların içerisinde sünnetin geleneksel kültürün uygulamaları ve inançları ile zenginleştiği görülmektedir. Bilhassa sünnetçi “babay”, özellikleriyle dikkat çekmektedir ve ayrıntılı bir çalışmanın konusu olacak kadar ilgi çekicidir.

2. BÖLÜM (Evlenme)

Evlilik, insanın doğumdan sonraki ikinci geçiş dönemidir. Sedat Veyis Örnek'in ifadelerinde görüldüğü üzere evlilik sadece kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşaması değildir. Aynı zamanda aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay olarak görülmüştür. Ailenin toplumsal yapının temeli olması sebebiyle de evlilik olayı evrensel bir karakter taşımaktadır. Bu bakımdan dünyanın her yerinde evliliğin her aşaması bağlı bulunulan kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır (Örnek, 2000: 185).

1908 yılında Koblov, Kazan Tatarlarında evlilik meselesini İslam çerçevesinde ele alır. Kaynağın verdiği bilgilere göre İslam inancının ilkelerine göre evlilik, yerine getirilmesi gereken faydalı bir sünnet yani emirdir. Bu nedenle İbn-Maj'a göre bu emre itaat etmeyenler gerçek bir Müslüman olarak kabul edilemez. Buna göre, mehir¹⁹ çeyizini ödeme imkânı olan ve karısına bakabileceğini düşünen herkes kesinlikle evlenmelidir. Bu

---

¹⁹ Sözlükte mehir (mehr) “ücret” mânasına gelir. Bir fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmesi bu uygulamanın evlilik kurumunun Sâmî kültüründeki ilk şekilleriyle irtibatlı olmalıdır (aş.bk.). Kur'ân-ı Kerim'de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak ücür, farîza ve saduka (çoğulu sadukat) kelimeleri geçmektedir. Hadislerde bu mânada daha çok mehir ve sadak terimlerine rastlanmaktadır (Wensinck, el-Mu'cem, “şdk” ve “mhr” md.leri). Bazı durumlarda “misil mehir” anlamında ukr kelimesi de kullanılmıştır. Türkçede ise daha çok mihr şeklinde kullanılır. Evlenme sırasında veya öncesinde evlenecek erkeğin kız tarafına belirli bir para yahut mal verme uygulamasının muhtelif din ve kültürlerde oldukça eski bir geçmişi vardır. Bu uygulamanın bilhassa ilk şekilleri nikâh akdinin satım akdine benzer özellikler taşıdığını, çeşitli isimler altında yapılan ödemenin de satış bedeli olarak kabul edildiğini düşündürmektedir. Zaman içinde uygulama nikâhı satım akdi, yapılan ödemenin de satış bedeli olmaktan çıkarmış, ailelerin birbirine yakınlaşmasını sağlayan hediyeleşmeye veya kadın için ekonomik ve sosyal bir güvenceye dönüştürmüştür. Kur'ân-ı Kerim'de kendileriyle evlenen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiş (el-Bakara 2/236-237; en-Nisâ 4/4, 24, 25; el-Mâide 5/5), hadislerde de mehirle ilgili fikhî hükümlerin ayrıntıları yer almış, ayrıca evlenmeyi zorlaştıracak tarzda mehir miktarında aşırıya kaçılmaması öğütlenmiştir (Miftâhu künûzi's-sünne, “nikâh” md.). İslâm hukukunda nikâh kıyılması esnasında genelde taraflar kadına ödenecek mehir miktarı ve ödeme şekli hususunda anlaşılır; bu anlaşma nikâh akdinin yazı ile tesbit edildiği durumlarda nikâh belgesinde de yer alır. Kitap ve Sünnet'te mehir ödemenin gerekliliği üzerinde durulmasına rağmen mehir hukukçuların çoğuna göre evliliğin şartlarından değil sonuçlarından biridir (Aydın 2003: 389-390).

“vacib²⁰”tir, yani vazgeçilmez bir görevdir. Evlilik esnasında yoksulluk, kişiyi utandırmamalıdır. Koblov burada Hz. Muhammed’in şu sözünü de alıntılanmaktadır: “Bir kişi yoksulluk nedeniyle evlenmekten kaçınırsa, o benden değildir.” (Koblov 1908: 10).

Koblov’un dikkat çektiği bir diğer husus; ekonomik durumu yeterli olmayan bir kişi, evlenmek için onu bu yolda yardımından mahrum etmeyecek olan Tanrı’nın merhametine sığınarak ödünç para alabilir. Çünkü evli insanların ayrıcalıkları, Tanrı’nın gözünde bile evli olmayan insanlardan farklıdır. Evli insanları evli olmayanlardan ayıran hususiyetler şu cümlelerle verilmektedir: (Koblov 1908: 10-11).

Evli olmayan insanlar kötü insanlardır; onlar ölü gibidir. Bunun tam tersine, evlilikte insanlar düzelir ve iyi bir yaşam sürmeye başlar. Peygamber evlenmeyi ve çoğalmayı boşuna emretmemiştir. Evli insanlar inancı korumak ve yaymakla daha fazla ilgilenirler. Evlilerin aklı daha iyi çalışmaya, kalpleri de iyilikle çarpmaya başlar. Onlar daha çalışkan ve gayretli hale gelirler, bunun sonucu dış ve maddi refahlar ortaya çıkar. Evlilik iyi, saygın bir iştir ve o kadar Tanrı’nın isteğine uygundur ki düğüne katılan bir kişi bir gün oruç tutmuş gibidir. Bazı yorumculara göre, düğün günü oruçlu olmak yedi yüz oruçlu güne eşittir (Koblov 1908: 11)

---

²⁰ Sözlükte “düşen; meydana geldiği kesinlikle bilinen; sabit, bağlayıcı, gerekli” anlamlarındaki **vâcib** (*Lisânu'l-'Arab*, “vcb” md.) terim olarak “şâriin mükelleften yapmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istediği fiil” demektir. Fakihlerin çoğunluğu bu terimi farz ile aynı mânada kullanırken Hanefiler, bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istendiğini gösteren delil kat’î ise bunu farz, zannî ise vâciple ifade ederler. Vâcibin sözlük anlamıyla terim anlamı arasındaki bağı göstermek için usul âlimleri, vüçubun özellikle “düşme ve gerekli olma” mânalarından hareketle değişik açıklamalar yapmışlardır (. Fıkıh usulü terminolojisinde hüküm “mükellefin fiillerine ilişkin ilâhî hitap veya bu hitabın sonucu” şeklinde tanımlandığından şâriin bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı biçimde istemesi “îcâb”, bu talebin sonucu “vüçûb”, icaba konu olan ve vüçûb ile nitelenen fiil vâcib diye adlandırılır. Kur’ân-ı Kerîm’de vâcib kelimesi geçmez, sadece bir âyette “vecebe” fiili “düşmek” anlamında kullanılmıştır (el-Hac 22/36). Hadislerde ise vüçûb ve türevleri değişik sözlük anlamlarıyla (Wensinck, *el-Mu‘cem*, “vcb” md.), vâcib kelimesi de dinen yapılması bağlayıcı biçimde istenen fiilleri belirtmek üzere (meselâ bk. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 33; “Şalât”, 208-209) kullanılmaktadır. Hadislerde, sahâbe sözlerinde ve ilk dönem âlimlerinin açıklamalarında farz ve vâcib hükümlerinin mektûb, mahtûm, lâzım ve aynı kökten türeyenler başta olmak üzere değişik kelime ve söz kalıplarıyla ifade edildiği, Hanefiler’ce kaleme alınanlar dahil usul eserlerinde vüçûb ve türevlerinin -farz-vâcib ayırımına özel vurgu gerektirmeyen durumlarda- şer‘an emredilen, yapılması kesin ve bağlayıcı biçimde istenen fiilleri ifade etmek için kullanıldığı görülür (Dönmez 410-411).

Kazan Tatarlarının düğün geleneklerinin en ayrıntılı tasvir edenlerden birisi de Fuks'tur. O, Tatar bayramları içerisinde en çok düğünlerin büyük masraflar yapılarak kutlandığını belirtir. Zengin ve varlıklı olanları bir yana fakiri bile arkadaşına ziyafet vermek için en son rublesini bu eğlenceler için verdiğini belirtir. Kendisinin bir düğüne iştirak ettiğini bu şekilde başlangıcından sonuna kadar bu düğünü anlatacağını ifade eder (Fuks 1884: 52).

Çok sayıda kaynak bilgi vermemekle birlikte evlilik meselesinin önemine dikkat çeken Koblov Kazan Tatarlarının evlilik ile ilgili genel görüşlerini yansıtmaktadır. Özellikle dinî temeller üzerine inşa edilerek evliliğin yapılmasının dinî açıdan bir zorunluluk olduğuna dikkat çekilmektedir. Özellikle ekonomik hususlara bakılmaksızın her Müslümanın evlenmesinin gerektiği, evli olanlarla olmayanların dinen aynı seviyede olmadığı evlilerin her zaman için diğerlerinden daha üst konumda olacağına vurgu yapılmaktadır.

2.1. Evlenme Aşamaları

Daha önce de bahsedildiği üzere çalışmadaki sınıflandırma elimizdeki malzemeler doğrultusunda yapılmıştır. Kaynaklardan tespit edilen malzemeler evlenmenin ancak "Evlenme aşamaları", "Düğün", "Düğün sonrası", "Evlilikle alakalı diğer unsurlar" şeklinde bir sınıflandırma yapılmasına imkân vermektedir.

2.1.1. Eş Seçimine Etki Eden Kaideler

Evlilik meselesi doğum ile karşılaştırıldığında kaynaklarda çok daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. İslam ile ilgili unsurların bu bölümde çok daha yoğun bir şekilde tespit edildiği ve değerlendirildiğini görmekteyiz. Türkiye dışındaki pek çok Türk boyunda olmayan akraba evliliği Tatarlar arasında da yaygın olmadığı halde kaynaklar bu tür geleneksel kültürden ziyade İslam çerçevesinde değerlendirilebilecek hususlara daha fazla dikkat çekmektedir.

Narodi Rossii adlı kaynak, kimlerle evlenilebileceği konusunda da bazı bilgiler vermektedir. Bir Tatar erkeği, iki kız kardeşe evlenebilmektedir

ancak ilki ölmeden ikincisini alamamaktadır. Aynı zamanda iki erkek kardeş Tatar da iki kız kardeşi kendilerine alabilmektedir (Narodı Rossii 1880:18).

Hangi kadınla evlenilebileceği meselesine Koblov da 1908 tarihli eserinde ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir: Onun verdiği bilgilere göre her kadınla evlenilmez. Bu hususta İslam yasası bazı kısıtlamalar getirir: 1) Mahram nasabi ve 2) Mahram sababi²¹. Mahram nasabi- damadın kendisinin ait olduğu soyda bir yakın akrabayla evlenme yasağıdır; kız kardeşlere, teyze ve halalar, genel olarak tüm üçüncü dereceye kadar akrabalar kastedilmektedir. Mahram Sababi ise akrabalarla mülk veya başka nedenlerle evlenmenin yasaklanmasıdır. Mahram Sababi'nin birçok türü vardır. Örneğin, iki kız kardeşle evlenemezsiniz; ama bir eşin ölümü durumunda, onun kız kardeşiyle evlenebilirsiniz. Kuzenler aynı kişiyle evlenebilir. Aynı babanın başka eşinden olan kızı ile evlenemezsin. Kız başka bir adamdan ise, koca karısının o kızı ile evlenebilir. Bir baba karısının ölümü durumunda karısının başka adamdan olan kızı ile evlenemez. Yetişkin kızı olan evlendikten sonra onun kızı ile evlenebilirsin ancak o kız annesiyle yaşamamışsa. Bir çocuğu emziren bir kadın onun kendi annesi gibi kabul edildiği için çocuk yetiştiğinde o kadın ve onun çocuklarıyla evlenemez. Bir erkek bir kadınla evlilik dışı birlikte olmuşsa o zaman o kadının annesi ve kızıyla da evlenemez. İstem dışı da olsa bir adam cinsel anlamda kızına dokunduysa, o adam karısıyla birlikte yaşamaya devam edemez. Bazı kişilerle evlenmenin imkânsız olduğu hakkında daha birçok koşul var, ancak kendimizi akrabalıkla ilgili en önemli kurallarla sınırlayacağız. (Koblov 1908:12-13).

Koblov bu konuda en ayrıntılı bilgiyi verenlerden birisidir. İfadelerinden de anlaşılacağı üzere onun tespitleri daha ziyade İslam hukuku ile ilgilidir. Bunlar terminolojiden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Geleneksel Tatar kültüründe yer alan akrabalarla evliliğin yasak oluşu ile ilgili neredeyse hiçbir kaynak bize bilgi vermemektedir. Kaynakların odaklandığı nokta genellikle İslam ile ilgili hususlardır.

²¹ Mahram nasabi, mahram sababi (nesepten kaynaklanan sebepler ve diğer mahrem sebepler) kaynakta yazıldığı şekliyle burada verilmiştir.

Koblov eserinde evlenilecek kızda aranan başka özellikleri de kaydetmektedir. Ona göre mümkünse, eş iyi bir aileden alınmalıdır. Bir eş dindar olmalıdır- bu en gerekli taleptir. Ve sonra, maddi açıdan, statü bakımından, güzellik ve hatta eğitim açısından kocasından biraz daha yüksek olması arzu edilir (Koblov 1908:13).

2.1.2. Tanışma ve Kız İsteme

Sovyet Devrimi Öncesi Rusça kaynaklar, Tatarların evlilik öncesi tanışmaları ile ilgili olarak daha çok aracılar / çöpçatanların işlevlerini öne çıkaran bilgiler vermektedir. İlk kayıtlardan birisi Miller'in 1776 yılındaki eserindedir. Burada verilen bilgilere göre damat, bir kişinin kızını ona vermek isteyip istemediğinden emin olup daha sonra gelinin kalımı²² hakkında çok sıkı bir şekilde pazarlık yapan bir aracı gönderir. Bu kalım parçalara göre hesaplanır ve para, giyim kuşam ve hayvanlardan oluşmaktadır. Herhangi bir hayvanı sayarlar ve ona göre bu gelin için ne kadar hayvan verildiğini söylerler. Miller burada ortalama bir gelin kalımını da hayvan ve para olarak eserde vermektedir. Ona göre Kazan ve Orenburg eyaletlerinde, nadiren 20 ruble daha ucuz bir gelin alınır ve bazen, her şeyi para olarak ödenmektedir. Bu da 500 ruble kadardır. Verilenlerin dörtte birinden yarısına kadar kalım olarak geline bırakılmaktadır (Miller 1776:20-21).

1880 tarihli *Narodı Rossii* adlı eserde de damat ile gelinin evlenmeden önce görüşmelerinin yasak olduğu, Tatarların düğünlerinin de genellikle yavçi adı verilen bir aracı vasıtasıyla yapıldığını belirtir. Düğün önce damadın gelini görme yasağı olmasına rağmen zaman zaman aracılardan birbiriyle evlenmek isteyenlere birbirlerini görme fırsatı yarattığını kaydeder. Bu görüşmeden sonra evlenme talebiyle aracı gönderilir, genellikle damadın ilk ziyaretinde olumlu bir cevap alınır. Kabul edilirse, derhal kalım üzerinde anlaşılır. Kalım insanların ekonomik durumlarına göre de değişmektedir. Kazan'da, zengin Tatarlar arasında 1.000 ruble gümüş paraya kadar ulaşmaktadır. Kalımın yarısı kıza anlaşma esnasında

---

²² Kalım zaman zaman başlık parası olarak Türkiye Türkçesine aktarılan bir kelimedir. Ancak tez çalışmasında da görüldüğü üzere özellikle kadının bir nevi ekonomik güvencesi olduğu da anlaşılmaktadır. Kaynakların belirttiği üzere bir alım satım işinin karşılığı ödenen para değildir.

ödenir; bu parayla gelin çeyiz yapar, düğünden sonraki yarısı boşanma durumunda gelinin ailesi tarafından tutulmaktadır. Damat söz kesiminden sonra da gelinin evine gitmez ancak ekonomik durumuna bağlı olarak kıyafet, gümüş veya altın eşyalar gibi hediyeler gönderir (Narodı Rossii 1880: 18-19).

Burada zikredilen kalım meselesi birçok kaynakta karşımıza çıkmaktadır. İleride görüleceği üzere zaman zaman kaynaklar bunu para ile satın alınabilen kızın bir *ücreti* gibi görmektedir. Bazı kaynaklar kalım ödenerek kızın alınmasını da bir satın alma işlemi olarak tasvir etmekte zaman zaman da Hristiyan-Rus kültüründeki evlilik şekline gönderme yapılarak Müslüman-Tatar kadınının satın alınıp satılabilen bir varlık olduğu üzerinden sert eleştiriler gerçekleştirmektedirler.

Viktorin 1875 tarihli eserinde düğün öncesi kadın ve erkeğin hiç tanışmadığı, kadınların genellikle tanımadıkları ve hiç görmedikleri erkeklerle evlendirildiğine dikkat çekerek kadın merkezli bir eleştiri getirir. Hatta adam sağır, kör, yaşlı, kambur ve aptal olabilir; buna rağmen kızın ebeveynleri onu kârlı bir nişanlı olarak görürse, kızlarını ona vermektedir. Böyle bir adamın kıza tiksindirici gelebileceği gerçeğine dikkat etmemektedirler. Bu nedenle Müslüman kadınların arasında mutsuz olanların çokluğuna dikkat çekilir (Viktorin 1875: 5).

Kadınların hiç görmedikleri erkeklerle evlendirildikleri konusu da birçok kaynakta karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman özellikle aracılardan gayretle evlenecek olan gençlerin evlenecekleri kişiyi önceden görme imkânı elde etmesine rağmen kaynakların verdiği bilgilere göre evlenmeden önce görüşmek kesinlikle yasaklanmıştır. Bu durumun o dönem için oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan kaynakların verdiği bu bilgiler bir eleştiri veya ön yargıdan ziyade doğru bir tespit olarak da değerlendirilmelidir.

Fuks, erkeklerin çoğu zaman hiç görmedikleri bir kızla evlendiklerini belirtmektedir. Bu bir nevi kural olmakla birlikte genellikle aracı kadın vasıtasıyla erkek gelecekteki eşini görmenin bir yolunu bulmaktadır. Bu bir buluşmadan ziyade gizli bir görmeden ibarettir. Örneğin aracı kadın kıza

delikanlının ne zaman evinin önünden geçeceğini söyler, kız da penceresinin kenarından, örtüsünden onu izler. Damat ise gelecekteki eşinin ne zaman pencerenin önünde oturacağını veya ne zaman kız arkadaşının evine gideceğini aracı kadından öğrenerek onu görme şansını elde eder. Zaman zaman müstakbel gelin kız arkadaşının evine giderse damat için odada küçük bir delik açarlar, o delikten de gelinini izler... Böylece kızı gören genç, kızın evine görücü gönderir. Bu aracılık işini ya pek zengin olmayan akraba kadın ya da yabancı bir kadın üstlenir. Tatarca onlara “yavçı” adı verilmektedir. Red veya kabul cevabı ilk görüşmede verilmektedir. (Fuks 1884:52-53).

Fuks, konuya iki tarafın olumlu yaklaşımından sonra ertesi gün akrabaların kalım üzerinde anlaştıklarını belirtir. Kalım konusunda da ayrıntılı bilgiler verir. Kazan’da zengin Tatarlar, gelin ve damadın durumuna göre 3000’ den 5000 rubleye kadar istemektedir. Varlıklı köylülerde 200’den 500 rubleye kadar, fakirlerde 50’den 100 rubleye kadar miktar değişebilmektedir. Belirlenen kalımın yarısı nikahta harcanmaktadır. Bu paraya gelin kendisi için süs eşyaları ve giysileri alır. Kalımın diğer yarısı, düğünden sonra boşanma durumu için saklanmaktadır (Fuks 1884:53).

Kaynakların yukarıda vermiş olduğu bilgiler dikkate alındığında evlenecek olan gençler bir şekilde birbirlerini görebilmektedir. Kaynaklar bu konu üzerinde gerçekten çok ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilerin ardından kızın nasıl istendiğine dair de kaynaklar önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerde özellikle aracı / çöpçatanın işlevleri önemli yer tutmaktadır.

Aleksandrov 1899 tarihli kaynağında kız ve erkeğin gizemli buluşmasından sonra kız isteme safhasına geçildiğini belirtir. Bu kız isteme işini aracı gerçekleştirmektedir. Aracının Tatar düğün geleneklerindeki işlevleri oldukça fazladır. İlk anlaşmada, hediyelerde, geline yardımda ve onu korumada öne çıkmaktadır. O, hem gelin hem de damat için çaba göstermektedir. Kız istemden en önemli husus kalım konusunda anlaşmadır. Zaman zaman kızın satın alınması gibi ifadeler kaynaklarda yer alsa da

aslında yapılan açıklamalardan kalımın kadın için bir garanti olduğu ortaya koyulmaktadır. Ebeveynler gelini almak için onlarca rubleden binlerce rubleye kadar ödenen kalım hakkında anlaştıktan sonra kalımın yarısından çeyiz yapılmakta, diğer yarısı gelinin ebeveynleri tarafından boşanma durumu ihtimali nedeniyle tutulmaktadır (Aleksandrov 1899: 27).

Fuks'un yanı sıra Koblov da Tatarların geçiş törenleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Düğün öncesi ile ilgili olarak öncelikle eşin iyi bir aileden alınması, dindar olması gerektiği bilgisi ile anlatımına başlar. Eş seçiminde maddi ve statü açısından da bazı kriterlere işaret eder. Alınacak eşin aynı zamanda güzellik ve eğitim açısından kocasından biraz daha üstün olmasının istendiğini de belirtir. Koblov'un bu tespitleri diğer birçok kaynakta karşımıza çıkan kadın profilini biraz değiştirmektedir. Ona göre gelin seçmek zorlu bir süreçtir, çünkü İslam kanunlarına göre kızların yüzlerini göstermesi yasaktır. Bu kurala rağmen damat her zaman gelin adayının nasıl biri olduğunu az çok bilmektedir. Yoksa hiç bilmeden kimse evlenmeye cesaret edemez. Zaman zaman gençler, kızları henüz kapalı olmadıkları çocukluklarından tanımaktadır, bazen de tesadüfen açıkken onları bulurlar, hatta onların tanıştıkları eğlenceler bile vardır. Kızın nasıl olduğunu öğrenmenin bir başka yolu da akrabalarının anlattıklarıdır. Koblov güzel olan kızların bazen yüzlerini yanlışlıkla açmaktan utanmadıklarını ancak çirkinlerin kendilerini dikkatli bir şekilde gizlediklerini söyler. Sürecin her halükarda tanışmadan tamamlanmadığını hatta kız kaçırma ile sonuçlanabileceğini belirten Koblov bu kız kaçırma da Rusların eski adetlerine benzetir (Koblov 1908: 13-14).

Koblov'un tespitleri genel olarak diğer araştırmacılara nazaran daha objektif tespitleri içermektedir. Genç bir adam tanıdığı bir kızla evlenmeye karar verdiğinde, niyetini herhangi bir yakın akrabasına veya akrabalarından birine bildirmekte onlar da damadın ebeveynlerine iletmektedir. Ebeveynler oğullarının evlilik isteğini uygun görürlerse söz kesmek için gelinin ebeveynlerine dünürcü / aracı gönderilir. Gelinin ebeveynleri kızlarını vermeyi kabul etmezlerse o zaman ilk gelişten itibaren tüm anlaşmaları kararlılıkla reddederler. Ancak, teklif hoşlarına gitse bile o zaman da ilk

seferde kesin bir şey söylemeyeceklerdir, kesin bir şekilde reddetmeden gelinin genç yaşına veya diğer engellere atıfta bulunacaklardır. Dünürücü bazen bir anlaşmaya varmak için üç defa gitmek zorunda kalabilmektedir. Oysa dünürücü ilk gidişten itibaren gelinin ebeveynlerinin ruh hâlini tahmin eder ve kızlarını verip vermeyeceklerini önceden anlayıp söyleyebilir. Gelinin ebeveynleri bu duruma olumlu bakıyorlarsa o zaman dünürçüyü büyük bir saygı ve güzel sözlerle karşılarlar, aksi takdirde daha soğuk muamele ederler, ona fazla saygı da göstermezler. (Koblov 1908: 15-16)

Tatarların evlilik içerisinde önemli bir yer tutan kalım / mehr meselesi de Koblov tarafından ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Gelinin ebeveynlerinin rızasından sonra damat tarafından baba veya yakın akrabası mehr veya kalım konusunda anlaşmak üzere onlara gider. Damat gelinin ebeveynlerine belli bir miktar para ödemek zorundadır, bu Müslüman Tatarlar arasında yaygın bir adettir. Kalım miktarı damadın ödeme gücüne bağlı olarak değişir; maddi durumu orta seviyede olan Tatarlar 150 ila 300 ruble arasında ödeme yapmaktadır. Mehr, gelinin annesinin evlendiği zaman aldığı miktara yakındır. Mehr hayvan, eşya vb. ile ödenebilir. Paranın bir kısmı gelinin çeyizine gider ve bir kısmı onda kalır ve boşanma durumunda bile kocasının karısından mahrum edemediği mülkü olarak kabul edilir. Bu kadının güvencesidir. Mehr konusunun çözümü dünürçülükte çok önemli bir noktadır. Bazen mehr nedeniyle taraflar ayrılır, önerilen koşulları kendileri için kârsız bulur. Bazen damat gerekli mehri ödemeyi kendisi için imkânsız bulur ve dünürçülükten vazgeçmek zorunda kalır. Bununla birlikte, genellikle mehrin bir kısmının ödendiği, geri kalan kısmın damadın paraya sahip olacağı zamana ertelendiği görülür. Mehr üzerinde anlaşmaya varıldığında, anlaşmanın sağlanması için mehrin bir kısmını hemen öderler. Damat tarafından geline “kolak süyünçisi” denilen hediyeler gönderilir (Koblov 1908:16-7). Koblov’un tespitlerinde de görüldüğü ve diğer birçok kaynakta belirtildiği gibi bu bir alış satım meselesi değildir. Koblov’un yaklaşımı daha objektif görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi zaman zaman kalım ödenerek kızın evlendirilmesi meselesi bir mal alışverişi gibi bazı kaynaklarda

aktarılmaktadır. Ancak özellikle Fuks ve Koblov'un eserlerinde bu mesele açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Burada bir alım satım değil bir bakıma kadının evlilik sürecindeki masraflarının bir miktarının karşılanması diğer yandan da olası bir boşanma durumunda kalımın ona ödenecek geri kalan miktarı ile hayatının bir bakıma ekonomik açıdan garanti altına alınmasının hedeflendiği görülmektedir. Özellikle propaganda mahiyetindeki eserlerde bilhassa kalım meselesi üzerinden kadının Müslüman-Tatar toplumundaki yeri ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Halbuki kalımın ayrıntılı bilgiler aldığımız kaynaklarda da belirtildiği üzere bazı bakımlardan kadınlardan daha ziyade erkekleri daha zor duruma düşürdüğü görülmektedir.

Gelin de kendisine gönderilen hediyeleri karşılıksız bırakmamaktadır. Mehr / kalım konusundaki anlaşmadan sonra özellikle de gelinin kendi elleriyle yaptığı çarşaf, havlu, masa örtüsü gibi çeyizin bir parçası olan eşyalar damadın ebeveynlerine gelin tarafından verilmektedir. Bu hediye alışverişi evlilik kutlamalarında önemli bir yere sahiptir; ev sahibi, gelin ve damat misafirperver olsun diye iki ekmek ve tuz bıraktıkları bir masa örtüsü yayarlar. Masa örtüsü üzerine gelinin çeyizinden damadın ebeveynlerine verilmesi gereken eşyalar konulur. Gelinin akrabaları, damadın armağanlara ve gelinden damada gönderilenlere bakmak için bir araya gelirler ve bir kısmı da geline hediyeler verir, buna "bulyak bağı / bülek bağı" [hediye bakma] denir. Bundan sonra, akrabalar, gelinin teslim ettiği, damadın ve akrabalarının hediye ettiği şeyleri çeyiz olarak kabul eden damadın ebeveynlerinin evinde toplanır ve onlar da kendi taraflarından geline para ve çeşitli hediyeler verir. Köylerde, tüm bunlar, elbette, mütevazı bir şekilde gerçekleşir. En önemlisi, bu düğün öncesi törenler Kazan'da zengin Kazan Tatarları arasında görülür. Taraflar karşılıklı bir anlaşmaya varır varmaz damat geline çeşitli hediyeler, ilk olarak da meyveler gönderir. Bazen, bir kutu pirinç içerisinde mutluluk için 100-500 ruble kadar önemli miktarda para aktarılır. Damattan geline kolak süyiñçisi olarak elbise için ipek ve kadife kumaşlar, sırma şerit, bilezikler vs. gönderilir. Gelinden damada hediye olarak bir takım elbise için çuha kumaş ve saat gelir. Gelinin bazen elli kişi kadar olan çok sayıda kadın akrabası her zaman hediyelere (bulyak

bağı) bakmak için davet edilir. Her biri geline hediyeler getirir, bunlar genellikle elbiselik ipek, yünlü kumaşlardır. Hediyelere bakarken, genellikle hangi hediyein kimler tarafından verildiği açıklanır. Bazen çeşitli malzemeler, elbiseler, takım elbise gibi o kadar çok hediye vardır ki bunlar bütün bir odayı işgal eder. Bakmadan sonra gelinin akrabalarından gelen hediyeler ve damadın hediyeleri, damadın evine gönderilir. Buna karşılık, damadın akrabaları orada toplanır, aynı şekilde geline kendi hediyelerini verir. Sonra tüm bunlar sandıklara konur ve ilk gün geline gönderilir. (Koblov 1908:17-18). Bu tespitlerden görüldüğü üzere sadece damat tarafının gelini almak için verdikleri değil gelinin de bunlara karşı hediyeleri söz konusudur. Koblov bu ayrıntıları oldukça teferruatlı bir şekilde tespit etmiştir.

Tatar kadınlarının geriye çekilmesinden dolayı evlilik öncesi damadın gelini hiç görmediği ya da en azından öyle kabul edildiği tespiti birçok kaynakta da görülmektedir. Çünkü damat ve gelin bir şekilde ya ebeveynler tarafından ya da aracılar vasıtasıyla bir araya getirilmektedir. Znamenskiy'de eserinde bu hususa dikkat çeker ve kısaca kalım ile ilgili anlaşma, bunun ardından damadın geline gitmeden sadece kadın kıyafetlerinden hediyeler gönderdiğini belirtir. Burada ilginç bir noktaya da dikkat çeker. Damat geline hediye ettiklerinin masraflarını geline ödenecek kalımdan düşmektedir (Znamenskiy 1910: 9).

Speranskiy, 1914 yılına ait eserinde Tatarların düğünlerinin zengininden fakirine mümkün olduğunca bütün imkânlar kullanılarak muhteşem bir şekilde yapıldığını, kız ve erkeğin düğün öncesi birbirlerini görmemesi gerektiğini, zaman zaman bu kuralın aracılar vasıtasıyla delindiğini belirttikten sonra onlarda dünürcülüğün nasıl yapıldığı bölümüne geçer. Onun verdiği bilgilere göre evlenmek isteyen aday almak istediği kızın evine dünürcüyü teklif ile gönderir. Genellikle dünürcüye ilk ziyarette olumlu ya da olumsuz karar açıklanmaktadır. Anlaşma durumunda ertesi gün akrabalar arasında kalım konusunda anlaşma yapılır. Kalımın yarısı nikah esnasında verilir ve alınan parayla gelin kendine düğün kıyafetleri alınır. Kalımın diğer yarısı ise evlendikten sonra boşanma durumu olursa

kadına vermek üzere damatta kalmaktadır. Nişan gününden itibaren damat her gün kendi nişanlısına hediyeler gönderir tabi ki her damat kendi maddi durumuna göre bu hediyeleri gönderir. Fakat düğün gününde damat, maddi durumu ne olursa olsun mutlaka kendi gelinine bal dolu fıçı ve eritilmiş tereyağı fıçısı gönderir. Yağ ve bal Tatarlarda düğün törenlerinin vazgeçilmezleri arasındadır (Speranskiy 1914: 23-24).

Araştırmacıların önemli bir bölümü Kazan Tatarlarında evlilik öncesi kız ve erkeğin buluşmaması, birbirlerini tanımaması, evliliğin bütün aşamalarına İslam'ın katı kurallarının hakim olduğu gibi düşünceleri sık sık işlemleridir. Bu hususlar İslam'ın oldukça güçlü olduğu yerleşik Tatar kültürü için kabul edilebilir olmakla birlikte geleneksel kültürün, hayatın farklı safhalarında İslam'ın etkisi ile tamamen silindiğini düşünmek mümkün değildir. Kaynaklar genellikle İslam kökenli olduklarını düşündükleri hususlar üzerinde yoğunlaşırken geleneksel kültürün önemli bir bayramını da kaydetmiştir. Bu, gençlerin birbirlerini görmeleri için düzenlenen “cıyın” adlı bayramdır. Birçok kaynakta bu bayram ile ilgili ayrıntılı tasvirler yer almaktadır.

Narodı Rossii adlı kaynak “cıyın”²³ bayramından ilk bahseden eserlerdendir. Bu kaynağa göre cıyın kadınlarla ilgili bir bayramdır. Kazan'da bu bayramın kutlanmadığı ancak Kazan Guberniyasının köylerinde cuyuna, tenbera, kaçalcara, biktav gibi farklı adlarla kutlandığına dikkat çekilir. Eserde cıyın ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Kaynaktaki bilgilere göre bu bayram genelde Haziran ayında sabandan sonra yedi cuma boyunca devam etmektedir. Birçok kaynakta zikredilen ilk ortaya çıkış efsanesi de verilmiştir. Efsaneye göre bu bayramın ortaya çıkışı çok sayıda kızı olan ve bunları nasıl elden çıkarabileceğini, onları nasıl evlendirebileceğini bilemeyen bir zengin Tatarla ilişkilidir. Bu derdinden kurtulmak için baba, gayet Avrupalı bir çözüm bulur. Tarlada büyük bir eğlence düzenler; bütün gençleri ve kızlarını oraya davet eder. Bu eğlence büyük bir ihtimalle Tatarların hoşuna gitmiştir ve bunu hâlâ

---

²³ Cıyın kelimesi köken olarak *cıy-* topla- fiili ile ilişkilidir. Cıyın kelime anlamı olarak “topluluk” kelimesinin karşılığıdır. Halk kültüründe çeşitli vesilelerle, bayramlarla bir araya gelme anlamında kullanılmaktadır.

düzenlemektedirler. Cıyında binden daha fazla insan toplanır. Erkekler şarkı söyler, kendi yaptıkları kemanları ile kazaçok²⁴, kamarinskaya²⁵ gibi hareketli şarkıları çalan “kuraç” adı verilen geleneksel müzisyenlerin müziği eşliğinde dans ederler. Kuran’ın dans etmeyi yasaklamış olmasına rağmen, yasalar burada şartlar ve gelenekler tarafından bastırılır. Kadınlar bu sırada onlara özellikle bu bayram için açılmış olan çadır ve kulübelerde satılan farklı tatlıların verildiği at arabasında oturur. Tatar kızlar, aynı şekilde erkekler eğlenceli şarkı söylerken onlara eşlik ederler. Buradaki kadınlar arabaları terk etmese de her halükarda, bu bayram kadınlarını erkeklerden ayrı olması kuralına sahip olan İslam geleneğinden uzaklaşmaktadır. Kaynak, cıyın kutlamalarını erkek ve kadınların tanışması için tek fırsat olarak görür. Bu nedenle bütün Tatar evliliklerinin aracılar vasıtasıyla değil büyük bir ihtimalle karşılıklı bir etkileşimle meydana geldiğini de varsayabiliriz, der (Narodı Rossii 1880:23-25).

Fuks, sabantoyun bir erkek bayramı olduğu gibi cıyının da Tatar kadınları için düzenlenen bir bayram olduğunu belirtir (Fuks 1884: 109). *Narodı Rossii* adlı kaynakta verilen efsaneyi bazı farklılıklarla aktarmaktadır. Efsaneye göre zengin bir Tatar’ın çok kızı varmış ama onları evlendirmek için uygun ortamı hiç olmamıştır. Baba, kızlarının tanınması için iyi bir yöntem bulmuş. Cuma günü tarlasına köydeki bütün saygılı kişileri davet etmiş ve orada ziyafet verirken kızlarını göstermiş. Böylece kızları kendilerine koca bulmuş ve kısa sürede evlenmişler. O zamandan beri babalar her sene kızlarıyla aynı yere gelir ve istedikleri başarılı sonuca ulaşırlarmış. Dolayısıyla bu bayramın amacı, erkeklerle her tür irtibattan uzak kalan kızları adaylarla tanıştırmış. (Fuks 1884: 109-110). Fuks, bu bayramın nasıl kutlandığını merak ederek Kazan yakınlarında Saya köyünde bu bayrama katılır²⁶.

---

²⁴ Kazaçok; Beyaz Rus, Ukrayn ve Güney Ukrayna bölgelerine has bir halk oyunudur. Oyunun genel özellikleri şu şekildedir. Genelde canlı, neşeli, hareketli ve kıvrak bir halk oyunudur. Önceden yavaş başlayan gittikçe hızlanan bir özelliğe sahiptir.

²⁵ Kamarinskaya; Rus oyun şarkısıdır.

²⁶ Bayramı şu şekilde tasvir eder: Tatarlar’ın bu bayramı nasıl kutladıklarını merak ederek Kazan’dan yaklaşık 30 verst uzaklığındaki Saya köyüne gittim. Ertesi gün erkekler, kadınlardan önce banyada yıkandılar. Banyadan sonra öğle yemeğine davet edildim. Sofraya Tatarca kazan bükmesi adıyla geçen pelmenler, gumbaşa dedikleri içinde taze

Fuks, kendileri için bayram düzenlenen Tatar kızlarının da bu bayrama nasıl katıldıklarını dikkatle gözlemlemiştir. Tatar kızları en güzel elbiselerini giymiş, yüzlerine allık sürmüş, yüzlerine noktalar yapıştırmış, dişleri, kaşları ve gözkapaklarını siyah boya ile boyamıştır. Yani zevklerine göre hazırlanıp kendilerini en güzel taraftan göstermeye çalışmışlardır. Ama bu eğlence uzun sürmez. Üç saatten sonra herkes evine dönmeye başlar. Bu dönüş sırasında kimileri hayal kırıklığına uğramış kimileri de mutlu bir durumdadır. Fuks'un yolda giderken karşılaştığı neşeli genç bir Tatar gencinin "Güzellere bir çaylak avına bakar gibi baktım, güzellere bana tereyağı yemiş kedi gibi baktılar" ifadeleri cıyının temel düzenleniş amacını da özetler niteliktedir (Fuks 1884: 113).

Aleksandrov ise 1899 yılına ait kaynağında cıyını Fuks'tan farklı ayrıntıları da barındıran içeriği ile tasvir eder. Evlilik öncesi, genç kızlar peçe, örtü, uzun giyimler altına saklansalar da Tatar erkeğinin keskin gözünün onların kurnazca gülümseyen gözlerini fark ettiğini kaydeder.

---

soğan ve ivişenye (mantar çeşidi) pişirdikleri ılık süt, kaymak, kimak adlı yuvarlak küçük börekler ve kavurulmuş yumurta koyuldu. Öğleyin (s. 111) saat ikide namaz bitti. 16 komşu köy ve Kazan'ın kendisinden gelen 6000 kişi kutlama yeri olarak belirtilen bu tarlada toplanmaya başladılar. Acil bir şekilde tatlı kek ve cevizlerin satıldığı geçici dükkanlar açıldı ama hiç bir yerde şarabın satıldığını görmedim. Birkaç kuraycı (Tatar müzisyenleri) el yapımı kemençelerinde çalarak erkekleri dans etmeye davet ettiler. Kadınlar dansları ancak kibitkalarından izleyebilirler. Burada Alman ve Fransız şarkılarını duyunca ve Kazaçok dansını seyrederken çok şaşırdım. Tabii ki bu ilginç durumun sebebini öğrenmeye çalıştım. Tatarlar'ın kendileri dediler ki, halk dans müziklerini artık beğenmiyorlar, kazaçok dansını tercih ediyorlarmış. Bazı yerlerde Tatar türküleri duyuluyordu²⁶. (Fuks 1884: 110-111).

Fuks eserinde cıyın ile ilgili ayrıntıları paylaşmaya devam eder. Onun verdiği bilgilere göre böyle büyük bir bayramda neşeyi arttırmak için Tatarlar silahlarıyla ateş ederler. Fuks, konuşmalar ve şarkıların gürültüsü, atların kişnemesi, kadınların hüzünlü şarkıları ve kuraycıların çaldığı müzikle karışan bu silah seslerinin kendisinde tuhaf bir etki bıraktığını belirtir (Fuks 1884: 113).

Fuks, cıyın bayramına farklı bir açıdan yaklaşır ve bunu şehirlilerin kutlamadığı bir köylü bayramı olarak görür. Bu bayrama zengin Tatarlar kesinlikle katılmamaktadır. Cıyın adının yanı sıra bu bayram için "Tülpa" adının kullanıldığını da not eder (Fuks 1884: 30).

Cıyın Tatarlar tarafından sabantoydan sonra kutlanmaktadır. Şehirlerde kutlanmayan bu bayram Kazan vilayetinin birçok köyünde yedi hafta devamında, her Cuma gününde değişik isim altında iyi kutlanmaktadır. Fuks bu adlandırmalarla ilgili daha fazla ayrıntı vermektedir. 1834 yılında bu bayramın 8 Haziran'da aynı adı taşıdığı köyde Şenbera, 15 Haziran'da Ulyasah köyünde Kazalcar, 22 Haziran'da aynı isimleri taşıdığı köylerde Sarda ve Berezga, 29 Haziran'da aynı isim taşıdığı köylerde Bereza ve Karakuca, 6 Temmuz'da Atna köyünde Mukşi ve Büyük Bitaman köyünde Kuşkabka, 13 Temmuz'da Say köyünde Biktav, 20 Temmuz'da Mendeley ve İnza köylerinde Kabak adlarıyla kutlandıklarını kaydetmiştir (Fuks 1884: 109).

Bunun yanı sıra evlilik öncesi sadece Kazan Tatarlarında olan ve bütün Tatarların aileleri ile bir araya geldiği “cıyın” bayramında bir yerde gizlice Tatar erkeğinin İslam kurallarını çiğneyip gelecekteki eşini gördüğünü söyler (Aleksandrov 1899: 27)²⁷.

Aleksandrov’un bayramın nasıl kutlandığını Fuks’un verdiği bilgilerden farklı bazı hususiyetleri de içerecek şekilde tasvir eder. Bu bayram sırasında tarlada o zaman ateşler yakılır, kazanlarda mantılar pişirilir, kadınlara ikram etmek için farklı baharatların yer aldığı çadırlar açılır her yerde halılar serilir ve halıların yanlarında da semaverler tütümeğdir. Burada beyaz sarıklı kibirle oturan mollalar da görülebilmektedir. Aynı zamanda yeşil sarıklı seyitlerinde burada bulunduğunu belirtir. Bu bayram, zaman zaman Tatarların eğlencelerini merak eden Ruslarda gelmektedir. Eğlenen erkeklerden çok uzakta olmayan iki tekerlekli üstü açık arabalarda, dört tekerlekli arabalarda sık gruplar halinde ve alışılmış şekilde birbirinin arkasında kıyafetleri ile kendileri kapatan kadınlar bulunmaktadır. Aleksandrov’un tespitlerine göre bu bayram kadınların bayramıdır ve burada sanki İslam kanunları çiğnenebilmektedir. Onlardan birçoğu ara sıra fark edilmemiş gibi açılır ve çöpçatanlar hangi delikanlı hangi kıza bakıyor ve hangi kız hangisinin dikkatini çekiyor gibi hususları takip etmektedir. Delikanlılar bunun yanında kendi yiğitliklerini göstermek için at yarışı, koşma, güreş gibi farklı oyunlar yaparlar ya da şarkı söylemektedir. Kızlar da onların şarkılarına aynı şekilde cevap vermektedir (Aleksandrov 1899:31). Aleksandrov kız ve erkeklerin söylediği şarkılardan örnekler de vermiştir. Türkçe tercümeleri şu şekildedir:

Erkekler:

Güneş doğar mı doğar mı şimdi?

---

²⁷ Aleksandrov Tatarların sevdikleri Ramazan Bayramı’nda her yerde eğlendiklerini söyler. Kazan Tatarları ise daha önce zikredilen ve efsaneye göre kızlarını gelin etmek isteyen ve bundan dolayı zengin bir Tatar’ın kızlarının da katıldığı bir ikram verdiği “Cıyın” adlı bayramda da özel bayramda eğlenirler. Bu bayram Kazan Tatarları tarafından kadınların onuruna yapılan bir bayramdır ve haziran ayında Müslümanların Hristiyanlar’daki pazar günü gibi kutsal kabul edilen herhangi bir Cuma gününde yapılmaktadır (Aleksandrov 1899: 29-30).

Güneş doğar da kimse görür mü şimdi?
Birisi benim gibi yârini bekler mi?
Ne kadar büyüktür İdil
Ne kadar uzağa akıyor
Züleyha ne kadar Yusuf'u sevdi
O kadar seviyorum seni.

Güzel kızlar ise şu şekilde cevap verirler:

Senin kıyafetlerin silahlar,
Senin yiyeceklerin meyveler
Benim kıyafetim ise sana olan aşkım,
Yemeğim ise seni düşündüklerim.
Aman Tanrım, onu sevdiğimi tek sen bilirsin!

Ya da:

Senin kaşların geceden kara,
Senin büyün palmiyeden uzun.
Sana benzeyen az doğar dünyada (Aleksandrov 1899: 31)²⁸.

Cıyın gerçekten de pek çok kişinin dikkatini çekmiştir. Düğün ile ilgili tespit edilen malzeme içerisinde en fazla yer tutanlardan biridir. Znamenskiy 1910 yılına ait kaynağında cıyın bayramının, Rusların “semik²⁹” kutlamalarına paralel bir şekilde yazın köylerde bir köyden bir başka köye geçerek kutlandığını belirtir. Onun verdiği bilgilere göre cıyın bayramı mayısın sonundaki bir cuma ya da haziranın başında bir cuma günü

---

²⁸ Aleksandrov cıyından söylenen bu şarkıların özellikleri ile ilgili de ayrıntılı bilgiler verir. O, bu şarkıların melodilerinin Rus melodilerine benzetir. Ancak burada sadece ses ardına sesin akıcı geçmediğini söyler. Ona göre dinleyenler çınlayan seslerduyar, gırtlaksı doğu seslerinin yumuşak değil keskin ve güçlü ve ruha nüfuz etmeyen özellikte olduğunu söyler. Sonra Kazan Tatarları aynı şekilde neşeli ve oyun havaları da söylediğini de belirtir. Bazı yerlerde bayramlarda İslam tarafından yasaklanan dansların da sergilendiğini belirtir. Onlar genellikle kendi yaptıkları kemanları çalan kuraçay adlı müzisyenlerin çaldığı milli müzikleri eşliğinde kazaçok ve kamarinskayayı hoplar zıplar gibi çok kötü bir şekilde oynadıklarını not eder. Bu oyun havalarının Ruslardan alındığı birçoğunda kamarinskiy, barınya ve kazak gibi üç şarkıyı birleştirip tek şarkıya dönüştürdüklerini zikreder (Aleksandrov 1899:31-32).

²⁹ Semik (Rus. Семик) Ölüler kültü ve ilkbahardaki tarım törenleri ile ilgili bir bayramdır. Paskalyadan sonraki yedinci haftanın perşembe günü yapılır.

bir köyde başladıktan sonra diğer cuma başka köye sonra üçüncü köye vs. geçtiği ve her köyde üç gün sürdüğü belirtilir. Onu kutlamak için 8 ya da dokuz köy bölge olarak birleşmektedir. Kutlamanın özelliği kalabalık olmasıdır, çünkü onu kutlamak için köylerden ve Kazan'dan gelen birçok konuk, kutlamalarının yapıldığı böyle bir köyde arkadaşlarının evlerini doldurmaktadır (Znamenskiy 1910: 18).

Znamenskiy kendisinden önceki kaynaklarda olmayan bir ayrıntıyı daha not etmiştir. Orta İdil bölgesinin kendine has özel banyoları vardır. Bu bayrama gelen misafirler de öncelikle banyo yaptırılmaktadır. Znamenskiy'in ifadesine göre "her zaman olduğu gibi" öncelikle erkekler banyo yapmaktadır. Öğle yemeğinden sonra, en iyi kıyafetlerini giymiş tüm kalabalık, tatlılarla ve diğer şenlik için hazırlanmış eşyaların satılması için hazırlanan alana gider. Eğlenceler oyunlardan, güreşlerden, koşulardan, Kuran'ın yasaklamış olmasına rağmen şarkı söylenmekte tüm kemanlarda polka ya da kamarin adı verilen herhangi bir müzik çalınmakta ve kuraçey adlı müzisyenler gençleri eğlenmeye teşvik edici müzikler çalmaktadır (Znamenskiy 1910: 18- 19).

Znamenskiy, bu bayramın özellikle gençler için tertip edilmesi dolayısıyla mollalar ve saygın insanların orada çok fazla bulunmadığına dikkat çeker. Bayramın kökenini de diğer kaynaklar aktarılan zengin Tatar'ın kızlarını evlendirmek için ilk kez bu bayramı düzenlediği şeklindeki efsaneyi çok kısa bir şekilde anlatımıyla ortaya koyar. Bu bayramda gençler normalde olduklarından çok daha rahattırlar. Cıyın sadece açık alanda değil ikinci ve üçüncü gün evlerde de devam etmektedir. Bütün evlerde eğlence ve şarkı sesi yükselir. Gençler ise eğlenceler ve kemanlar eşliğinde sokaklarda ya da çok hızlı bir şekilde bağış çağrışlarla hızlı Tatar atlarının çektiği at arabalarıyla gezip tozmaktadır (Znamenskiy 1910: 18-19)

Cıyın, Rusların Semik'ine karşılık gelen ve yaz aylarında köylerde kutlanan ve bir yerden bir yere taşınan bayramdır. Mayıs ayının sonunda ya da haziranın başında bir köyde cuma günü başlayarak diğer cuma başka

köye, daha sonra üçüncü köye taşınır ve her yerde üç gün devam eder. (Nikolskiy 1912:30).

Yukarıda verilen bilgilerden görüldüğü üzere “cıyın bayramı” Kazan Tatarlarının geçiş törenleri içerisinde en ayrıntılı şekilde ele alınmış olan konudur diyebiliriz. Tez çalışması çerçevesinde incelediğimiz kaynakların yazarları, genellikle doğum, evlilik ve ölüm ile ilgili kayıtlarında dinî unsurları ön plana çıkararak kaydetmişlerdir. Verilen bilgiler biraz ayrıntılı bir şekilde ele alındığında İslam şeriatının kurallarının sözlü değil de yazılı kaynaklardan alınmışçasına ayrıntılı bir şekilde verildiğini görmekteyiz. Burada cıyın hakkında verilen bilgiler kaynaklar kaydetmese de Tatarların geleneksel kültürünün de canlı ve etkili bir şekilde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Cıyının ortaya çıkışı, kutlanma zamanı, kutlanma şekli, bayrama iştirak edenler, bayramın kutlanma sebebi konusunda bütün ayrıntılı bilgileri okurlara vermektedir. İslamî olarak kabul edilen kadın ve erkeğin birbirini görememesi gibi bazı kuralların cıyında açık bir şekilde ihlal edildiği konusunda dair kaynaklar bilgi vermektedir. Bu husus, geçiş törenlerinde sadece dinî kuralların değil geleneksel kültürün de etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.3. Kız Kaçırma

Sovyet Devrimi öncesi Rusça kaynaklar Kazan Tatarları arasında zaman zaman kız kaçırma yoluyla evliliklerin olduğunu kaydetmiştir. Zaman zaman bunların sebepleri de kaynaklarda yer almaktadır.

Viktorin, 1875 tarihli kaynağında kalım vermeden evlenmenin sadece kız kaçırma yoluyla olabileceğini belirterek bu kız kaçırma geleneğine işaret eder (Viktorin 1875: 6).

Koblov 1908 tarihli kaynağında Tatarlar arasında kız kaçırma âdetinin halen var olduğunu belirtmektedir. Onun verdiği bilgilere göre kız kaçırma, genç bir adamın kızını ona vermek için gelinin ebeveynlerinin rızasına güvenmediği durumlarda olmaktadır. Gençler yani gelin ve damat karşılıklı rıza ile evlenmek için bir süre ebeveynlerinden saklanırlar. Bu gibi durumlarda çift, bir süre akrabalarının veya yakın arkadaşlarının bulunduğu komşu köylere gidip birlikte yaşarlar. Ebeveynler ilk önce kızlarına küserler

ancak sonuç olarak evliliği kabul ederler ve yeni evlileri kabullenirler. Sadece bu durumdan dolayı damattan mehri yani çeyizi normalden daha fazla isterler. Mollaya da biraz daha fazla ruble vermek gereklidir. Bu tür evlilikte damat da bu şartlara her zaman razıdır (Koblov 1908: 14-15).

Koblov kız kaçırma ile ilgili ilginç bir bilgi daha vermektedir. Bu durum sadece kızın ebeveynlerinin rızasının olmadığı durumlarda gerçekleşmediğini, zaman zaman onların bizzat bilgisi dâhilinde olduğunu da belirtmektedir. Bu durumlarda özellikle ebeveynler, düğünün maddi sorumluluğundan kurtulmak için bu yolu seçmektedir. Dolayısıyla kızlarının kaçmasını da görmezlikten gelirler. Gençler için bu evlilik yöntemi gençliklerinin ve cesaretlerinin bir işaretidir. Belki de bu durum, gelin kaçırma geleneğini sürdürmenin ana nedenidir. Bununla birlikte, tarafların rızası olmadan, ebeveynlerin gerçekten rahatsız olabileceği bu tür evlilikler meydana geliyorsa da bu durumlar istisnaidir. Bu tür evliliklerin, biraz anormalliklerine rağmen, iyi tarafları vardır. Bu şekilde kızlar bazen, örneğin onun iradesine karşı, yaşlı bir adam ya da onun isteklerini karşılamayan biri ile evlendirilmek istediklerinde ebeveynlerin baskısından kurtulurlar. Geçmişin geleneklerinin kalıntısı olan gelin kaçırma vakaları şu anda nispeten nadirdir ve sayıları zamanla yavaş yavaş azalmaktadır. Koblov, kız kaçırma yoluyla evliliklerin giderek azaldığının da altını çizmekte, evliliklerin daha çok aracı / çöpçatan vasıtasıyla gerçekleştiğini belirtmektedir (Koblov 1908: 15).

Kaynakların verdiği bilgilere göre genel olarak kız kaçırma yoluyla evlenme ekonomik gerekçelerle izah edilmektedir. Ancak birbiri ile uyuşmayan iki husus karşımıza çıkar. Öncelikle kalım miktarının ödenerek evlenmenin mümkün olmadığı durumda bu masraftan kaçınmak için kız kaçırma yolu tercih edilmektedir. Bu şekilde çiftler ekonomik yükten kurtulmaktadır. Diğer yandan ise kız kaçırılması sonucu erkek daha fazla kalım ödemek ve hediye vermek durumunda kalabilmektedir. Kaynaklar bu yolla evlilikte olumlu bir yöne de işaret ederler. Kız, bu şekilde evlenmek istemediği bir kişi ile zorla evlendirilmekten kurtulacaktır.

2.2. Düğün

2.2.1. Düğün Öncesi

Tatar düğünlerinin nasıl yapıldığı konusu ile ilgili en eski Rusça kaynaklardan birisi Miller'in 1776 tarihli eseridir. Miller'e göre onların evlenme törenleri ilgi çekicidir ve birçok yönden imkânlarla ilgilidir. Burada diğer birçok kaynakta bulunmayan özel ayrıntılar da verilmektedir. Genel olarak düğün günlerinde şunlar gerçekleşir: Gelin bir yerini kıllardan temizlemelidir. Sıradan insanlarda bu işi kız eğlencesinde tecrübeli bir kadınlar jiletle yapmaktadır. Tanınmış kişiler ise bu iş için *surahe* adı verilen özel bir merhem kullanır ki bu erkeklerin de sakallarını azaltmak için kullanılmaktadır. Bu merhem operment ve sönmemiş kireçten oluşmaktadır. Bitkisel yağ ya da suda eritilerek yapılır. Merhemle hamamda özel yer biraz ara verilerek birkaç kez ovalanır, kıl yeniden çıktığında tekrar o merhemi sürmeye başlarlar. Bazıları, sık ve ağrılı tıraşlardan kurtulmak için kılları kökünden sökerler. Yüzü kapatılmış gelinin eğlencesine toplanan genç kızlar, onunla beraber bu yeni hayata geçiş sebebiyle ağlarlar. İki adamın söylediği gelin şarkısında bu değişiklik arzu edilir bir durumdur. Düğün arifesinde akşama doğru gelini halıya oturtarak düğün evine götürürler ve orada yeni akrabalarıyla buluştururlar (Miller 1776:21).

Tatar düğününü çok ayrıntılı bir şekilde tasvir eden kaynaklardan birisi Koblov'un 1908 yılına ait eseridir. Düğün gününün belirlenmesinden sona ermesine kadar bütün ayrıntılar onun çalışmasında yer almaktadır. Koblov'un kaynağında kalım yerine mehr kullanılmaktadır. Mehr konusunda anlaşma sağlanmasının ardından ebeveynler karşılıklı anlaşarak düğün gününü belirlerler. Düğünde gelin ve damat için yeni kıyafetler dikilir, ebeveynler bira kaynatır, içki yaparlar. Köyün genel izniyle bazen şarap da satın alırlar. Akrabalar da aynı şekilde düğüne hazırlık yapmanın yanı sıra "savım" adı verilen sadakayı hazırlarlar. Köylerde savım olarak, akrabalar 2, 4 ve 6 gibi çift sayıda ekmekleri hazırlarlar ve eğlenceye getirirler. (Koblov 1908: 18)

Diğer birçok kaynakta zikredilen bal ve tereyağı ayrıntısı Koblov'un eserinde de yer almaktadır. Kazan'da ve zengin akrabalar arasında fiçı bal

ve inek tereyağının yarı sıra ekmeek gönderilir. Düğün şöleni için “kak-tuş” adı verilen (çek-çek) özel bir yiyecek hazırlanır. Bu yiyecek ince ufalanmış hamur toplarından hazırlanır, tek tek parçalar yağlı bal ile karıştırılır. Kak-tuş çiçek ve şekerlemelerle süslenir; zengin Tatarlar arasında sadece kak-tuşun süslenmesi için bazen 50 ruble kadar para harcanmaktadır. Kak-tuş düğün törenleri süresince farklı zamanlarda yenebilmektedir. Ebeveynler arasında mehrin bir kısmının eşyalarla ödenmesine karar verildiyse, o zaman geline genellikle çeyizinden bir kürk, sandık, çizme, tüy yatak, şal, galoşlar vb. gönderilir (Koblov 1908: 18).

2.2.2. Düğün Eğlenceleri

Düğünlerin nasıl kutlandığı da Miller’in notları arasında yer alır. Düğün eğlenceleri bir ziyafet, müzik ve danstan oluşmaktadır ve bazen birkaç gün sürmektedir. Müzik aletleri arasında Tatarlara has olan, keman gibi üstü açık bir gemiye benzeyen, parmakla ve bir yayla çalınan iki telli kabas adı verilen enstrüman yer alır. Fakat bu enstrüman seyrek kullanılmaktadır ve bunun sesi balalaykadan ve Tatarların kullandığı on sekiz telli gusliden daha kötüdür. Kazan Tatarlarının şarkıları çoğunlukla kafiyesiz, fakat çok düşünceli ve tutkulu ifadelerle doludur. Burada turna gibi nefes alan, nazik güvercinler gibi, söz veren gözlere sahip vd. aşıklar dile getirilir. Genellikle hem erkekler hem de kadınlar farklı bir şekilde dans ederler. Erkekler çevik ve hızlı dans eder; kızlar ise elleri önde tutulmuş bir şekilde sanki kaçamak yapıyor gibi yuvarlak şekilde dönerek dans ederler (Miller 1776:22).

Rittih 1870 tarihli eserinde düğünün ayrıntılarını şu şekilde vermektedir:

Düğünün detayları şunlardır. Yauçi, görücü kadın vasıtasıyla evlilik anlaşması yapılır, daha sonra başlık parasının miktarı üzerinde anlaşılır. Başlık parasının bir kısmı değişik kıyafet ve süs eşyalarına harcanır. Damat, başlık parası hesabından durumuna göre geline değerli takılar ve benzeri hediyeler gönderir. Nikahtan önce gelinin evine bir kova bal ve bir kova tereyağı gönderilir ve böylece ailevi bayram başlanmış hesaplanır. Düğünden önce sırasıyla erkek tarafında erkek ziyafetleri, kadın tarafında kadın ziyafetleri başlar. Damat bu ziyafetlere katılır, gelin ise asla katılmaz. Ziyafetlerde her türlü tatlılar ve yemekler ikram edilir. Çaydan başlarlar, akşam

yemeğine kadar devam ettirirler. Esas ikram yemek beyaz ekmek, tereyağı ve bal. Bu üçlü tatlıyı Tatarlar iştahla ve istekle yerler. Daha sonra arka arkaya çeşit çeşit yemekler getirirler. Bunlar çoğu zaman etli börekler ve kavurulmuş tavuk, kaz ve ördek olur. Durmak bilmeyen ziyafet şafak söküne kadar devam eder. Gelin ziyafetine gelen kadınlar en zengin kıyafetlerini giyerler, yanında hediyelerini getirirler. Fakir Tatar kadınları da davet edilir. Diğer kadınlardan eksik görünmemek için kıyafetlerini tanıdık kadınlarından bir akşam için alıp giyerler. Bu fakir kadınlar hediye getirmezler. Ziyafet bitince aksine yardım parası alırlar. Ziyafet bittikten sonra erkek ve kadın tarafındaki sofraya başında herkes şükranını ve doyduğunu bildirmek için geçirir. Aynı ziyafet molların gelmesiyle başlayan düğün günü verilir. Misafir erkekler molların yanına gelir ve büyüğe saygı gösterme amacıyla onun elini iki eliyle sıkırlar. Yemekten sonra geline verilen para hediyesi, yani şerbet toplanır. Molla damata evliliği kabul edip etmediğini sorar. Bu ziyafetler sırasında damatı ve gelini misafirlerin oturduğu odaya sokmazlar. Düğün ziyafetinde ise gelin özel odada, hazırlanmış yatak odasında oturur. Damat kapı arkası, evin girişinde bekler. Daha sonra dua okunur ve gençlerin babasına başlık parasının şartları ilan edilir. Böylece molların hizmeti burada biter. Misafirler dağılınca görücü kadın damatı yatak odasına alır. Ertesi gün damat genç eşine ya en güzel hediyesini verir ya da gelin bakire çıkmadıysa molladan boşanma kağıdını alır (Rittih 1870:28-29).

Diğer birçok kaynakta da geçtiği üzere düğün gününde damadın maddi durumu ne olursa olsun gelinin evine bir kova bal ve bir kova eritilmiş tereyağı gönderdiğini Fuks da not eder. Bal ve tereyağı düğün töreninin vazgeçilmez adetleri arasındadır. Düğün başlayınca bunlar ikram edilerek yenilmektedir. Tabağın birine bal koyulmakta, öbürüne tereyağı koyulmakta ve misafirlere ikram edilmektedir. Onlar da her ikisinden büyük porsiyon alır, ekmeğe sürer ve afiyetle yemektirler (Fuks 1884:54).

Fuks, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra düğünün nasıl gerçekleştiği konusunun ayrıntılarına girmeye başlar. Onun verdiği bilgilerin önemli bir bölümü *Narodı Rossii* adlı kaynaktakilerle örtüşmektedir. Fuks'un verdiği bilgilere göre düğün ziyafetleri düğünden bir hafta önce ya da daha erken verilmeye başlar ve her gün damadın ve gelinin evinde kutlanmaktadır. Sırasıyla bir gün erkekler, ikinci gün kadınlar kutlama yaparlar. Düğün gününden önce damat hiç gelinin evine ziyafetlere gitmez. Gelin de asla

ziyafetlere katılmaz ve kendisi için hazırlanmış ayrı odada oturur. Kadınlar onu kısa süre için ziyaret etmektedirler. (Fuks 1884:54).

Narodı Rossi ile örtüşen bilgiler olmakla birlikte Fuks'un düğün ile ilgili bilgilerinin kendi gözlemlerine dayandığını halk bilimi derleme metotlarının o dönemdeki ilginç uygulamalarına örnek olacak açıklamalarla söylemektedir. Kaynaklarda sık sık belirtildiği üzere geçiş törenlerinde genel olarak haremlik selamlık uygulamasının olduğu neredeyse bütün müelliflerce kaydedilmiştir. Bu nedenle yazarların bu dönemde genel olarak erkekler olduğu dikkate alındığında özellikle kadınlarla ilgili konularda derleme ve veri toplamanın oldukça zor olduğu tahmin edilebilir. Fuks'un kadınların ziyafetini kaydetme serüveninin yer aldığı bölüm bu bakımdan ilgi çekicidir. Bu bölüm aşağıda olduğu gibi alıntılanarak verilmiştir:

Erkeklerin ziyafeti geleneğini istediğim zaman izleyebilirdim ama kadınlarınki için yıllarca uğraşsam da başaramamıştım. Nihayet beklenmedik bir durum sayesinde bunu yapabildim. Ağır hastalığı olan zengin bir Tatar kadını tedavi ederek kurtarmıştım. O da şükranını bildirmek niyetiyle benim için her şey yapmaya hazır. O arada oğlu evlenmek üzereydi. Tedavinin karşılığı olarak ondan kadınların düğün öncesini izlememi sağlamasını istemiştim. Kadın bunu duyunca tüm vücuduyla irkildi. Rusça zorla anlayarak bana bu tür şeyin asla yapılamayacağını anlatmaya çalışıyordu. Ama ben doktorluk üstünlüğümü kullandım ve onu ikna ettim. Ayrıca kadın dul kadındı ve evin büyüğüdü. Benden her şeyin gizli kalacağına dair söz aldı ve planımız şöyle oldu. Düğün ziyafetine eşimi davet etti. Akşam karanlıkta gelecektik, o da bizi merdivenlerde karşılayacaktı. Öyle de yaptık. Misafirlerin rahatça oturabilmeleri için tüm odalardan sandıkların getirildiği odaya girdik. Duvarların yanında hep sandık vardı, odanın ortasında ise Buhara meyvesi dolusu bir masa. Eşime ikram etmek için hazırlamışlar. Benim için de sandıklar arasında bir sandalye koydular. Bulduğumuz odadan kutlanma töreninin yapılacağı odaya doğru bir kapı açılırdı. Odanın geçici bölmeleri ortadan kaldırıldı ve böylece tek geniş bir salon oluştu. Salona açılan kapı Buhara ipeğinden bir perdeyle kapalıydı. Evin sahibesi eşimi bu odaya davet etti, benim için de perdede küçük bir delik açtı (Fuks 1884: 55-56).

Bu kayıtlar elbette sahada malzeme derleme metotları açısından etik konusunda bazı sorunları içerse de o dönem için alınan kaydın kıymeti gerçekten büyüktür. Fuks, kendisi için hazırlanan bu yerden düğünü

gözlemleme şansına ulaşmıştır. O buraya yerleştiğinde misafirlerden henüz hiç kimse yoktur. Öncelikle gözlemlediği mekânın bütün özelliklerini sıralamıştır. Odanın dört tarafında üzerine İran halıları ve küçük yastıklar atılmış geniş ahşap döşemeler bulunmaktadır. Yerde eskimiş halılar ve yaklaşık on kişinin sığabileceği on iki tane yuvarlak masa vardır. Masaların ayakları yarım arşın boyundadır. Üzeri beyaz veya rengarenk örtülerle kaplıdır. Kanepelerin yanında eşim için hazırlanan yiyeceklerle dolu masalar bulunmaktadır. Odanın ışıklandırılması berbattır, sadece birkaç tane yenilenmeyen yağlı mum vardır (Fuks 1884:55-56).

Bu sırada damadın sürekli olarak mutfakta oturduğunu ve eğlenceye iştirak etmediği notunu da düşer. Fuks, eğlenceye gelen kadınları da tasvir eder. Onun gözlemlerine göre kadınlar hayatta hiç görmediği cezbedici şekilde süslenip giyinmişlerdir. Başörtüsü yerine zengin parça zılanlar giymişlerdir. Kadınlar eve girer girmez onları hemen üzerlerinden atmakta ve altın yıldızla süslenmiş yelek ve gömleklerini sergilemektedirler. Birilerinin başında gümüş ve yıldızlı ipli ipekten örtü, diğerlerinde Macarlarınki gibi kadifeden dikilmiş kunduz kürklü ve bir yanında yıldızlı püskül olan küçük şapka, daha başkalarında Avrupa yapımı suni çiçeklerle süslü yıldızlı saçaklı ipek şapkalar vardır. Onun dikkatini çeken husus son zamanlarda Tatar kadınlarının kıyafetlerine Avrupa süs detaylarının eklemeye başlamasıdır. Mesela gömleklerine eskiden olmayan firfırlı enli kurdeleler asmaktadırlar. Gömleklerin kollarını, bileziklerinin altına sıkışması için daha uzun yapmaktadırlar. Yeni moda çiçek işlemelerinin Tatarlar tarafından çok sevildiği bu nedenle de fakir Tatar kadınlarının zorluklarla bu işi öğrendiklerini ve yaptıkları işleri zenginlere üç katı fiyata sattıklarını da tespit etmiştir (Fuks 1884: 56-57).

Yazarların birçoğunun dikkatini çeken husus Tatar kadınlarının bu tür eğlencelere aşırı süslenmiş ve güzel giyinmiş bir şekilde iştirak ediyor olmalarıdır. Yine birçok yazar, bu tür eğlencelerde kadınların konuşmalarının da genellikle giyecekler ve ziynet eşyaları üzerinde yoğunlaştığı defalarca kaydetmişlerdir. Fuks'un düğün sırasında dikkatini çeken bir başka husus hediyeler ile ilgilidir.

Düğüne gelen misafir kadınların her biri geline bir hediye getirmelidir. Akrabalar yelek için parça, gömlekler için kumaş, yıldızlı başörtüleri gibi hediyeler getirirler. Akriba olmayanlar ise küçük şapkalar, gömlek nakışı için kurdeleler, şeritler, gömlek yakasının nakışları için saçaklar ve saire gibi eşyalar getirirler. Hediyelerin hepsi özellikle hazırlanmış masaya koyulur. Odaya giren misafir hanım herkese selam verir ve hediye masasına doğru yürür. Ev sahibesi ona hediyeleri gösterir ve kimin ne getirdiğini söyler. Misafir hanım hediyeleri inceledikten sonra kendi hediyesini masaya koyar ve kanepeye geçer, ev sahibesi de onun hediyesini diğer misafirlere göstermektedir. Fuks, bu hediye ile ilgili sürecin uzun sürdüğüne dikkat çeker. O, bazı güzel giyinmiş kadınların hediye getirmediğini de fark etmiştir. Ev sahibi Fuks'a bu kadınların fakir olduklarını söylemiştir. Onun dikkatini çeken bir başka husus da Tatarların bu tür törenlerde fakirleri dışlamamalarıdır (Fuks 1884: 57-58).

Fuks'un da yukarıda bahsettiği toplumdaki fakir Tatarların eğlencelerden uzak tutulmadığı, onların da buralara davet edildiği ve hatta bu katılımlarının neticesinde onlara hediyelerinde verildiği yönündeki tespitleri başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bu konu birçok yazarın dikkatini çekmektedir.

Hediyelerin verilmesinin ardından ikramlar kısmına geçilmektedir.

Misafirlerin hepsi bir araya geldiğinde çayla ikrama başlar. Getirilen semaverlerin hepsi tekrar tekrar kaynatılır. Ev sahibesi ve akrabaları fincanları birkaç tepside dağıtır. Misafir hanımlar öyle bir afiyetle içerler ki her birinin kaçır fincan içtiğini saymak zordur (Fuks 1884: 58-59).

Çay ikramının ardından yemek bölümüne geçilir. Yemek ile ilgili başka kaynaklarda da sık sık Tatarların iştahına vurgu yapan tespitler dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Fuks'un yemek ikramı ile ilgili tespitlerini olduğu gibi veriyoruz:

Çayı bitirince kadınlar yiyeceklere başladılar. Nazikçe yediler, acele etmeden, bazıları da belki de çocuklarına götürmek için yiyeceklerden alıp onları mendillerine sardılar. Biraz sonra akşam yemeğine başladılar. Yüksek tabakalı kadınlar halılarla örtülü döşemelere geçtiler. Ayaklarını öyle maharetle döşeme

altına yerleştirdiler ki parlak, yaldızla işlenmiş çizmeleri göründü. Güzellerin birbirinin karşısında gösteriş yaptıkları belliydi. Diğer kadınlar da alçak ayaklı yuvarlak masalara oturdular ve sabırsızlıkla akşam yemeğini beklediler. Akşam yemeği bal ve tereyağı gibi düğün yemeğiyle başladı. Masaya birkaç çeşit yemek koyuldu. Birilerinde bal, öbürlerinde tereyağı ve doğranmış ev yapımı beyaz ekmek dolusu tepsiler. Her misafirin önüne tabak koyuldu ve önce kanepelerde oturanlara, sonra da yuvarlak masalarda oturanlara yemeği dağıtmaya başladılar. Her kadın bal ve tereyağını alıp, ekmek dilimine sürerek bu yemeğin dinî veya esrarengiz nitelikleri varmış gibi afiyetle yediler. İkinci yemek koyun etiyle erişte, üçüncü pelmen, dördüncü lahanalı uzun börek, beşincisi yine aynı etli börekler, altıncı tavuk etli yumurtalı yuvarlak börek, yedinci Soroçinsk darısı³⁰ ve doğranmış koyun eti, sekizinci soğanlı kırmızı sirkeli kırmızı dana eti, dokuzuncu haşlanmış mersin balığı (sevryuga), onuncu kavurulmuş koyun eti, on birinci kavurulmuş kaz eti, on ikinci kavurulmuş ördek eti, on üçüncü kavurulmuş tavuk eti, on dördüncü kavurulmuş hindi eti, on beşinci yumurtayla hazırlanmış havuz balığı (karas), on altıncı kavurulmuş büyük çapak balığı, on yedinci kuru üzümlü pilav ve on sekizinci 8 çeşit pasta olarak geldi. Bu pastalar undan yapılmış, çok yağlı ve eski Rus pastaları gibi türlü şekillerde hazırlanmışlar (Fuks 1884:59-60).

Yemek ikramı oldukça uzun sürmüştür. Ancak ikramlar çay ve yemekle sona ermemiştir. Bu uzun süreli akşam yemeği bitince evin sahibesi başka odadan 3 tane dest³¹ getirir ve her kadına birer kağıt uzatır. Bu genellikle çayın sarıldığı kağıt çeşididir. Bir başka bayan peşinden kocaman saman yığını şeklinde bir pasta getirir. Çeşitli ceviz, meyve, tereyağı ve undan yapılmıştır. Bu tür düğün pastaları geleneğe göre damadın misafirlerine ikram etmesi için gelin evinden gönderilmektedir. Pasta misafir sayısına göre dilimlenir kesilir. Büyüklerden başlayarak herkese dağıtılır. Misafirler de azıcık tadına baktıktan sonra kendi aile üyelerine götürmek için önlerindeki kağıtlarına pasta dilimlerini sararlar. Dilimlenmiş ve soyulmuş tuzlu salatalığın kavurulmuş yemek için değil de ayrı bir tabağa koyulduğunu Fuks fark eder. Misafirler de kavurulmuş yemekleri bitirdikten sonra tuzlu salatalıkları büyük bir afiyetle yerler (Fuks 1884: 60-61).

Fuks bu uzun ikram süren ikramların sabrını tüketmeye başladığını belirtir. Çünkü kendisinin gizli bir yerden gözlemllediği bu ziyafet uzun bir

³⁰ Soroçinsk darısı; Bu ifadenin ne tür bir darıyı kastettiği anlaşılamamıştır.

³¹ Eski ölçü birimi, her bir destte 24 adet bulunur.

ekim akşamı olmasına rağmen akşam saat 21.00’de başlamış ve ancak gün doğumunda bitmiştir. Servis yapan bayanların acele etmemesi, misafirlerin yemeği yavaş çiğnemesi ve yemeklerin bolluğu bu ziyafeti uzatmıştır (Fuks 1884:61).

Fuks sabahın oluşuyla biten yemeğin ardından bazı Tatar geleneklerini de tespit etmiştir. Sabahın oluşuyla birlikte güneş çıkmış ve nihayet kanepede oturan kadınlar gitmeye niyetlenmiştir. Ancak bazı kadınlar yerlerinden kalkmamıştır. Başka kaynaklarda da geçtiği üzere öksürerek doyduklarını ifade etmişlerdir. Yerde oturanların bazıları da aynı şeyi yapmış ama bir kısmı hiç yerinden kıpırdamamıştır. Bunlar fakir kadınlardır. Bu esnada evin sahibesi onlar için tepside bir rubleden 80 kopeyke kadar gümüş para getirir. Parayı dağıtırken önce mollanın eşine kırmızı kağıt parayı tutturup fakir kadınlara da kalan parayı dağıtır. Fuks burada ev sahibesinin öyle bir ustalıkla parayı tutturduğunu, bu sebeple kendisinin kime ne kadar verildiğini tespit edemediğini belirtir (Fuks 1884: 61-62).

Fuks, düğündeki bu ikramlarla ilgili düşüncelerini “İşte size Kazanlı Tatar kadınlarımızın eğlenceli kutlamaları. Bundan daha neşeli eğlenceleri hiç yok. Ziyafet sırasında midelerini doldurmakla o kadar meşgul oluyorlar ki birbiriyle pek konuşmazlar ve yemek çeşidinin hiçbirini kaçırmazlar” (Fuks 1884: 62) cümleleriyle özetlemektedir. Bu konu Fuks dışında da birçok yazarın dikkatini çekmektedir. Tatar düğünlerinin genel olarak sadece yemekten ibaret sıkıcı bir toplanmadan ibaret olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.

Kadınların bu ziyafeti nikah öncesi verilmiştir. Nikah, damadın evinde molla tarafından kıyılacaktır. Bunun için de Fuks bir gün sonra damadın evine davet edilir. Damadın evinde beklenen misafirler toplandıktan sonra mollaya haber verirler. Molla herkesten sonra elindeki uzun asasıyla gelir. Havalı bir şekilde odaya girer. Tatarlar’ın hepsi ona hareketleriyle saygılarını gösterir. Molla önüne gelene elini uzatır, saygı göstermekte olan kişi mollanın elini iki eliyle sıkardı. Selamlaşmalar bu şekilde yapılmaktadır. Büyük olan elini uzatır, küçük olan iki eliyle sıkar.

Misafirlerin toplandığı oda tamamen boştur. İçinde ne sandık ne de sandalye vardır ama yere hep halılar serilmiştir. Molla gelmeden önce misafirlerden kimse yere oturmaz ancak mollayı baş köşeye oturtuktan sonra herkes yere çöker. Misafirlere önce çay verirler, bu da epeyce zaman alır. Çaydan sonra hemen akşam yemeğine geçilir. Erkekler çift olarak otururlar ve her çifte birer tabak, iki kaşık ve peçete yerine uzun havlu verilir (Fuks 1884: 62-63).

Fuks kadınların yemeğinde olduğu gibi erkeklerin yemeğindeki ayrıntıları daha kısa bir şekilde verir. Erkeklerin ilk yemeği eritilmiş koyu inek sütü, tereyağı ve baldır. Bunları birbirinden ayrı iki tabakta vermişlerdir. Her adam kaşığa hem tereyağını hem de balı alır ve bir düğün yemeğini yer gibi büyük afiyet ve zevkle yer. Sonra kadınların ziyafetinde verilen yemek çeşitlerinden erkeklere de bolca ikram edilmektedir (Fuks 1884: 63).

Fuks bu bölümde Tatarlardaki ilginç bir âdeti de tespit eder. Uzun süren yemekten sonra herkese birer bardak bal verilmiştir. Misafirler balı son damlasına kadar içip sakallarını sıvazlayıp öksürdükten sonra boğazlarından itici sesler çıkarmaya başlamışlardır. Değişik tonlarla, biri basla, ikincisi tenorla, diğeri de altoyla devam etmiştir, der. Fuks'un mide müziği olarak adlandırdığı bu sesler misafirlerin doydukları ve ziyafet için ev sahiplerine müteşekkir olduklarının göstergesidir (Fuks 1884: 63). Fuks'un dikkatini çeken bu teşekkür ifadesi başka yazarların eserlerinde de mevcuttur.

Erkeklerin hediye takdimi yemekten sonra gerçekleşmektedir. Yemeğin ardından Tatarlar kalkıp yere serilen masa örtüsüne kırmızı, mavi renkli kağıt ve demir paraları koymuşlardır. Bu paralar düğün öncesi ve düğün günü yeni evlenenlerin yatak odasında oturan gelin için toplanmaktadır. Bu tür para toplanmasına Tatarlar şerbet demektedir. Çünkü eski zamanlarda parayı şerbet dolusu kupaya koyarlarmış ve onu gelinin odasına götürürlermiş. Kupayı alan gelin de böylece evliliğe ikna olduğunu belirtiyormuş (Fuks 1884:63-64).

Fuks'un tespitlerine göre düğünlerde Tatarlar'ın çoğu Ruslar gibi çeşitli bira ve şaraplar içmektedir. Ancak bu molladan gizli şekilde ve ayrı

bir odada yapılmaktadır. Çünkü molla bunu öğrenirse içen adamı herkesin önünde acımasızca azarlayacaktır (Fuks 1884: 67-68).

Tatar düğünlerindeki alkol tüketimi başka yazarların da dikkatini çeker. İslam'ın yasaklamış olmasına rağmen özellikle erkekler molladan gizli bir şekilde alkol tüketmektedir.

Tatarlarda düğün eğlenceleri nikahtan bir hafta bazen çok daha önce, hatta dünürçülükten hemen sonra başlamaktadır. Kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde, kadınlar gelin, erkekler ise damadın evinde eğlenmektedir. Gelin kendi eğlencesinde bulunmayıp özel bir odada oturmaktadır. Nikahın kıyılmasında da gelin mollanın karşısında değildir. Mollanın gelinin babasına kalımı, gerçekleşen düğünü kabul etmediğini sorup bunu teyit ettiği ve dua okuduğu nikah zamanında gelin yatak odasına kapatılmakta damat da kapıda beklemektedir (Aleksandrov 1899: 28).

Nikah esnasında bile gelinin orada bulunmaması zaman zaman yazarlar tarafından eleştirel bir üslupla aktarılmaktadır. İleride görüleceği üzere bu husus gençlerin özellikle de kadınların haklarından mahrum edilmesi olarak algılanıp sert bir şekilde eleştirilecektir.

Konuklar önceki günlerde olduğu gibi eğlenmeye devam etmektedir. Aleksandrov'un bu düğünde yemekle ilgili konularda ayrıntı vermektedir. Bu konuda onun dikkatini çeken husus diğer birçok kaynakta da zikredildiği üzere ilk yemeğin damadın hediye ettiği bir fiçı bal ve bir fiçı eritilmiş yağ olmasıdır. Tatarlar ikisini de ekmeğe sürüp tadını çıkara çıkara büyük bir iştahla yemektir. Tatar düğününde en sevilen yiyecekler hamur işleri, yağlılar ve tatlıdır. Burada türlü içli börekler, kızartılmış av hayvanları ve her zaman koyun eti, erişte, mantılar; fakirlerin ise günlük yemeği undan ve tuzdan yapılmış sulu yemek, salma adı verilen pide, yani undan ve etten yapılmış yuvarlak yiyecekler, aynı şekilde at eti, çok lezzetli haşlanmış kaymaktır. Zenginlerin düğününde yaklaşık yirmi kadar yemek çeşidi vardır fakat zenginler ve fakirler aynı şekilde bütün gece sabaha kadar yemek yerler. Konuşarak yavaş yavaş yerler ve sonra öksürerek gırtlaklarını temizler ki bu da memnun olan misafirlerin ev sahiplerine teşekkür etmesidir. Daha sonra da evlerine giderler (Aleksandrov 1899: 28-29).

Eğlence devam ederken nikahın kıyılmasından sonra ise aracı damadı gelinin yanına sokar, onları kilitler. Gelin ve damat ancak dört gün sonra serbest bırakılır. Bu süre her zaman dört gün olmayabilir. Bunlar büyük oranda aracının marifetleri ile ilgilidir. Onları dışarıdaki meraklı gözlerden uzaklaştırmak tamamen onun becerisinden ve ustalığından kaynaklanır (Aleksandrov 1899: 29).

Aleksandrov da Tatar düğünlerinin sıkıcı olduğunu belirtir. Bazı Tatarların düğün eğlencelerinde müzik, şarkılar ve oyunlar olur ve kendine özgü değişik adetler vardır. Fakat büyük çoğunluğunda Tatar düğünleri sıkıcı, monotondur ve sadece oburluktan ibarettir (Aleksandrov 1899:27-29).

Koblov her durumda evliliğin ne şekilde olursa olsun yemekli bir kutlamasının olduğunu belirtir. Onun tespitlerine göre bir evlilik şöleni, evlilikten hemen sonra gerçekleşir veya daha uygun bir zamana kadar ertelenir. Tabii ki, eğer damat gelmeden evlilik yapılmışsa, kutlama damat gelene kadar ertelenir. Düğün şöleni köylerde iki ila üç gün devam etmektedir. Kazan'da ve başka şehirlerde daha kısadır, burada sadece bir yemekle sınırlandırılmıştır. Düğüne tüm akrabalar ve birçok tanıdık katılır, köylerde yaşayanların çoğu davetlidir. Bu eğlencede kadınlar ayrı yerde yani ayrı bir odada veya tamamen farklı bir evde bulunurlar. Eğlence yemekle başlar. Masada veya yerde servis edilen yemekler, yemek yedikleri yere bağlı olarak çeşitlilik ve bolluk bakımından farklılık gösterir. Çorba veya erişte, lapası, haşlanmış et; bir tatlı olarak suda kaynatılmış kuru kayısı ikram edilir. Zenginlerin yemekleri enfestir. Pirinç, yağ ve etten yapılmış pilav, erişte ve beliş, av eti ve pirinçten yapılmış börek, koyun eti, balıklı börek, kurutulmuş kaysı ve bal ve yağ ile hazırlanan ve sadece bu şölene özgü yapılmış olan çekçek, baldan hazırlanan ve şerbet adı verilen içecek ikram edilir. Bu içecekler bardak veya kupalara doldurulup misafirlere ikram edilir ve bunlardan herkes bir miktar içip bir tabağa gelin için para koyar (Koblov 1908: 24).

Koblov düğün töreninde hediyelerle ilgili de ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yemek sonunda, Tatarların, gelinin akrabaları tarafından

damat için hazırlanan hediyelere bakma geleneği vardır. Bu hediyeler önceden getirilir ve bir kenara bırakılır; yemekten sonra konuklar gelip gelin tarafından kime verildiğine bakarlar. Hediyeler, özellikle köylerde havlu, gömlek gibi basit şeylerdir; gelin daha zenginse, bornoz hediye edilir. Bu sırada damadın akrabaları, servetlerine bağlı olarak geline para, eşya, hayvan vb. hediyeler verirler (Koblov 1908:25).

Ziyafetin sonunda konuklar savım adı verilen ekmeği yerler. Bu ekmeğin akrabalar tarafından şölene getirilir. Genelde sayı olarak 2, 4, 6 gibi çift sayılar getirilir. Cenaze törenine ileride göreceğimiz gibi tek sayıda getirilir. Yemekten sonra, akrabaların en büyüğü bu ekmekleri getirir ve yemek yedikleri yere koyar. Müezzin ekmekleri keser. Mevcut konukların her biri bir dua ile bir parça alıp onu yer. Savım yedikten sonra, molla ve müezzine yine az miktarda para bağışlanır. Bununla yemek ziyafeti sona erer ve gece konaklayacak ziyaretçiler haricinde konuklar evlerine dağılır. Nikahtan sonra verilen yemek resmî bir karakter taşır ve burada serbest hareketler olmaz. Burada, yakın akrabalarının yanı sıra, özel konuklar olarak molla ve müezzin ile tanıdıklar bulunur ki bunların birçoğu başka etkinliklere katılmaz. Yemeklerin kadınlar olmaksızın yendiği erkeklerden sonra kadınların yemek yediği ya da aynı anda ayrı bir yerde kadınların yemek yediği düzende sauma'nın bir miktarı kadınlara bırakılır. (Koblov 1908:25)

Diğer birçok kaynakta da zikredildiği üzere İslamî kuralların dışına çıkan eğlenceler de Tatar düğünlerinde bulunmaktadır. Koblov bunu da ayrıntılı olarak zikreder.

Düğüne katılanlar, sadece yakın akrabaların toplandığı akşamları daha özgürce eğlenirler. O zaman köylerde bira, ev yapımı içki, bazen votka içerler, şarkı söyleyip dans ederler, genellikle kadınlar ziyafete katılır ve eğlence birlikte gerçekleşir (Koblov 1908:26).

İkinci gün, ev sahipleri hamamı ısıtırlar ve çay içtikten sonra sabahleyin sırayla tüm konuklar eşleri ile hamama gider. O gün gelinin akrabaları, gelinin evine bütün bir yemeği oluşturan yemekler getirir. O gün ayrı bir yemek vermeyi düşünmeyenler gelinin evine beliş, mantı, et

getirirler- kısacası, her kim ne yapabilirse onu getirir. Akrabalardan kendi evine yemeğe davet edenler yemek getirmezler. Muhtemelen, bu ekonomik nedenlerle oluşmuştur, bu nedenle zengin Tatarların arasında bu gelenek yoktur. İkinci gün yemeği için molla ve müezzini tekrar davet ederler. Herhangi bir yemek yemeye başlamadan önce bu yemeğin kimden geldiği söylenir. Bu şekilde kutlama birkaç gün sürer. Konuklar düğünü neşeyle ve canlı bir şekilde kutlar ve her gün banyoya giderler. Bütün bu eğlenceler devam ederken damat her zaman evde kalır ve gelin misafirlere kendini göstermez, odasında kalır (Koblov 1908: 26).

Düğünün ilk gününde, ebeveynler damadın geline ne zaman davet edileceğini belirlerler. Kazan'da genellikle ilk gün davet ederler; başka yerlerde bir iki gün ya da daha sonra da davet edilebilir. Örneğin, düğün pazar günü ise, damat perşembe günü davet edilir. Gelin ve akrabalarının evindeki kutlamadan sonra, aynı formdaki düğün eğlencesinin damadın evinde devam ettiğini söylemek gerek. Genellikle gelinin akrabaları damadın evinde ziyafet verdiğiğinde, damat o anda gelini ziyaret eder. Damadı ilk kez davet edip, durumuna bağlı olarak ona bir çift at veya üç at gönderir; ama o, kendi atıyla geline gider. Onu götürecek olanlara o, evde ikramlarda bulunur. Akşam geç saatlerde gelinin evine gelirler. Geçmişte gelinin evinin kapısında damat silahla ateş edermiş ama şimdi bu gelenek terk edilmektedir. Gelinin ebeveynleri damada görünmezler, gelin de hemen görünmez; o zaman gelin önceden evli akrabalarının hazırladığı yatağın olduğu odasında kız arkadaşı ile oturmaktadır. Damat gelince ona akşam yemeği ve çay ikram ederler; aynı zamanda damadın yanında bir sağdıç ya da yakın iki arkadaşı vardır ki gelin bunların yanında yüzünü kapatmaz ayrıca meraklı olan kızlar bir köşeden, biraz açtıkları kapı aralığından ya da bir aralıktan yemek yiyenleri izlerler. Akşam yemeği bittikten sonra damat gelinin yanına gider. Burada bazı yerlerde gençlerden hangisinin daha uzun yaşayacağına dair bir fal bakılmaktadır. İki mum masanın üzerinde yakılır. Bir mum damadın bir mum gelinindir. Mumlar sonuna kadar yanar ve kimin mumu en son sönerse o kişi daha uzun yaşayacaktır. Damat gelinin yanına engel olmadan girer. Sağdıç genellikle genç gelini almak için sık sık cüzdanına el atar. Gelinin arkadaşları para karşılığı kendi yerlerini ona

verirler. Genellikle gelinin odasının eşiğinde, girmelerine izin vermeleri için para veya hediyeler verilmesi gereken gelinin erkek kardeşleri bekler. Damat gelinin odasına girdiğinde yine bir engelle karşılaşır; burada onu genellikle gelinin yine hediye isteyen kız kardeşi bekler. Damat ona hediye verir. Daha sonra yatağı yaptıkları, banyoyu ısıttıkları için gelinin akrabalarına hediyeler verilir ancak bunların hepsi ertesi gün damadın hediyelerle dolu sandık verdiği gelinin aracılığı ile yapılır. Gelinin kız kardeşlerine hediye olarak damat tarafından genellikle sabun, pudra, parfüm, ayna; erkek kardeşlerine ise çakı, kurabiye, şeker verilir. Genç bir adam evlilik hayatına girerken tüm bu detaylar esas olarak köylerde gerçekleşir. Zengin sınıfın Tatarları, örneğin Kazan'da, bu tür geleneklere bazen sahip değildir; damat gelinin akrabalarına hediyeler verirse, onlar yüksek maliyetleri ile farklılık göstermektedir. Yalnız bırakılan gelin ve damat iki rekât namaz kılarlar. Gelin kocasını soyar ancak damat gelinin zekasını ve keskinliğini test etmek için soyunması zor bir şekilde giyinir. Böylece gelin ve damadın buluşmasının ilk günü sona erer (Koblov 1908: 27-28).

Znamenskiy, Tatarlarda düğünün nikahtan yedi gün önce başladığını belirtir. Düğünden yedi gün önce, konuklar dönüşümlü olarak damat evinde, daha sonra gelinin evinde bir gün erkekler, diğer gün kadınlar olacak şekilde toplanmaktadır ve bu şekilde düğün şenlikleri başlamaktadır. Nikahtan önceki son eğlence erkeklerin gelinin evine katılımı ile gerçekleşir. Ne damat ne de gelin burada mevcut değildir. Damat kapının dışında nikahın bitmesini bekler ve gelin ise düğün gecesi için hazırlanan yatak odasında durmaktadır. Eğlenceden sonra tören yiyecekleri olan ballı ekme ve eritilmiş tereyağı yenilir. Ardından misafirler masa örtüsünün üzerine geline hediye olarak para koyar ve bu paralar daha sonra gelinin yatak odasına götürülür. Bundan sonra molla nikah kıyma işine başlar (Znamenskiy 1910: 9).

Valuyeva-Munt diğer birçok kaynakta özel olarak dikkat çekildiği üzere düğün şöleninin bal ve tereyağı servisiyle başladığını, misafirlerin her ikisini de ekmeğe sürüp ve iştahla yediğini söyler. Düğün şöleni birkaç gün

devam eder. Valuyeva-Munt'a göre Tatarların düğün şöleni çok sıkıcıdır. Kadınlar erkeklerden ayrı eğlenirler. Tüm bu eğlenceler özellikle de kadın toplantıları oldukça sıkıcıdır. Mümkün olduğunca güzel giyinip kuşandıktan sonra halının üstüne ayaklarını yayarak kurulurlar, birbirlerine bakarlar ve elbiseler hakkında uzun uzun konuşurlar. Eğlence esas olarak yemekten olur. Ancak misafirlere bu harcamalar karşılıksız değildir: Onlardan her biri kendi imkânları doğrultusunda geline hediyeler getirmek zorundadır. Hediyelere bakılırken bal ve tereyağı ile başlayan çay, türlü tatlılar, akşam yemeği ile devam eden ikramlar başlar. Sonra börek, pilav, kızartmalar, pastalar ve toplamda 20'ye yakın yiyecek yemeğe devam edilir. Bunların hepsi çok yağlıdır ve hiçbir yiyecek kaçırılmaz. Böyle bir eğlence gece bire hatta daha geç saatlere kadar devam etmektedir. Erkekler de benzer şekilde eğlenmektedir. Erkeklerin eğlencelerindeki tek fark belli ölçüde bira, balzam, alkollü içkilerin ön plana çıkmasıdır (Valuyeva-Munt1912: 135).

Speranskiy'de 1914 yılında Tatarların düğün şölenlerinin nikahtan bir hafta ve bazen daha erken başladığını ve her gün yapıldığını söyler. Onun verdiği bilgilere göre bir gün erkeklerin eğlendiği damat evinde diğer gün kadınların eğlendiği gelin evinde yapılır. Damat düğünden önce geline gitmez ve hatta gelin kendisi misafirlerle oturmaz ayrı odada oturur. Misafirler onu ziyaret eder ama onun yanında fazla durmazlar. Tatarlar düğün törenlerinde fakirleri küçümsemezler onları kendi şölenlerine davet ederler. Onlara başkalarıyla aynı ikramda bulunulmakta hatta para da hediye edilmektedir (Speranskiy 1914:24).

Speranskiy nikahta mollanın rolünü, onun eve gelişinden nikah duasını okuyana kadar bütün işlevlerini ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir. Onun verdiği bilgilere göre evlilik molla tarafından ve her zaman damadın evinde belli sıra ile gerçekleştirilmektedir. Davet edilen tüm konuklar belirlenen zamanda toplandığında, molla çağrılmaktadır. Molla elinde onun mertebesini ve iktidarını gösteren upuzun sopayla gelir. Kibirli bir şekilde odaya girer ve oradakilerin hepsi el işareti ile özel bir saygı gösterirler. Ona yaklaşanlara molla elini uzatır ve gelen herkes onun elini kendi elinin arasına alır. Misafirlerin toplandığı oda bomboştur. Onun içerisinde hiçbir

masa, sandık yoktur. Fakat bütün yer halıyla kaplıdır. Molla gelmeden önce hiçbir misafir oturmaz; ne zaman molla törde oturursa o zaman diğer misafirler de oturur. Bağdaş kurarak halının üstüne otururlar. Daha sonra ilk ikram olarak verilen geleneksel bal ve tereyağlı birçok farklı yemekten oluşan akşam yemeği ve çay servis edilir. Diğer bazı kaynaklarda da belirtildiği üzere yemeğin sonunda konuklar bal içer, sonra sakallarını sıvazlarlar, öksürürler ve her biri farklı tonlarda boğazdan iğrenç sesler çıkarmaya başlar. Bu mide müziği, konukların tok olduğunun ve ikram için ev sahibine teşekkür ettiğinin bir işareti olarak kabul edilir (Speranskiy 1914:24).

Tatar düğünlerindeki alkol tüketimine Speranskiy de dikkat çekmiştir. Düğün şenliklerinde, birçok Tatarın İslam'ın yasaklamış olmasına rağmen farklı şaraplar ve bira içtiklerini, ancak bunu başka bir odada molladan gizli yaptıklarını söyler. Çünkü molla misafirlerden birini sarhoş görürse hemen onu insanların içinde onu sertçe azarlayabilmektedir (Speranskiy 1914:25).

Tatarların düğünleri ile ilgili birbirini tekrar eden bilgiler de olmakla beraber Sovyet öncesi Rusça kaynaklar ayrıntılı bilgiler vermektedir. Özellikle mollanın düğündeki işlevleri, eğlencelerin mahiyeti konusunda ciddi kayıtlar bulunmaktadır.

2.2.3. Nikah

Nikah konusu birçok kaynakta düğün eğlencesi ile iç içe girmiş bir şekilde anlatılmaktadır. Bu sebeple zaman zaman onu ayrı bir şekilde ele alıp inceleme imkânı ortadan kalkmaktadır. Ancak bu konunun birçok kaynakta ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiğini de söylemek gerekir.

Nikah ile ilgili ilk kayıtlardan birisi Miller'e aittir. Onun kayıtlarına göre düğün şu şekilde gerçekleşmektedir: Molla sesli bir şekilde gelinin ve damadın evlenmek isteyip istemediğini sorar ve nikah anlaşması için olumlu cevabı aldıktan sonra dua okuyarak onları karı koca ilan eder. Miller burada kızın bekareti meselesi ile ilgili notlar da düşer. Kızın bekaretini kaybetmiş olması Tatarlarda büyük bir namussuzluk olarak kabul edilir. Dolayısıyla suskun olmayan damat bunu düğün gününde söyleyebileceği gibi zaman

zaman yalan söyleyerek kaynana ve kayınbabasından kendisine hediye koparabilmektedir (Miller 1776:21-22).

Lepyohin 1821 tarihli kaynağında damadın ya da ebeveynlerinin gelin adayını seçtikten sonra aracı vasıtasıyla dünürcü olduklarını, her şey yolunda giderse kalımın belirlenmesiyle bu sürecin evlilik kısmına geçildiğini belirtir. Lepyohin bu kalım anlaşmasını “satın almak” ifadesiyle tanımlar. En fakir kişi en az 30 ruble zengin ise 100, 200 hatta daha fazla bir miktara kendilerine “eş satın almaktadır.” der. Bu işlemlerin yapılmasından sonra aileler ve farklı insanlar bir araya geldiğinde baba kıza damat adayı ile evlenmek isteyip istemediğini sorar ve ondan olumlu cevabın alınması bütün sorunu çözmektedir. Çünkü dua okuyan mollayı çağırdıktan sonra gelinin ve damadın perde arkasında birlikte oturmalarına izin verilmektedir. Lepyohin burada diğer insanların içip eğlendikleri notunu da düşer. Düğünden sonra eğer damat kalım parasını ödeme gücüne sahipse o zaman kendi yanına gelini alabilmektedir. Aksi durumda gelin, damat bütün parayı ödeyene kadar babasının evinde kalır. Bu arada damat zaman zaman gizlice gelinin yanına gelme hakkına sahiptir. Onlarda bu durumu *kas kuynine kiredir* (kas kuynına kiredir) şeklinde adlandırılmaktadır. Çünkü kızın sadece koynuna girilmesine izin verilmekte ancak daha ileri gitmesine müsaade edilmemektedir. Kalım tam olarak ödendiğinde tekrar gelinin babasında toplanılmakta ve eğlence tertip edilmektedir. Kendinden geçen misafirlerin evlerine dönmelerinden sonra damat, gelin ve başka akrabalarıyla birlikte çeyizi alıp mollayı nikahı kıymak üzere çağırdıkları kendi evlerine gitmektedirler. Molla sadece damadın adını ekleyerek üç defa *алдым ма?* [aldın mı?] sorusunu sorar. Bu soruya damadın sağdıçı aldım sözüyle cevap verir. Aynı şekilde üç kez geline de *ktaktım*[vardın mı?] sorusunu sorar. Bu soruya da dünürcü “ktaktım” [vardım] diye cevap verir. Çünkü damat ve gelin mollanın gözünün önünde değildir fakat ya başka bir evde ya da perdenin arkasında oturmaktadırlar. Bu durumda molla duayı okur ve bununla bütün evlenme işlemi sona ermektedir. İki üç gün geçtikten sonra damat kendi evine eğlence için kayınbabasını ve karısının tüm akrabalarını davet eder.

Davetliler yeni evlilere kendi durumlarına göre hayvan, elbise gibi hediyeler verir (Lepyohin 1821: 195-196).

Rittih, 1870 tarihli eserinde Tatarlarda nikah töreni kısaca tasvir eder. Bu diğer kaynaklarla da benzerlik göstermektedir. Nikahtan önce birbirini çoğu kez hiç görmeyen damat ve gelin aracılar vasıtasıyla nikahta buluşmaktadır. Nikah ayini sırasında molla her iki tarafın temsilcisi olan babalardan evlilik izni ister. Nikahtan sonra gelin “şerbet” olarak bilinen misafirlerin para hediyesini kabul eder. Kabul etmezse demek evlilik için red cevabı verilmiş olur. Daha sonra molla da damata birkaç soru sorar. Ayrıca nikah sırasına mollanın da bahsedeceği ‘kalım’ olarak bilinen başlık parasının belli miktarı, gelinin babasına damat tarafından ödenir (Rittih 1870: 26).

Tatarlardaki evlilik gelenekleri ile ilgili kaynaklarda en çok zikredilen hususlardan biri nikahtan / evlilikten sonra damadım eşini kendi evine götürememesi, kızın baba evinde kalması ve bazen uzun süre erkeğin eşinin yanına bir misafir gibi gidip gelmesi geleneğidir. Teze konu olan kaynakları kaleme alan yazarların bu konu dikkatini çok çekmiş olmalı ki bu husus neredeyse bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmektedir. Ayrıca her kaynağın zaman zaman bir diğerinden farklı ayrıntılar içerdiğini de söyleyebiliriz.

Narodı Rossii adlı kaynak Tatar nikahtan bir hafta önce dönüşümlü olarak gelin ve damadın akrabalarıyla gerçekleşen düğün şenliklerinin başladığını belirtir. Bir gün, bazı kadınlar gelinin evinde toplanır ve ertesi gün damadın evindeki erkekler toplanmaktadır. Gelin, adetlere göre kadın eğlencelerine bile katılmaz ve damat ise hiçbir zaman gelinin evinde görünmez. Bu kaynağa göre düğün partileri ve ziyafetler son derece sıkıcı ve uzundur (*Narodı Rossii* 1880:19-20). Kaynakta sıkıcı olarak nitelediği düğünün ayrıntılarını şu şekilde vermektedir:

Özellikle de en büyük lüksle giyinmiş, yere serilen halı üstüne bacaklarını yan koyup oturmuş, birbirlerine bakıp kıyafetler hakkında sınırsız konuşan ve kurt iştahıyla yiyen kadınların toplantıları. Ancak eğlence sadece sürekli yemekten oluşur; ancak bu muamele misafirler için boşuna değildir: gelen her misafir elbette imkânı varsa geline bir şey vermelidir. Tam aksine başkasının kıyafetini giyerek bu yemeklere gelen fakirler

para olarak alırlar. Hediyelere bakılarak ikrama da başlanır: çay, çeşitli tatlılar ve akşam yemeği, ardından kekler, pilavlar, kızartmalar ve hamur işleri- toplamda 20 kadar yemektir. Hepsi çok yağlıdır ve hiçbirisi atlanmaz. Bu tür ziyafetler şafağa kadar 10 saat veya daha fazla sürer. Benzer şekilde, erkekler de eğlenir. Yemek yedikten sonra Tatar kadın ve erkekler farklı tonlarda öksürmeye başlarlar; bu misafirler doydular ve ev sahiplerine teşekkür ediyor anlamına gelir. Düğün gününde damat gelince, hediye olarak bir fıçı bal ve tereyağını molların gelişiyle başlayan düğün eğlencesi için hediye eder. Bu eğlencede sadece erkekler bulunur. Molla görüldüğünde, misafirlerin her biri ona yaklaşır ve bir gelenek olarak, saygı göstermek için iki eliyle elini sıkar. Daha sonra tepside bal ve tereyağı servis edilir. Misafirler her ikisinden de ekmeğe sürerler ve büyük bir zevkle yerler. Bu lezzetli atıştırmalığı yukarıda tarif edilene benzer bir akşam yemeği takip eder. Akşam yemeğinden sonra konuklar otururken öksürürler sonra da kalkıp açılan sofraya gelince hediye olarak para koyarlar. Bu toplama şekline eski günlerde içinde şerbet bulunan kupaya para konulup gelince verilmesinden dolayı şerbet denir. Düğün eğlencesi sırasında ne gelini ne de damadı misafirlerin eğlendiği odaya almazlar. Gelin o anda hazırlanmış yatak odasında oturur ve damat da girişte durur. Konuklardan toplanan hediye veya şerbet, babası tarafından gelince götürülür ve baba dönerken kızının parayı kabul ettiğini, yani evliliğe hazır olduğunu söyler. Sonra molla aynı şeyi damada sorar kalımı da damadın babasına sorar. Burada, gelin ve damadın bu tören içinde bulunmaması nedeniyle, tanıkların huzurunda onların babalarının evlilik için yetkili temsilciler olarak hizmet ettiği belirtilmelidir. Dolayısıyla molla babalara sanki gelin ve damadın kendilerine son soruları soruyor gibi sorar. Eğer baba yoksa, onların yerlerini yakın akrabalar ya da iyi tanıdıkları alır. Sorular sorulduktan sonra molla dua okur. Sonra molla şunları söyler: “Sen (gelinin babası), İslam kurallarına göre kendi vekaletini (babasına ve akrabalarına) veren kızının şu kişiyle evlenmesine izin veriyor musun?” Cevap: “Evet.” Sonra damadın babasına söyler: “Sen (damadın babası) kendi oğlunun vekili, şu kız, şunun kızını şu kalım karşılığında kendi oğluna kanuni eş olarak alıyor musun?”. Cevap: “Evet, alıyorum.” (Narodı Rossii 1880:19-20).

Fuks, yukarıda verdiği bilgilerin dışında düğün eğlencesinin ayrıntılarını da eserinde aktarmaktadır. Börek ve kekler iri öğütülmüş undan, etli yemeklerin hepsi at etinden hazırlanmıştır. Onun dikkatini çeken bir husus her şeyden önce at bağırsakları dolu uzunca bir leğendir. Bu yemeklerde bol miktarda at etinin kullanıldığının bir göstergesidir. Yine onun tespitlerine göre kutlama töreninde erkekler de kadınlar da vardır ama

ayrı yerdedirler. Erkekler evde kutlama yapıyorlarsa kadınlar ev sahiplerinin yazın uyudukları evin alt depolama bölümünde oturmaktadır (Fuks 1884: 68).

Fuks ikramla ilgili ayrıntıları kaydetmiştir. Molla ve misafirler öğleyin saat ikide kutlamaya başlarlar. İlk sırada çay vardır ama kadınlara verilmeyip molla ve saygıdeğer Tatar erkeklerine ikram edilmektedir. Gençler bolca hazırlanmış bira içerler, ancak o, şarap görmemiştir. Damat genç arkadaşlarıyla akşam üzeri gelir. Akşamın alacakaranlığında nikah duası okunur. Aracı (yavçı) kadın, damadı gelinin dayısına ait olan eve götürür. Gelin onu yenilenmiş odasında beklemektedir (Fuks 1884:69).

Fuks'un katıldığı düğünde de tabağın içinde toplanan para kızın babası tarafından kızına götürülmüş ve kızın parayı kabul ettiği haberi ile nikah kıyma aşamasına geçilmiştir. Bu haberi duyunca molla damadı çağırılmış ve evliliğe razı olup olmadığını sormuştur. Hiç düşünmeden damat evet der. Bundan sonra molla babayla başlık parasını konuşur, diğer soruları da sorar. Bitirince evlilik dualarına hazırlanmaya başlar. Üç kere öksürür sakalını okşar. Diğer Tatarlar da aynı hareketi yaparlar. Dua 10 dakika kadar sürer (Fuks 1884: 64). Fuks Arapça olarak okunan nikah duasının Rusça tercümesini eserinde vermiştir³². Fuks nikah sırasında sorulan sorular ve alınan cevapları da Tatarca bir monolog olarak değerlendirir ve aşağıdaki şekilde tamamını verir:

---

³²Burada Fuks'un metni nasıl verdiğini göstermesi bakımından Rusça metnin Türkçe tercümesi verilmiştir: "Bize konuşma ve anlatma kabiliyetini veren, konuşma güzelliğini ve sözle etkileyebilme yeteneğini lütfeden Tanrı'ya şükürler olsun. O, Allah her şeyi insanın faydası için yaratmıştır. Faydalı olan her şeye izin verdi, faydasız olan şeyleri yasakladı. Bize evliliği emretmiş, zınayı yasaklamış. Yüce Allah dedi ki, beğendiğiniz kadınlardan kendinize eş olarak alın, iki, üç veya dört olsun. Merhametli Tanrım! İlahi adalet sende, merhametin için şükranımız bizde! Cömert Rabbimiz! Evliliğin hediyeleri için borçluyuz. Bizi kemalata ve memnuniyete yönlendir ve kendi mükemmel varlığıyla yaptıklarımıza şahit ol. Allah'tan başka ilahın olmadığını ve insanlardan üstün olduğu özelliklerine sahip olan kulun Muhammed'in olduğuna şahadet getiriyoruz. Yarattıklarının en mükemmeli olan ve Tanrı'dan kerametlerle gönderilen Muhammed ve ailesine merhametler yağdırılsın. Allah bizi adalet yoluyla, İslam yoluyla götürerek evliliği yasakla izin arasında yaratmış. Öyle Peygamberimiz demiştir. Evlilik sünnettir. Sünneti reddeden bana ait değildir. Evlenen sevilen ve sevendir, aralarındaki başlık parası da karşılıklı anlaşma ile gerçekleştirilmelidir. Çiftin üzerine merhametini gönder, çünkü O, merhametlidir." (Fuks 1884: 64-66).

Büyük Peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın sünnetine göre ve sema ile âlemlerin yaratıcı olan Allah'ın emriyle, İmam Azam cemaatinin kurallarına göre, İmam Abu Yusuf al Kazi ve İmam Muhammed Al Hasan'ın oğlu, Aşibani hizmetçisi ve diğer İmamların ve saygılı kişilerin şahadetiyle ve iki tarafın (damat ve gelinin) memnuniyetiyle ve 1000 ruble başlık parasını alan kişinin (gelinin baba adı söylenir) memnuniyetiyle öz kızını Müslüman yasalarına göre şunun oğlu şu damada vermeye razı mısın?

Cevap: Evet, razıyım. .

Sen (damadın babasının adı) öz oğlu tarafından şahadet ederek şu kadar başlık parası için şu adamın kızını kendi oğluna eş olarak almaya razı mısın?

Cevap: Razıyım, alıyorum.

Amin. (Fuks 1884: 66-67)

Duanın bitimiyle birlikte molla yerden kalkar ve peşinden herkes kalkıp dağılır.

Belirlenen günde davetli konuklar aynı şekilde molla ve müezzin gelinin evinde toplanırlar. Kazan'da damat tarafından davet edilen misafirler önce damadın evinde toplanırlar ve sonra gelinin evine giderler. Bazen misafirleri karşılamak için atlar gönderilir, bu nedenle tüm bir düğün alayı ekibi 50'ye kadar çıkar (Koblov 1908: 18)

Koblov nikahın kıyılışını da ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.

Herkes toplandığında, molla kimsenin dışarı çıkıp içeri girmesin, törene müdahale etmesin diye kapıların kapatılmasını emreder. Daha sonra, daha önce toplanmamışsa gelin ve damadın karşılıklı olarak evlenmeyi kabul edip etmediklerine dair sorular sorar. Damat ve gelin burada değildir. Gelin genellikle bölümün arkasındaki yan odada bulunur ve damat evde kalır. Damadın rızası önceden alınır. Kıza baba veya anne kabul edip etmediğini sorar, yüksek sesle sormak gerekir. Eğer o susuyorsa bu kabul ettiğinin işareti olur. Evlenmek isteyen bir dul, sessizlikle sınırlı kalmamalı, rızasını şu ya da bu şekilde ifade etmelidir. Gelin ve damadın evlilik öncesi kararlarını teyit etmek için gelin ve damat tarafından iki erkek tanık veya bir erkek ve iki kadın bulunmalıdır. Molla, nüfus kütüğüne evlilik bilgilerini, gelin ve damadın adı, yaşları, mehrin eşya ve para olarak miktarını yazar (Koblov 1908: 19)

Koblov, mehr konusunda diğerkaynaklarda bulamadığımız ayrıntıları eserinde kaydeder. Bununla birlikte mehr ile ilgili olarak aşağıdaki koşullar gözlenir. Bir evlilik yapıldığında, mehr ortada olmalıdır. Molla ayrıntılı bir şekilde bir damat olarak verdiği her şeyi, şimdi ne kadar para ödediğini, gelecekte ne kadar, neleri mehr olarak vereceğini nüfus defterine yazar. En küçük mehr miktarı her biri 4,26 gram olan yedi altın olarak kabul edilir. Evlilikten önce mehr hakkında bir koşul yoksa, o zaman evlilik durumunun tamamlanması için her biri yine 4,26 gram olan yedi gümüş verilmelidir. Eğer o anda yedi altın ya da gümüş yoksa evlilikten sonra hepsi fazlasıyla ödenmelidir. Mehr vaadi nikahtan sonra yerine getirilmelidir. Eğer anlaşmada mehr eşya ya da inek, at gibi hayvan olarak belirlenmişse, bunların niteliği belirlenmemişse bunlar orta ölçüde olmalıdır. Mehrin tam olarak ne zaman ödenmesi gerektiği şartlarla ilişkilidir; eğer nikah töreni sırasında ödenmesine karar verilmişse, gecikmeden yapılmalıdır; bazen mehrin yarısının şartlara göre ödenmesi gelecekte bir zamana ertelenir. Ancak tören tamamlanırsa ve belirlenen mehr ödenmezse, gelin kocasıyla birlikte yaşamayı reddedebilir. Eğer bir süre hatta bir gün bile olsa kocası bir mehr ödemedi karısıyla birlikte yaşar ve ölürse o zaman kabul edilen mehr ödenmelidir. Mehrin tüm koşulları nüfus defterine kaydedilir ve tanıkların imzalarıyla sağlama alınır. Bununla birlikte, mehr sorunu herhangi bir şüphe ve yanlış anlama ortaya çıkarmazsa, tüm bu formaliteler genellikle nikah duasından önce değil, nikahtan sonra, bazen de düğün töreninden sonra gerçekleştirilir. (Koblov 1908: 19-20). Mehr ile ilgili işlemlerin tamamlanmasından sonra molla nikah duasını okumaya başlar. Bu dua, herkesi nikah duasını okumaya başladığı konusunda uyarır. Koblov evlilik dualarının birbirinden farklı olduğunu en çok okunanın Rusça tercümesini eserinde verir. Bu metnin Koblov tarafından nasıl anlaşıldığını göstermek bakımından doğrudan Türkçe tercümesini aşağıda veriyoruz:

Her şeyi kolaylaştıran ve zamanları (ayları) doğru bir şekilde dağıtan Tanrı'nın yüceliğine hamdolsun. O, bütün zamanları ve yüzyılları değiştirendir. O, Musa ve Tur-Sina dağındaki takipçilerini kurtarandır. O, Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran'ı gönderendir. O, tanıkların huzurunda evliliğin gerçekleşmesi ve mehrin belirlenmesine izin verdi: "Taşlanan şeytandan sığınacak yer arıyorum. Sevgi hissettirenlerle evlenin; iki, üç ve dört eş

alabilirsin; dindar ve güzel ahlakla evlenin. Eğer zengin değilseniz (onları almaktan korkmayın), çünkü Tanrı merhametiyle her şeyi telafi edecektir; Tanrı geniş bilgiye sahiptir. Asil, dini bütün seçilmiş peygamber şöyle diyor: Tanrı ondan, ailesinden ve dostlarından razı olsun. “Evlilik sünnettir, onu gerçekleştiremeyen bizden değildir. Evlenen hayatın tadını alır. Mehr üzerinde karşılıklı bir anlaşma olmalı.” Peygamberden bir haber daha var: “Evlenin, çoğalım, çünkü ben kurtuluş gününde tümümlüğün çoluğuyla övünürüm. Allah kendi sevgisiyle bir araya getirsin ve yaklaştırsın. (Her ikisinin de kalbine sevgi tohumunu gönderin). Tanrı’dan isteyin ve O, beni bütün Müslümanları affeder. Gerçekten Tanrı affedicidir, merhametli, cömert, son derece saygın, işiten ve bilendir. Bu hutbeyi okurken, damadın babası ve gelinin babası özel olarak hazırlanmış bir yerde oturur; Bunun için özel bir yatık veya kuş tüyü yatağın oluğu özel bir yer hazırlanır. Hutbe’nin sonunda molla, aşağıdakilerden oluşan nikah koşullarını okur. Molla şöyle der: “O, elinde dünyadaki her şeyi (dünyaların yazarı) tutan Tanrı’dır; O her şeyin yaratıcısı olan büyük Tanrı’dır. O birdir ve gerçekten vardır. Hz. Muhammed’in sünneti, Hanifa’nın ve evlilikte mutluluk gören tüm Mücahitlerin rızasıyla, büyük Tanrı’nın emriyle, burada toplanan Müslümanların ve iki tanığın huzurunda (nehirlerin adı; gelinin babasına hitap eder) size soruyorum: Kızı bu mehr (örneğin 600 ruble) karşılığında (Abdullah Abdurashitov)’a verdin mi? Bu soru ile gelinin babasına hitap ediyor. O da бирдем [verdim] şeklinde cevap verir. Sonra damadın babasına seslenerek molla: Kardeşim (nehirlerin adı), oğlun için bu mehri (600 ruble?) vererek bu kızı (oğlunuz için) aldınız mı? Damadın babası алдым [aldım] der. Bundan sonra molla hemen dua okumaya başlar. Tanrım, bu evliliği mutlu, hayırlı kıl. Onlara uyum, sevgi, birlikte yaşama arzusu nasip et. Düşmanlık ve nefretten koru. Tanrım, onları Âdem ile Havva’yı, Hz. Muhammed ile Hatice’yi, Hz. Ali ile Fatmayı nasıl birbirine bağladıysan onları da aynı şekilde bağla. Tanrım, bizim eşlerimizden ve çocuklarımızdan iyi bir nesil nasip eyle. Bizleri dini bütün eyle. Tanrım, bize bu dünyada ve öbür dünyada iyilikler nasip eyle, bizi cehennemden kurtar (Kelimesi kelimesine cehennem ateşinin azabından). (Koblov 1908: 22)

Koblov, düğünün bu kısmını dinî tören olarak tanımlamaktadır. Nikah duasından sonra molla ve müezzine para verilir. Dinî tören sona ermekte ve şölen başlamaktadır. Koblov burada damadın olmadığı bir durumda nikah kıyılışından da bahsetmek gerektiğini söyler. Zaman zaman damadın nikah esnasında tamamen başka bir şehirde veya köyde olduğu durumlar da olabilmektedir. Bu durumlarda damat evlendiğinden bile haberdar değildir. Koblov böyle bir durumu bizzat yaşamıştır. Tatar bir arkadaşı evindeyken

köyünden mektup aldığını ve evlendiğinin haber verildiğini ona bildirmiştir. Gerçekten de damadın evlendiğinden ancak bir mektupla haberi olmuştur. Koblov burada damadın ve gelinin nikah esnasında orada olması gerekmediği için bunun İslam kanunlarına uygun olduğunu belirtir. Ancak damadın yokluğunda evlilik için özel kurallar bulunmaktadır. Bir eş damadın yokluğunda alınrsa, o geldiğinde bunu öğrendikten sonra kabul ettiğini söylemelidir. Kabul etmediğini söylerse evlilik geçersiz kabul edilmektedir. Eğer uzaktayken kendi evliliğini duyar ve bir şey demezse döndüğünde kabul etse bile bu evlilik geçerli kabul edilmemektedir. Bu nedenle, bu durumlarda, evlilikle ilgili haberi aldıktan sonra damadın ilk sözleri çok önemlidir. Koblov'a göre Müslüman Tatarların nikahlarının sivil bir işlem olduğu için dua olmadan bu evlilik yasal kabul edilmektedir. Çünkü evlilik duası farz değildir (vazgeçilmez bir görev olarak kabul edilmez), ancak sadece Sünnettir (herkesin keyfilğine verilen emir). Örneğin, kızın babası "Kızımı buna verdim." derse ve o da "Onu (Fatima'yı) kabul ediyorum derse evlilik sonuçlanır ve yeni evliler birlikte yaşayabilmektedir (Koblov 1908: 23-24).

Znamenskiy, nikahın hiç de dinî bir ayine benzemediğinin altını çizer. Ona göre buradaki tek dinî şey Kuran'ın ilk bölümünün nikah duası olarak okunması ve evlilik hutbesinin okunmasıdır. Burada okunan dua genel olarak bir işin başlamasında ve tamamlanmasında okunan Tanrı'nın, evliliği yapanların ve bunu okuyanın yüceltiği sıradan bir duadır. Znamenskiy burada dikkat çekici bir alıntı yapar. "Uygun olduğu kadar eş alınız. İki, üç, dört." Törenin asıl tarafını molların bir din adamı değil basit bir noterin rolünü üstlenerek kalım miktarı konusunda tamamen sivil bir anlaşmayı onaylamasıdır. Evlilik soruları eşlere değil de ebeveynlerine veya diğer aile temsilcilerine sorulmaktadır. Kızın babasına molla, kızını damat adayına şu kadar kalım karşılığında verip vermediğini sorar. Damadın babasına da şu miktar kalım karşılığı kızını oğluna almayı kabul edip etmediğini sorar. Tüm ayin tamamlandıktan sonra damat çağrılır. Aracı onu kızın olduğu odaya götürür ve birbirlerine alışmaları için üç dört gün boyunca kilitlerler (Znamenskiy 1910: 8).

Görüldüğü üzere nikah meselesi ayrıntılı bir şekilde ve farklı yönleriyle kaynaklarda işlenmektedir. Özellikle Koblov ve Fuks nikah konusunu dikkat çekici ayrıntılarıyla birlikte tasvir etmektedir. Kaynaklarda dikkat çekilen hususlarda öne çıkanlar, damat ve gelinin neredeyse nikah esnasında bile birlikte bulunmamaları, molların nikahı kıyıyor olmasına rağmen bu törenin dinî değil sivil oluşuna vurgu yapılmasıdır.

2.3. Düğün Sonrası

Nikah sonrası yapılanlar kaynaklarda birbirlerine benzer şekilde tasvir edilmektedir. *Narodı Rossii*'de bu durum şu şekilde aktarılmaktadır: Nikah töreninin sona ermesinden ve tüm misafirlerin ayrılmasından sonra, aracı damadı gelinin beklediği yatak odasına götürür ve onları kilitler. Bir karı koca dört gün boyunca bir dakika dışarı çıkmadan bu odada oturur ve o sırada aracı dışında kimse onlara gitmez (Narodı Rossii 1880: 20-21).

Nikahın kıyılmasından sonra damat ve gelinin kendi evlerinde kalmadığı birçok kaynakta zikredilmektedir. Gelin birkaç yılı bulan zaman sürecinde babasının evinde kalır. Bu süre içerisinde damat gelinin yanına gelir gider. Lepyohin damadın zaman zaman gelinin yanına gizlice geldiğini söyler. Damadın gizlice gelinin yanına gitmesinin çeşitli sebepleri de vardır. Burada damat gelini hazırlıksız yakalamakta ve bu durumda damat onun özelliklerinden haberdar olabilmektedir. Çünkü eğer damat gelinle ilgili şüpheli bir durum fark ederse ve başkaları tarafından da bu duruma şahitler olursa o zaman gelini reddetmesine izin verilmektedir ve bunun ardından da ödemiş olduğu kalımın bir bölümünü geri alabilir (Lepyohin 1821: 196).

Kaynakların düğün sonrası ile ilgili olarak en fazla dikkat çektikleri husus kızın baba evinde evliyken kalması ve ardından belli süre sonra buradan eşi ile birlikte ayrılmasıdır. Rittih bu hususu 1870 tarihli eserinde kaydetmiştir. Ona göre, düğünden sonra kızın kendi anne babasının yanında kalması Müslümanlar'ın çok iyi bir geleneğidir. Böylece Tatar erkeğinin maddi talepleri azaltılmış olur, ailesini bazen uzun süre göremediği için özlem ve bağlılık duygusunun doğmasına sebep olur. Bunun dışında daha genç olan erkek ev ve aile sorumluluğunu hemen üstlenmez. Tecrübesizdir,

yeteri kadar parası yoktur çünkü. Böylece genç kadın evinde çocuklarıyla bir veya iki sene yaşıyorken genç koca bağımsız ve başarılı aile sahibi olmak için çaba gösteriyor. Bu geleneğin kökleşmesinin sebebi Tatarlar'ın çocuklarını çok sevmesinde olsa gerek. Ayrıca on altı yaşındaki delikanlılarla evlenen kızları evlilik sayesinde yaşamlarını karşılayabilecekler (Rittih 1870: 28).

Rittih zaman zaman yılları bulan süre geçtikten sonra genç çiftin kızın babasının evinden ayrılışını da tasvir etmiştir. Onun verdiği bilgilere göre ayrılık genel hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmektedir: Evli Tatar kadının anne ve babasının evinden ayrılması birkaç gelenek çerçevesinde gerçekleşir. Mesela, eşyaların ve çeyizin toplanması sırasında gelinin akrabaları ve tanıdıkları çeyizini görmeye gelirler ve bunun için sandığın üstüne gümüş para koyarlar. Aynı zamanda evin içinde koca ve akrabaları için sofraya hazırlanır. Onlar gelince hemen sofraya geçerler, evli kadının tüm eşyaları ise kibitkaya veya atlı arabaya yerleştirilir. Damat, akrabaları ve köylü misafirler yemek yerken eşi güzel kıyafetini giyer, makyajını yapar, hazırlanır. Ondan sonra kocaya beyaz gömlek hediye edilir. Bu gömleği atın sırtını kapatacak şekilde kavise (koşum takımının yay şeklinde ahşap parçası) atarlar, kollarıyla kavisin kenarlarını bağlarlar. Atlı arabaya görücü kadınla evli kadın oturur, koca ise arabacının yerine oturur. Akrabalar ve köylüler onları uğurlarlar (Rittih 1870: 30)

Narodı Rossii adlı kaynakta nikahtan dört gün sonra kocası evden ayrıldığı ve genç kadının genellikle bir yıl veya daha fazla bir süre boyunca babasının evinde kaldığı belirtilir. Kocası sadece belli zamanlarda karısını ziyaret etmekte, bu süre zarfında bağımsız ve olgun bir eş olmanın yollarını aramaktadır. Bu hedefe ulaştıktan sonra Tatar erkeği o süre içinde olan çocuklarıyla birlikte karısını alıp evine götürebilmektedir (Narodı Rossii 1880: 21).

Fuks da benzer şekilde bilgiler vermektedir. Nikah kıyılıp misafirler gittikten sonra aracı kadın genç damadı alır ve genç eşinin beklediği yatak

odasına götürür. Yeni çift bu odada dört gün kalır. Yanlarına aracı kadından başka hiç kimse uğramaz. Dört gün sonra genç adam kendi evine gider, orada çayını içer ve tekrar eşinin evine gidip orada geceler (Fuks 1884: 67-68).

Gelinin nikahtan sonra babasının evinde kalması birçok kaynak tarafından kaydedilmiştir. Fuks'un verdiği bilgilere göre de koca sabahleyin evine gitmekte ve üç ay boyunca sadece akşamları karısının yanına gelmektedir. Üç aydan sonra daha az görüşmeye başlamaktadırlar. Bazen de genç gelin kocasının evine misafirlige gider ve tekrar kendi evine döner. Böylece bir, iki, üç sene yaşayabilmektedirler. Sonra kadın kocasının evine tamamen taşınmaktadır ki bu durumda zaman zaman iki çocuğu doğmuş olur (Fuks 1884: 68).

Nikahtan sonra kocanın karısını baba evinde bırakması ve onun yanına her gün gelmesi dışında başka bir meseleye de araştırmacılar dikkat çekmiştir. Düğünden sonra ikinci gün genç koca eşine maddi durumuna göre en pahalı hediyesini vermektedir ama zaman zaman molladan boşanma belgesini alıp karısını terk etmektedir (Fuks 1884: 68). Bu boşanma meselesi zikredilmekte ise de bunun ayrıntıları konusunda bilgi verilmemektedir.

Fuks'un gözlemleri arasında kızın baba evinden kocasının evine temelli taşınması da yer almaktadır. Evlendikten sonra babasının evinde yaşamaya devam eden bu gelin, kocasının evine taşınırken artık iki çocuk sahibidir. Kızın baba evinden taşınmasının gayet hüzünlü olduğunu not eder. Halbuki kız sadece yirmi bir kilometre uzaklıktaki bir köye gitmektedir (Fuks 1884: 69). Fuks, kadının kocasının evine gidişi ile ilgili törenleri de ayrıntılı bir şekilde eserinde kaydetmiştir.

Öncelikle kız, evin deposunda saklanmakta olan çeyizini çıkarıp yeniden düzenler. Etrafında da meraklı Tatar kadınları toplanır. Çeyizi görmek isteyenler yolcu kıza parayı hediye etmelidirler. Bu yüzden sandığa 1 ruble veya 5 kopek koyarlar. Damadın 2 akrabası 2 rublelik parayı, gelinin akrabası da birer ruble koyarlar. Çeyiz ucuz ve basit değildir. İçinde ştof kumaşından yıldızla dikilmiş yelek, örtünmek için hırka, birkaç basmalı

gömlek, kırmızı içigiler³³, birkaç ayakkabı, örtünmek için kırmızı şal, tavşan kürküyle işlenmiş birkaç nanka yeleş ve diğer eşyalar vardır. Masa örtüsü, halılar ve nevresim takımlarının hepsi el işidir ve güzelce nakşedilmiştir (Fuks 1884:69-70).

Kadınlar çeyizi incelerken anne evde sofrayı hazırlamaktadır. Sofraya çeşitli pasta ve börekler, bal, tereyağı, kaymak koyulur. Adam eşini götürmek için yanında birkaç akrabasıyla üç kibitka³⁴ gelir. Gelen misafirler hazırlanmış olan masaya oturtulur. Misafirler yemeklerini yerken kadınlar çeyizi kibitkanın birine yerleştirirler. Yola çıkacak kadın da odada yüzüne pudra ve allık sürer, kız kıyafetlerini evli kadın elbisesi ile değiştirir. Yolculuğa hazır olunca aracı kadın vasıtasıyla kocasına mitkal kumaşından bir gömlek gönderir. Erkeklerden biri hediye kabul eder, anne evden çıkar en iyi kibitkanın kavisine asar. Gömleğin kolları kavisi sarar, arka kısmı atın sırtını kaplar. Bu kibitkaya evli kadınla görücü kadını oturturlar, kocası da arabacı olur. Diğer kibitkalara gelen Tatarlar binerler ve böylece hepsi gitmiş olur. Baba ile anne çok ağlarken köyün kadınları yolcu kızını dışarıya kadar uğurlarlar (Fuks 1884: 70-71).

Düğün sonrası gelinin babasının evinde kalması Koblov'un eserinde de uzun uzun anlatılmaktadır. Düğünün bitiminden sonraki ikinci gün gençler hamama giderler. Küçük pideye benzeyen "çıkımak" da dâhil olmak üzere çeşitli yiyecekler getiren konuklar davet edilir, damat onlara hediyeler verir. Sonra gelinin akrabaları ve arkadaşları gençleri evlerine davet eder. Bu sırada gelin, daha önce damadın kendisine teslim ettiği hediyeleri ziyaretlerine gittikleri akrabalarına ve arkadaşlarına verir. Genç damat kayınpederinin evinde ilk kez yaklaşık dört, altı veya sekiz gün yaşar, daha sonra eve döner ve birkaç gün babasının evinde yaşar, daha sonra yine iki,

---

³³ İçigi (Tat. ЧИТЕК) Önceleri yumuşak deri ayakkabı, sonraları lastik ayakkabı ile giyilen yumuşak tabanlı deri mesh.

³⁴ Kibitka (Rus. Кибитка) Türkçe üstü kapalı at arabası anlamına gelen kibit / kibet kelimesidir ve buradan Rusçaya geçmiştir. Arapçada da kızığın veya at arabasının üstünü kapatan çadır anlamında *koubbet* kelimesi vardır. Kibitka MÖ. 3000'lerde göçerlerin ölümlerle çekilebilen taşınır evleri olmuştur. Rusçada ise sözcük başlangıçta yük arabasının üstü, daha sonra da kızak ya da yük arabasının çıkarılabilir üst çadırı olarak kullanılmıştır.

dört gün kayınpederinde ikamet eder. Üçüncü seferde genç, kayınpederinde bir veya iki gün kalır, daha sonra genç gelin, kocasının evine tüm çeyizle gider. Ancak gelinin babasının evinde kalma süresi bazen çok uzun sürmektedir. Bu şekilde, Kazan'da zengin Tatarlarda genç gelin evlendikten sonra ebeveynlerinin evinde altı ay, bir yıl ve hatta beş yıla kadar yaşayıp çocuklarıyla birlikte baba evini terk ettiği örnekler de vardır. Kocasını her gün akşamları kayınbabasının evine gelerek ziyaret eder. Köylerde düğünler genellikle ilkbaharda gerçekleşir ve düğün örneğinin mayıs ayında olursa o zaman yeni gelin haziran sonunda kocasının evine gider. Gelin kocasının evine taşınmadan önce çeyizini damadın evine getirirler. Eğer genç gelin zenginse o zaman onun çeyizini taşıyanlardan bir katar oluşur. Yeni gelini daha zengin göstermek için, eşyaları daha az at arabasına yerleştirebilecek olmalarına rağmen mümkün olduğunca daha fazla at arabası hazırlarlar. O zaman yeni evlenen geline geceyi orada geçiren bir aracı veya akrabaları eşlik eder; bazen de birkaç erkek ve kadın birkaç akraba eşlik eder. Damadın akrabaları gelini törenle karşılayıp ona ev hayvanları hediye eder. Kocasının evinde bir süre yaşadıkdan sonra gelin onların yanından ayrılır ve bazen birkaç gün ebeveynlerinde misafir olarak yaşar. Genç kadın sonunda ailesinin yanından kocasının evine gittiğinde gelinin arkadaşları olan kızlar orada toplanır. Genç gelin onlara ev sahibi olarak ikramda bulunur. Yeni gelin eşinin evine taşınırken damadın akrabaları misafirlğe çağırır. Bu durumda yeni evliler damadın akrabalarına hediyeler verirler (Koblov 1908: 28-29).

Znamenskiy ise kadının baba evinde kalışını kısaca verir. Onun verdiği bilgilere göre evlendikten sonra genç kadın hemen kocasının evine taşınmaz, ailesinde bir yıl veya daha fazla kalır. Kocasını ona misafir gibi gelir, ama koca bu arada aile hayatı için ve onu yanına almak için ihtiyaç duyduğu her şeyi yapmakla da meşguldür (Znamenskiy 1910: 8).

Bunun ardından misafirler gelin için yayılmış olan masa örtüsüne para çekleri ve rubleler koymaya başlarlar. Baba onları geline götürür ve misafirlere dönüp gelinin onu kabul ettiğini ilan eder. Bu gelinin onun için seçilmiş olan damatla evleneceği anlamına gelmektedir. Bu duyurudan

sonra damat çağrılır ve gelini almayı kabul edip etmediği sorulur. Damattan da olumlu cevap alındıktan sonra molla onun babasıyla kalım hakkında konuşur ve nikah duasını okur, fakat gelin burada bulunmaz. Dua bittikten sonra molla ve diğerleri kalkar ve evlerine gider (Speranskiy 1914:24-25).

Nikahın ardından bütün misafirlerin ayrılmasından sonra, aracı genç adamı ayrı bir genç karısının onu beklediği odaya götürür ve onları kilitler. Burada dört gün kalırlar, bir dakika bile ayrılmazlar ve o sırada bir aracı dışında kimse onlara gitmez. Düğünden bir sonraki gün, genç damat yeni geline en pahalı hediyeği verir, ancak bazen ertesi gün onu bırakır ve molladan boşanma belgesini alır. Beşinci günde, genç damat ebeveynlerini ziyaret eder ve gece tekrar karısına döner; altıncı gün evine gider ve üç ay boyunca her gece genç karısının yanına gelir. Üç ay sonra daha az görüşürler; bazen genç gelin kocasının evini ziyaret eder ve tekrar eve döner. Bu şekilde bir iki bazen üç sene yaşarlar. Bundan sonra karısı eşinin evine tam olarak taşınır, hatta bazen iki çocuğu vardır (Speranskiy 1914:25).

Tatarların düğün sonrası gelenekleri ile ilgili en ayrıntılı bilgileri verenlerden birisi de Viktorin'dir. 1875 tarihli eserinde bu dönemi ayrıntılı bir şekilde tasvir eder.

2.4. Evlilikle Alakalı Diğer Unsurlar

Sovyet Devrimi öncesi Rusça kaynaklarının Kazan Tatarlarının geçiş törenleri içerisinde evliliği ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiğini görmekteyiz. Özellikle genel olarak dinî karakterli bir geçiş töreni şeklinde tasvir edilen dönem konusunda yazarların üzerinde en çok durdukları hususlar arasında çok evlilik, boşanma ve kadının aile içerisindeki yeri üzerine yoğunlaşmış tespitler dikkat çekmektedir. Evlilikle ilgili safhalara geçmeden önce kaynakların Kazan Tatarlarındaki biraz önce bahsettiğimiz hususlarla ilgili tespitlerini ortaya koymak isabetli olacaktır.

Öncelikle evliliğin Kazan Tatarlarında erkek çocukların uzun süre evlilikten uzak tutulmaları günah kabul edildiğini Miller kaydetmektedir. Bunun gerçekleştirilmediği durumlarda birçok ebeveynin çocuklarını para karşılığı ilişkiye zorlayarak daha fazla günah işledikleri onun tespitleri arasında yer almaktadır (Miller 1776:20).

1912 yılında Nikolskiy, Tatarlarda baskın evlilik şeklinin belli bir mehr veya kalım karşılığı gelin satın alma biçimi olduğunu söyler. Bu kalımın yarısı gelinin ebeveynlerinde kalır ve diğer yarısı çeyizleri için kullanılır. Müslüman evliliğinde ahlaki bir unsurun olmayışı, onun bütün safhalarında ifade edilir. Eşlerin bu sürece katılımı baştan sona ortadan kaldırılmıştır (Nikolskiy 1912: 28-29).

2.4.1. Kadın ve Erkeğin Aile Kurumu İçindeki Sosyal Statüsü

Kadının Tatar ailesindeki ve toplumundaki yeri evlilik ile ilgili konularda araştırmacılar tarafından sık sık gündeme getirilmiştir. Kaynaklarda bu konu ile ilgili bilgilerin olduğu kısımlarda genelde bir eleştiri üslubunun hakim olduğu görülmektedir. Zaman zaman Hristiyan kadının toplum ve ailedeki durumu ile karşılaştırmalar da yer almaktadır. Tatar toplum ve ailesinde kadının durumu ile ilgili hususlar da büyük ölçüde İslam ile ilişkilendirilmektedir.

Viktorin 1875 tarihli eserinde kadınların toplum içindeki yeri ve Müslüman Tatarların kadına ne gözle baktığı meselelerine çok eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Öncelikle şehvet sahibi Müslüman erkekler tarafından kadının bütün hayatı boyunca devam eden kutsal bir bekaret durumuna saygı gösterilmediği gibi bu durumun kınanacak ve hor görülecek bir durum olarak kabul edildiğini zikreder. Eğer herhangi bir kadın bütün hayat boyunca bu şekilde bakire kalmak istese, bu kadın sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da tahkir edilmektedir. Onunla alay edilmekte ve olay şiddete kadar uzamaktadır. Viktorin'e göre saf bakireliğe karşı Müslümanların fikirleri kirlidir (Viktorin 1875: 4-5).

Viktorin, Müslümanlar için gelin bakire olsa bile, onun kirli olarak kabul edildiğini kaydeder. Bunun göstergeleri olarak da onların camiye gitmeye layık görülmemesini gösterir. Bu nedenle, Müslüman gelin ve damadın Hristiyanlarda olduğu gibi evlilik için Tanrı'nın rızasını almak üzere camiye götürülmediğini söyler. "Damat gelini için belli bir kalım getirir; molla buna tanıklık eder ve onun belli bir bölümünü kendisine alır ve kız sanki alıcıdan para alındığında bahçeden gelen bir tür mantıksız evcil hayvanmış gibi ebeveynin evinden götürülür." der (Viktorin 1875: 7-8).

Viktorin, eserinde sık sık kadının toplum içinde bir değerinin olmadığını buna benzer örneklerle göstermeye çalışır. Örneğin ona göre Müslüman ebeveynler bazen kızlarına bir çeyiz vermesine rağmen, kesinlikle damattan onun için bir kalım talep ederler. Bu kalımın büyüklüğü kızın sağlamlığı ve güçlülüğü ile ilişkilidir. Kalımsız evlilik sadece damat gelini çaldığında gerçekleşebilmektedir. Böylece, Müslüman erkek, kızlara satılabilecek ve hatta alınabilecek ruhsuz bir şey olarak bakmaktadır. Bu nedenle Viktorin, “Müslüman aileleri işte bu derecede kızlarını sever!” diyerek sert bir şekilde kadına bakışı eleştirir (Viktorin 1875: 6).

Viktorin’in eseri Hristiyanlık propagandası maksadıyla kaleme alındığı için üslubunda kadınlar üzerinden İslam’a sert eleştiriler getirmeye çalışılır. Ona göre Müslüman kızların konumu çok ama çok küçük düşürücüdür. Yukarıda verdiği örneklerin dışında başka örnekleri de eserinde verir.

En dikkat çeken eleştirilerden biri, çok eşlilik sebebiyle kadının aile içindeki konumundan dolayı onu erkeğin para karşılığı satın aldığı ya da çaldığı, aşkla bir araya gelmediği esiri ya da kölesi olarak tanımlanmasıdır. Erkek kadına inanmaz ve her zaman kadının ona ihanet edeceğinden korkar. Bu nedenle sadece erkeklerle konuşmasına değil, aynı zamanda onlara bakmasına da izin vermez. Evde, onu özel bir odada tutar ve evin dışında yüzlerini açmasına izin vermez. Ona göre Müslüman bir kadına bakmak üzücüdür. O, despot ve zorba kocasının ebedi esiri ve kölesidir! (Viktorin 1875: 8-9)

Viktorin’e göre Müslüman kadınlar hakları olmayan varlıklardır. Onun görüşlerine göre; çocukluk çağında onlara sadece el işini, okumayı ve sadece bazılarını yazmayı öğretiyorlar fakat bunun dışında hiçbir bilimi öğrenmiyorlar. Sadece kamu hizmetinde değil, eşlerinin evinde de hiçbir hakları yoktur. Zengin olmayan Müslüman erkek için sadece parasız çalışan işçiler gibi hizmet ederler. Kadın, zengin Müslüman erkeklerin ise sadece iğrenç şehvetlerinin tatminine hizmet ederler. Yine bağlamından koparılmış alıntılarla Viktorin kadınlar üzerinden doğrudan İslam’ı hedef almaktadır. “Muhammet şöyle söyledi: “Sizin eşleriniz sizin giysileriniz gibi ya da

tarlanız gibidir.” ifadeleriyle onların ruhsuz yaratıklar seviyesine indirildiğini iddia eder (Viktorin 1875: 12).

Viktorin’in eserinde kadınla ilgili bütün tespitleri sert eleştirilerle doludur. Ona göre İslam’da yüksek duvarlarla çevrili hapisanelerde olduğu gibi haremlere kilitlenmiş asil ve zengin kadınlar, sadece hastaneleri değil hapisaneleri de ziyaret edip acı çeken insanlara yardım edemez. Fakat bunların çoğu dış dünya ile hiç buluşmadığı için fakir insanların ihtiyaçlarından ve ıstıraplarından haberdar değildir. Yaşamlarını uyumak, içmek, yemek, tatlı yemek, giyinmek, tırnaklarını boyamak, dişlerini karartmak, kaş yapmak, kendini beyazlatmak ve allık sürmekle geçirmektedir. Viktorin’e göre bunları yaparken tek dertleri hâkim eşlerine kendilerini beğendirmek ve diğer eşlerden daha hızlı bir şekilde onun gönlüne girmektir. Tatar kadını bütün gününü böyle geçirmektedir. Viktorin burada görüşlerini desteklemek için Kuran’dan ayetler vermektedir (Viktorin 1875: 13-14).

Viktorin, İslam dininin erkeklerin kendi eşlerine en barbarca davranışlarına izin verdiğini iddia eder. Kadınları erkeklerden daha alt seviyede olduğu Kuran’da sadece bir kez geçmez der, bunu kanıtlamak için de kullandığı Kuran’dan alıntılanmış parçaları metinde gösterir. Ona göre Hz. Muhammet erkeklere “Kocalar eşlerini azarlayabilirler ve aldatabilirler. Karılarını evden dört defaya kadar kovabilirler. Üç kereye kadar onunla boşanabilir ve evlenebilir. Onu aşkla sevmemelidir. Onu istediği kadar dövebilir. Köleler için Kuran’da bir ceza ölçüsü vardır ama kendi karısını ölçüsüz şekilde dövebilir. İşte “yalancı peygamber!” Muhammet kadına karşı şiddeti kanunlaştırır, der. Viktorin, Müslüman Tatar kadınlarının Arapça yazılmış olan Kuran’ı anlamadıklarını, bunlardan haberdar olmadıklarını ileri sürer. O, eğer bu kanunlaştırmaları iyice öğrenselerdi ve onları iyice düşünselerdi o zaman büyük ihtimalle İslam’ı Hz. Muhammet’i ve onun inancını terk edeceklerdir (Viktorin 1875: 15-16).

Viktorin kadınların İslam toplumu içerisinde bu kadar düşük bir seviyede olduklarını iddia ederken erkekleri de eleştirir. Onların kadınları birçok konudan mahrum bırakırken kendilerinin başka kadınlarla ve cariyelerle

iffetsiz hayat sürdüğünü ileri sürer. Ona göre erkekler günde beş kez abdest almalarına rağmen Tanrı'nın karşısında temiz değillerdir. Çünkü onların beden abdestleri onların ruhlarını günahlardan temizleyemez. Onların kendi zor hayatını sabırla geçiren talihsiz eşleri özellikle günahsız genç kızlar onlardan tartışmasız daha temizdir. Bir kadın adet günlerindeyse onun kendi kendisine kutsal yere girmeye izin verilmediğini ancak onların temiz olanlarının da camiye girmesinin yasaklandığını, bundan dolayı kadınların küçük düşürüldüğünü ileri sürülür (Viktorin 1875: 17).

Viktorin, sadece bu dünya değil öbür dünya inançlarını da değerlendirerek kadınlar üzerinden İslam'ı eleştirmeye devam eder. Cennette erkeklere hurilerin verileceği için bu dünyadaki kadınlarının orada olmayacağından yola çıkarak öbür dünyada da kadınları erkeklere sunulan zevklerden mahrum bırakıldığını ileri sürer (Viktorin 1875: 18).

Viktorin ayrıca eserde Hz. Muhammet'in sadece kendi eşlerini yücelttiğinin Kuran'dan yapılan alıntılarla ispat edilmeye çalışıldığını fakat peygamberin kendi eşleri hakkında da iyi şeyler söylemediği eşler arasında kavga, kıskançlık gibi kötü yönlerin olduğunu ve onların da günahkar olduğunu söylediğini de ileri sürer. Bunlarla ilgili herhangi kaynak göstermeye de ihtiyaç duymaz (Viktorin 1875: 19-20)

Znamenskiy, 1910 yılına ait eserinde kadının durumu ve Tatarların tüm aile hayatının genel İslam kuralları çerçevesinde düzenlendiğinin altını çizer. Konu ile ilgili olarak onun verdiği bilgilere göre evlilikler çok erken yaşlarda yapılmakta, bekarlık hem erkekler hem de kadınlar için doğal olmayan ve utanç verici olarak kabul edilmektedir. Znamenskiy, Tatarların evliliğini de "evlilik hayvani ihtiyaçların karşılanması dışında hiçbir yüksek ve asil bir anlama sahip değildir." ifadeleriyle sert bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre Tatar kadını Müslüman Doğu'da olduğu gibi erkeğin para ile edindiği ve şehvetli zevkleri için malzeme olarak gördüğü varlıktan başka bir şey değildir. Znamenskiy, mehr ve kalım ile ilgili hususta da hem erkeğin hem de kadının hiçbir şekilde müdahil olmayıp tamamen ebeveynlerin aktif oluşunu da "İslami evlilikte ahlaki bir unsurun

olmaması, onun yerine getirilmesinin tüm şartlarında ifade edilmektedir.” ifadeleriyle sert bir şekilde eleştirmektedir (Znamenskiy 1910: 8-9).

Znamenskiy, kadının Tatar toplumundaki yeri meselesini İslam kaynaklı olarak daha sert ifadeler de kullanmıştır. Kadının toplumdan dışlanmasını dile getiren ifadeleri içeren kısmı onun bakış açısını göstermek bakımından burada tam olarak vermek faydalı olacaktır:

Bir kadın, bildiğiniz gibi, İslam’ın dinî görüşünde bile, en düşük cins bir yaratık olarak küçük düşürülür. O, neredeyse bütün dinî törenlerden uzaklaştırılır, camiye gitmez, sadece yaşlanınca arada bir gider, diğer dünyada ona ne olacağını bilmez çünkü peygamber bunu söylememiştir. Çünkü o daha çok erkeklerin huriler, başka kadınlar ve devlerle meşgul olacağını anlatır ve bu dünyadaki kadın onlara artık fazla gelir. Aile hayatında o tamamen kocasının malı olduğu için bütün haklardan yoksundur ve ilk kapriste eş onu kovabilir. Bu yüzden onun bütün düşüncesi erkekleri nasıl yanında tutabileceği, sevgisini nasıl kazanabileceği, hangi kıyafeti giyip, hangi allığı sürüp, nasıl süslenip kocasının içgüdülerini tatmin edeceğidir. Karısıyla ilişkide gururlu, hor gören ve sert olmalıdır. İnsanların önünde ona şefkat göstermek kınanacak bir şey olarak görülür. (Znamenskiy 1910: 11-12).

Kadının Tatar toplumu ve ailesindeki yeri hakkında en ayrıntılı bilgi veren araştırmacılardan birisi de Nikolskiy’dir. Diğer araştırmacıların üslubunda karşımıza çıkan yaklaşım onun bilgilerinde de görülmektedir. Onun tespitlerine göre aile yaşamında, bir Tatar kadını kocasının mülküdür, erkeğin daha ilk kaprisinde onu kendisinden kovabileceği, erkek karşısında tamamen hukuku olmayan bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Bu nedenle kadının bütün düşüncesinin erkeğin sevgisini kazanmak için boyanmak, allık sürmek, pudra sürerek vd., erkeğin şehvetli içgüdülerini tatmin etmek üzerine yoğunlaştığını söyler. Bu durum, erkeğin kadına bakış açısını da etkilemektedir. Yine onun tespitlerine göre, erkek karısına karşı davranışlarında saygısızlık, sertlik ve gurur alışılmış durumdur. İnsanların yanında kadına şefkat göstermek ayıplanacak bir durum olarak tasvir edilmiştir (Nikolskiy 1912: 28-29).

Nikolskiy’in kadınla ilgili olarak dikkat çektiği bir başka husus da onun toplumdan tecrit edilmesidir. Onun bu konudaki tespitlerinin tamamının verilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyiz:

Bütün Müslüman dünyasında olduğu gibi, Tatarlar arasında da kadınların belli bir derecede tecrit edilmesi vardır. Tatar ne kadar zenginse karısını o kadar saklar. Hem kentsel hem de kırsalda çalışan yoksul insanların bir kadının bu şekilde barındırılması elbette imkânsızdır; ama fakir bir kadın bile, bir erkekle karşılaştığında, kendi yüzünü kapatmak veya en azından yüzünü bir konuşma sırasında ondan çevirmek zorundadır. Sadece Ruslarla kafir oldukları için karşılaşıldığında yüzü çevirmemek istisna olabilir. Daha liberal kentsel Tatarlar şimdi eşlerinin Ruslara misafirliğe, açık toplantılara, yürüyüşlere ve tiyatroya gitmelerine izin veriyor. Ama çok yakın bir zamanda, Tatarlar için zengin Tatar kadınların oturduğu, onlara mahsus perdelerle kapalı özel localar düzenlendi. Bu kapalı yerlerin izleri artık sadece Tatar kadınların bu locaların ta derinliklerine oturmalarında kalmıştır. Ön sıraları ise onların kocaları işgal etmektedir. Bununla birlikte şu durum da erkeğin ailedeki egemenliğini ve yüksek statüsünü gösterir. Eğer Tatar ailesi bir yere gidiyorsa erkek aynı şekilde her zaman önde gider, arkada ise onun eşi çocuklarıyla beraber tıpış onu takip eder ve kocasını bırakın geçmeyi onunla aynı hizada gitmeye ve geçmeye cesaret edemez (Nikolskiy 1912: 28-29)

Nikolskiy'in Müslüman kadınların bu durumuna karşılık Hristiyanlığı kabul eden Kreşin Tatar kadınlarının hayatlarından örnekler vererek karşılaştırmalar yapar. Kreşin Tatarlarının kadınlarının hayatında ise gözle görülür bir düzelme olduğunu belirtir. Kreşinlerde evliliğe, kadının özgürlüğüne daha temiz ve iyi bir bakış açısı vardı. Birçok araştırmacının eleştirdiği Tatarlardaki kolay boşanmanın onlarda olmadığı için kadının ailedeki durumunun daha da sağlaştığını belirtir (Nikolskiy 1912: 31).

2.4.2. Evlenme Biçimleri

Kaynaklar Kazan Tatarlarında çok eşlilik meselesini sık sık dile getirmektedir. Çok evliliğin yasal olarak mümkün olmasına rağmen yaygınlığı konusunda farklı görüşler zaman zaman ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

Çok eşlilik ile ilgili en eski kaynaklardan birisi Miller'e aittir. 1776 tarihli kaynağında konuya Kuran'da açık bir şekilde dörtten fazla olmamak kaydıyla çok eşliliğe izin verildiği ifadesiyle giriş yapılır. Onun verdiği bilgilere göre evlilik hayatında tüm eşler eşit haklara sahiptir ve koca ile ilgili düşüncelerinde sıralamaya uymalıdır. Evlenirken, ana konular iş ve şehvettir. Miller eşlerin evliliğini bir satın alma olarak ifade eder. Bu

nedenle bir Tatar erkeği için eşlerin satın alınması ve bakımı onlar için pahalıya patlar; çok eşlilik genellikle ev içi anlaşmazlıkların sebebi olmaktadır. Anlaşmazlıkların çok oluşu sebebiyle de Tatarların çoğunun genellikle tek eşli olduğu ancak zenginlerin iki eşli olduğuna dikkat çeker. Üç eşlilik çok nadirdir dört eşlilik ise ondan da daha azdır. Miller, ikinci eşin alınması zamanını da açıklığa kavuşturur. Tatarlar yeni bir eş genellikle ilk eşleri yaşlandıktan sonra alırlar ancak her zaman statü olarak büyüğün daha üstte, küçüğün ise sevgili eş olacağının altını çizer. Çok eşliliğin bir başka türü olarak farklı yerlerde iş yapan tüccarların her yerde ayrı bir eş tutmalarıdır. Onlar gittikleri her yerde kendilerine bir eş bulmaktadır. Zaman zaman yanında kocası olmayan bir kadının başka erkekle ilişkiye girmesi durumu ile ilgili de açıklama yapılır. Bu durumda erkeğin yanında bulunmayan eş başka erkekle bir ilişkiye girerse o kadının kocasının o adamın yanına gitmesine müsaade ettiği belirtilmektedir. O zaman adam da bir başkasıyla evlenmektedir (Miller 1776:20).

Lepyohin 1821 tarihli kaynakta çok eşliliğin farklı boyutlarına da dikkat çeker. Kanunen bunun mümkün olmasına rağmen özellikle ödenecek *kalım* sebebiyle bundan Tatarların uzak durduğunu belirtmektedir. Özellikle üç eşe sahip olan köylülerin çok seyrek olduğunu söyler. Çok eşlilikten uzak durmanın tek sebebinin kalım ücreti olmadığını da kaydetmiştir. Eşler arasında adaletli bir şekilde davranma zorunluluğu ve bir kadının ihmal edildiğine dair şikayeti ya da başka bir erkeğin tacizine uğrama durumunda Kuran'ın hükümlerine göre koca din adamları tarafından sopa ya da kamçıyla cezalandırılabilir notunu da düşmektedir. (Lepyohin 1821: 196-197).

Çok eşlilik meselesi birçok kaynakta olduğu gibi Rittih'in 1870 tarihli kaynağında da yer almaktadır. Onun bu konudaki fikirleri şu şekildedir:

Tatarlar'ın ailevi hayatından bahsederken zenginlerin çoğunun çok eşe sahip olmadıklarını söylemeliyiz. Fırsat olunca fakirler de kadınları ağır işlerde çalıştırmak amacıyla birkaç defa evlenirler. Çok eşlilik derken genellikle bu sayı iki kadınla sınırlanır. Birinci eş 35 yaşına geldiğinde yaşlandı sayılır. Kanunca yasaklanmasına rağmen ikinci eş 15 yaşında olur. Böyle kadının her zaman hastalıklı ya da zayıf çocukları

doğmasının veya çocuksuz olmasının sebebi eşler arasındaki yaş farkı, kapalı ve tekdüze hayatı geçirmelerindedir (Rittih 1870:18).

Rittih Tatar kadınlarının evliliklerini başka açılarda kaydetmekte bu duruma eleştirel yaklaşmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre genç Kazanlı kızların aşkı ateş gibi alevlenmekte ve bazen bu durum ahlak sınırlarını da aşmaktadır. Ona göre Tatarlar, kısa süreli evliliğe izin veren dinlerinin sayesinde olsa gerek fakir bayanlar hediye ve parayı düşünürken geleceğini düşünmemektedir. Onların akrabaları ve aile üyeleri, özellikle baba ve erkek kardeşleri evdeki aç bir ağızdan daha kurtulmayı tercih etmekte ve böylece 12 yaşındaki genç kızlar, Hive ve Buhara'dan gelen zengin tüccarlarla evlenmektedir. Bu tüccarlar genç eşiyile en çok üç ay birlikte yaşadıkdan sonra memleketine dönmekte ve böylece genç eşini kaderin kucağına atmaktadır. Bu şekilde terkedilen genç kızlar daha sonra Rusyalı Tatarla nadir durumlarda evlenebilirler (Rittih 1870: 25). Rittih'in görüşleri başka kaynaklarda da karşımıza çıkmakla birlikte en sert ve acımasız bir şekilde bunu değerlendirenlerden biridir Rittih.

Viktorin, 1875 tarihli kaynağında Tatarlarda evlilik ve kadının statüsü konusunda çok eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Onun öncelikle dikkat çektiği husus, Müslüman erkeğin aynı anda dört karısının olabilmesidir. Onun eserini diğer kaynaklardan ayıran en temel özellik propaganda üslubunun ön plana çıkmasıdır. Bunun en açık kanıtlarından biri olarak gösterilebilecek husus “yalancı peygamber Muhammet” olarak adlandırdığı Hz. Muhammet'e gönderme yaparak onun nikahsız eş almaya izin verdiğine dair iddialarıdır. Ona göre bu durum hiçbir Müslüman kadının kendi eşinin tam anlamıyla ve sürekli aşkı olarak hesaplanamaz. Ona göre erkek doğal konuşmak gerekirse, yasal ve yasadışı çeşitli eşleri için kalbini parçalara ayırmak durumundadır. Kocası çok eşli Müslüman kadınlar mutsuzdurlar! Bu tür kocalarına sınırsız bir şekilde öfkelenirler ve rakiplerine karşı her zaman kıskanç ve öfkeli olurlar. Ancak çok eşli kocaların kendileri de onlardan mutlu değildir çünkü onlar çok sayıda eşin sıkıntı, kıskançlık ve

öfkesinden mustarıptır.³⁵ Onun “Sadece bu durumu yani çok eşliliğe izin veren kanunu Müslümanlara göstermek gerekir, bu temiz olmayan ve Tanrı’yı uzaklaştıran bir kanundur.” ifadeleri eserin yazılış amaçlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Viktorin 1875: 9- 11).

Viktorin’in eseri, Müslüman toplumda kadının statüsünün sık sık gündeme getirildiği diğer kaynaklara nazaran açık bir şekilde propaganda malzemesi olarak kaleme alındığını gösteren tespit ve teklifler içermektedir. Dönemin misyonerlik hareketlerinin en keskin ifadelerinden biri olarak kaleme alınan eserlerinden bir olarak bu çalışmayı değerlendirebiliriz. Doğrudan İslam’ı, peygamberi hedef alan ifadelerle çalışmanın maksadını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Başka kaynaklarda da geçeceği üzere bir de cariyeler meselesi vardır. *Narodı Rossii* cariyelerle ilgili bazı konulara da açıklık getirmektedir. Cariyelerin çocukları miras konusunda aynı haklara sahiptir. Erkek ve kız çocuklar arasında bazı farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Genelde bir kural olarak cariyelerin erkek çocukları, yasal bir eşten olan kız çocuklardan iki kat daha fazla alır (*Narodı Rossii* 1880: 21).

---

³⁵ Viktorin, söylediklerinin gerçekliğini ispat için kendi başından geçen bir olayı da anlatmaktadır. Bu gibi anlatılar misyonerlerin notlarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Misyonerler sık sık Müslüman Tatarlarla bulup zaman zaman karşılıklı tartışmalara da girmişlerdir. Viktorin’in de buna benzer bir kaydı bulunmaktadır. Bu kısmı olduğu gibi burada veriyoruz: *Şimdi Kaymar köyünden bir Müslüman benim yanımdaydı. Aile hayatı hakkında bana bakın neler söyledi: İlk kez yaşlı kadınla evlendim. Ondan sonra dul aldım, birkaç yıl sonra genç bir kadın aldım. Böylece benim üç eşim oldu. Her birine ev yaptım. 2000 rublem vardı. Evli olmadığım zaman her şeyi savurdum. Bakın karılarımdan ne kadar dert çektim! Bizim İslam kanunu hiç iyi değil! İlk eşim benimle konuşmak istemiyor. Sen başkasını benden daha çok seviyorsun ona daha çok hediye alıyorsun diyor. Diğerleri aynı şekilde kıskançlıktan lahana çorbası yapmaz. Ben ise onlarda sırayla yemek yiyorum ve bütün gün aç kalıyorum. Üçüncüsü ağlıyor ve benden iyice soğuduğunu söylüyor. Kendi aralarında köpekler gibi dalaşıyorlar. Büyük eşimden olan büyük oğlum diğer eşlerimi sevmiyor. Kendisinin ise artık bir eşi var ve ikincisini almak istiyor. Ben ona dur diyorum. Ne durması, kanun izin veriyor molla tavsiye ediyor diyor. Molla neden? Ona gelir lazım! Ben kendi eşlerimle iyi konuştum da onlara kızdım da beni dinlemiyorlar. Sonra mollaya oğlumla ne yapacağım diye görüşmeye gittim. Molla dedi ki herhangi birini kov, sonra geri gelir ve seni dinler. Acaba molla neden böyle bir şey tavsiye etti? Çünkü ona bundan para gelir. Kendi eşlerimden birini kovduğum zaman mollaya para vermem gerekir. Onu geri yanıma aldığımda ilk düğünde olduğu gibi yaklaşık 2 ruble mollaya tekrar aynı parayı vermem gerekir. O da iyi değil eşlerim herhangi bir eşi kovmamdan korkarlar ve her biri beni kendi boşanırsam kalmak isteyeceği eve götürür ve onu gösterir. Ah içim yanyor, yanyor İslam kanunları hiç iyi değil!! İşte Müslümanların kendileri düşünüp taşınıp bana kendileri hakkında bunu anlatırlar (Viktorin 1895: 11).*

Tatarlarda evliliğin İslam kuralları ile ilişkili olduğu birçok kaynakta dile getirilmektedir. *Narodı Rossii* adlı kaynak da aynı şekilde Kuran'ın evliliğin neredeyse tüm küçük ayrıntılarına müdahale ettiğini ve hatta damadın gelinin ailesine ödediği kalımı bile gözden kaçırmadığını ileri sürmektedir. O da “Ancak Müslüman bir evliliğin özelliği, dinlerinin çok eşliliğe müsaade etmesidir. Kuran, sadık kullara şunları söyler: ‘Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer veya dörder kadın alın.’” cümleleriyle Tatarlar arasında İslam kaynaklı çok eşliliğe işaret eder (Narodı Rossii 1880: 17-18). Kaynak çok eşlilik meselesini daha sonra ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışır.

Kaynağın verdiği çok eşlilik, hangi şartlarda ikinci eşin alındığı gibi hususları kaydetmektedir. Kuran'ın öğretilerine dayanarak, bir Tatar aynı anda dört yasal eşe ve sınırsız sayıda cariyeye sahip olabilir. Ancak gerçekte, zengin Tatarların bile çok azının ikiden fazla yasal karısı; fakirlerin ise birden fazlası vardır. İkinci eş genellikle sadece ilk eş yaşlandığında alınmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere farklı yerlerde iş yapan bazı tüccarlar, Buhara'da çok genç kadınlarla evlenmektedirler. Yaz aylarında Nizhniy Novgorod fuarına gelen Buharalılar da burada birkaç ay için genç ve fakir köylü kızları büyük bir kalım ödeyerek almaktadır. Ancak daha sonra yerli Tatarlar bu dullarla evlenmeyi istememektedirler. Kaynağın tespitine göre Buhara evlilikleri öncekinden daha az yapılmaktadır (Narodı Rossii 1880: 18).

Aleksandrov da 1899 yılına ait eserinde Tatarların çoğu zaman iki karısının olduğu hatta yasaya göre dört eş ve istedikleri kadar da köle veya cariye alabileceklerinin altını çizerek (Aleksandrov 1899: 27).

Fuks 1884 yılına ait kaynağında çok eşlilik ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bunlar içerisinde istatistiki bilgiler de yer almaktadır. O, Tatarlar arasında çok eşlilik ile ilgili bir çalışma yaptığını ifade ederek bu konuya özel ilgisini de ortaya koymuştur.

Onun vermiş olduğu bilgilere göre Kazan'da sadece 55 kişi iki eşe, sadece 6 kişi üç ve 2 kişi dört eşe sahiptir. Dolayısıyla sadece 63 Tatar erkeği 136 eşe sahip. Bu 63 evliliğin bazılarında hiç çocuk yok. Mesela 44

yaşında bir Tatar erkeğin 38 yaşında ve 14 yaşında eşleri var ama çocuk yok. Başka bir erkek, kendisi 62 yaşındayken eşinin biri 41 yaşında, öbürü 28 yaşında, yine de çocuksuz. Üçüncü erkek 41 yaşında ama 38 yaşındaki ve 17 yaşındaki eşleri çocuksuzlar. Dördüncü erkek 26 yaşında, iki eşi onunla aynı yaşta, onlar da çocuksuz. Ama bazı poligam evliliklerde çocuk sayısı fazladır. 48 yaşında bir Tatar erkeğinin 3 eşinden 7 oğlu ve 2 kızı var. 45 yaşında bir erkeğin 3 eşinden 4 kızı var. 67 yaşında olan birinin 4 eşinden 5 oğlu var. Dördüncü erkeğin 2 eşinden 7 oğlu ve 2 kızı var. (Fuks 1884: 3-4). Çok eşliliğe İslam hukukunun müsaade etmesine rağmen Tatarlar arasında tek eşliliğin yaygın olduğu başka araştırmacılar tarafından da zikredilmiştir.

Dönemin kaynakları sık sık Tatarlardaki çok eşliliğe işaret ediyor olsa da hukuken bunlara hakları olmakla birlikte, gerçek hayatta çok eşliliğin yaygınlığı meselesi ile ilgili açıklamalarda bu durumun yaygın olmadığına dair bilgiler verilmektedir. Fuks'un kayıtları bunun en açık örneğidir. İslam hukuku buna müsaade etmekle birlikte özellikle ekonomik kaygılarla birlikte tek eşliliğin çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Ekonomik sebeplerin dışında başka etkenlerin de tek eşlilikte etkili olduğuna dair başka veriler de Fuks'un eserinde yer almaktadır. Özellikle çocuk sayılarını dikkate alarak aşağıdaki bilgileri eserinde vermektedir.

Çok eşli Tatarların çocuk sayıları onun özellikle dikkatini çekmiştir. Onun tespitlerine göre aslında Tatar erkeği tek eşli olunca eşi daha doğurgan olmaktadır. Ancak bu durumun Ruslarla karşılaştırılamayacağını belirtir. Tatar'ın birinde tek eşinden 6 oğlu ve bir kızı var. Diğerinde tek eşinden 7 oğlu var. Buradaki bir ismini de verdiği bir Tatar'ın evliliğini örnek verir. 54 yaşındaki Abdulgafar ve eşi Badigil-Zamal adlı eşinin çocukları ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır: İbragim 22, Ahmet 9, Şahi-Muhammed 1, kızları Bibi Fatima 29, Bibi-Hadiça 25, Bibi-Gayşa 22, Sarvizamal 20, Muhabzamal 7, Bibi- Fatiha 3 yaşındalar (Fuks 1844: 4).

Fuks Tatarlarda evlilik meselesini diğer kaynaklara göre çok daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu konuda Tatarlardaki nüfus artışının az oluşu ile ilgili olarak bir tespiti de bulunmaktadır. Bu tespite göre

Tatarlar'ın nüfusunun yavaş artmasının sebebi hükümetin kati yasağına rağmen özellikle zenginlerin arasında yaygın olan gencecik hatta ergenlik çağına gelmemiş kızlarla evlenme eğilimidir. Bu genç kızlar yüzü hastalıklı ve sararmıştır ve çoğu zaman ya çocuk doğurmamakta ya da zayıf ve kısa sürede ölen çocuklar doğurmaktadırlar (Fuks 1884: 7-8). Taranan kaynaklar içerisinde bu tespiti yapan tek kişi Fuks'tur.

Evlilik ile ilgili en kapsamlı bilgileri verdiğini söyleyebileceğimiz Koblov da Tatarlardaki çok eşlilik konusunu da gözden kaçırmamıştır. Bunun kaynaklarını açıklarken “hadis” olarak uzun bir alıntıyı eserinde vermektedir:

Hayırlı işlerin en iyisi, tek erkeğin tek kadın ile evlenmesidir. Çok fazla eş alan huzuru sevmiyor demektir. Ancak, birçok karısı olan çok iyi insanlar vardı. Örneğin, 4 karısı ve 19 cariyesi olan Emir-ül Mouvlin adlı ashap huzur ve birçok erdemle öne çıkmıştır. Davut'un yüz eşi ve 300 cariyesi, Süleyman'ın 300 eşi ve 700 cariyesi, Hz. Muhammet'in dokuz karısı vardı; bütün bunlar iyi insanlardı ve peygamberlik onuru ile işaretlenmişti; cinsel güç bakımından, her biri, bir peygamber olarak, sıradan bir adamın kırk defa üzerindeydi ve Hz. Muhammet'in böyle peygamber güçleri vardı. Bu bağlamda, İslam yasası, bir Müslümanın sadece bir karısı olmasını zorunlu kılmaz. Bir Müslüman Kuran'ın öğretilerine göre, sadece kocanın kendilerine karşı adil ve eşitlikçi bir tutum sergilemesi ve aralarında barış hüküm sürmesi durumunda, dört karı ve gerektiği kadar cariyesi olabilir (Koblov 1908: 13)

Koblov'un kayıtları çok eşliliğin hukuken mümkün olmasına rağmen tek eşliliği en iyisi olduğu yönündeki bilgileri içermesi bakımından önemlidir.

Znamenskiy, Tatarlarda çok eşlilik meselesine farklı bir şekilde yaklaşır. Ona göre İslam'daki çok eşlilik, birkaç eşi bir arada tutmanın ekonomik zorluğu ve çok eşlilik sırasında kaçınılmaz olan aile huzursuzlukları nedeniyle Tatarlarda kök salmamıştır. Bununla ilgili olarak da Tatarların “Avludaki iki köpek tutmak, evdeki iki eş tutmaktan daha iyidir.” sözlerini örnek olarak verir (Znamenskiy 1910: 9). Tatarlarda bu çok eşliliğin kök salmaması ile ilgili bir anlatmayı da tam olarak verir:

Dindar bir Tatarın birbiriyle sürekli kavga eden üç karısı varmış.
Bir gün onlar aralarında yine öyle bir fırtına kopmuş ki gariban

koca evden kaçmış, korkunç bir soğuk ve borana aldırmadan sokağın ortasında durmuş. Komşusu şöyle demiş:

- Bu boranda neden böyle duruyorsun?

O da cevap olarak “-Burada hala durmak mümkün. Baksana benim evimde nasıl bir fırtına var. Ona göre burada hiçbir şey yok.” demiş.

Çok az kişide iki eş vardır. İkinci bir eş ancak ilk eş yaşlandığında alınabilir. İlk eş genç olana göre genellikle evin hakimidir (Znamenskiy 1910: 9).

Znamenskiy, Tatarlarda evliliğe hâkim olan bakış açısını değerlendirirken sert ve eleştirel bir üslup kullanmaktadır. Evliliği, dinin çok eşliliğe ve sınırsız bir boşanma özgürlüğüne izin verdiği bir ortamda kadının ve erkeğin basit bir şekilde birlikte yaşamasından ibaret bir durum olarak tanımlar. Bu nedenle de yasal ve yasal olmayan birlikte yaşama arasındaki farkın olmadığını belirtmesi ilginçtir. (Znamenskiy 1910: 11).

Trupçinskiy de Tatarlarda evlilik konusu ile ilgili bilgi verdiği eserinde hem çok eşliliğin varlığına hem de Tatarların eşlerini yabancılardan sakladığına ve kimseye göstermediğine dikkat çeker (Trupçinskiy 1910: 166).

Tatarlarda çok eşlilik meselesi birçok kaynakta zikredilmektedir. Valuyeva-Munt 1912 yılında Müslümanların birkaç eşe sahip olabileceğini ancak Tatarların çok azının bu hakkı kullandığını belirtmektedir (Valuyeva-Munt 1912: 135).

Speranskiy 1914 yılında Tatarlar arasında çok eşliliğin yaygınlık durumunu gösterecek daha açık bilgiler vermektedir. O da çok eşliliğe izin verilmiş olmasına rağmen bunun çok az Tatar tarafından uygulandığını belirtir. Bunlar da zengin Tatarlardır. Onun tespitlerindeki istatistiklere göre 19. yüzyılın 44. yılında Kazan’da yaşayan 2112 erkekten sadece 55’i iki eşe; 6 kişi 3 eşe ve sadece 2 kişi 4 eşe sahipti. Demek ki sadece 63 kişi çok eşliydi diğerleri ise tek eşliydi. Onun bir diğer tespiti de hayat pahalılığından dolayı çok eşliliğin iyice azaldığı yönündedir (Speranskiy 1914:25).

Speranskiy, 1914 yılına ait eserinde Tatar kadınının evindeki uysallığını da Şark kurallarından kaynaklandığını belirtmektedir. “Çünkü büyük ailede bazen bir kocanın üç eşi de dâhil olmak üzere ev ahalisi 10

kişiyeye kadar ulaşabilmektedir.” ifadeleriyle Tatarlarda çok eşliliğe işaret eder (Speranskiy 1914:16).

Buraya kadar verilen bilgilerden görüldüğü üzere Tatarlar arasında İslam, şartlar sağlandığı takdirde müsaade etmesine rağmen çok eşlilik gerçek hayatta yaygın değildir. Buna rağmen kaynaklar evlilik konusunda İslam’ın bu müsaadesini mutlaka zikretmiştir. Ancak bazı kaynaklar gerçek hayatta çok eşliliğin yaygın olmadığını zikretmiştir. Bunun yanı sıra kaynaklarda sağlık, ekonomik ve aile için huzur gibi sebeplerle çok eşliliğin yaygın olmadığını bunun genellikle zenginler arasında görüldüğü de zikredilmektedir.

2.4.3. Boşanma

Kaynaklar boşanma konusunu özellikle Müslüman-Tatar toplumunda kadının yeri ile birleştirerek farklı yönleriyle ele almaktadır. Bunu dinî kaynaklı oluşuna da yine sık sık vurgu yapılmaktadır.

Boşanma ile ilgili ilk bilgi veren kaynaklardan birisi Rittih’tir. 1870 yılında onun verdiği bilgilere göre boşanma Tatarlarda çok kolaydır. Bir tarafın isteği üzerine molla vasıtasıyla yapılmaktadır. Boşanmadan sonra erkek ve kadın tekrar evlenebilmektedir. Ancak üçüncü defa boşanan erkeğin evleneceği kadın daha önce kısa süre için olsa da evlilik yaşamış olmalıdır (Rittih 1870: 28).

Narodı Rossii adlı kaynakta boşanmaya Kuran tarafından izin verildiği ve boşanmak için molladan boşanmaya dair bir evrak alıp karınıza “talık³⁶” demenizin yeterli olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan kız için ödenen kalımla ilgili olarak da boşanma durumunda neler yapılacağı konusunda açıklamalar yer almaktadır. Kocanın karısını terk ettiği durumda tüm kalım

---

³⁶ Talık; İslâm hukuk literatüründe dar anlamıyla talâk evlilik birliğinin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek yanlı irade beyanıyla sona erdirilmesini ifade eder. Fıkıh eserlerinde talâk için “belirli bir lafız ya da onun yerine geçen bir sözle hemen ya da gelecekte nikâh bağının ortadan kaldırılması” ve “bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikâhı sona erdiren tasarrufu” gibi tanımlar verilmektedir. Kocanın karısıyla belli bir bedel karşılığında anlaşmasıyla (muhâlea) veya hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesi de (tefrik) geniş anlamıyla talâk kapsamında görülmekle birlikte çağdaş İslâm hukukçularının genel temayülü, talâkın sadece “eşlerden birinin tek taraflı iradesiyle gerçekleşen boşama” anlamında kullanılması gerektiği yönündedir. Fesih, evlilik birliğinin akid anında var olan veya sonradan meydana gelen bir eksiklik yüzünden bozulmasıdır (Acar 2010: 496).

kadına kalmaktadır. Tam tersine kadın ayrılmak isterse nişandan sonra ebevenylerde kalan yarısını erkeğe iade eder. Bir evlilikte kocası kurallara uymaz ve pavyona giderse, hırsızlık yaparsa vd. kadının o zaman kocasını boşama hakkı vardır (Narodı Rossii 1880: 21).

Narodı Rossii boşanma ilgili başka bazı adetleri de kaydetmiştir. Bu bilgilere göre koca boşanma durumunda karısına 2, 4 ay boyunca tazminat vermek zorundadır. Eğer koca ölmüşse bu durumda kadın kocadan kalan malın yarısını almaktadır. Eşinden boşanmış bir koca ikinci ve hatta üçüncü kez onunla evlenmek istiyorsa, bu ancak kadının birinci ve ikinci boşanmadan sonra az bir süre bile olsa başka biriyle evlenmiş olması ile mümkündür. Dördüncü kez, bu kadının artık evlenmesine izin verilmemektedir (Narodı Rossii 1880: 21).

Kaynaklar, Müslüman-Tatar toplumunda kadının yerini eleştirel bir şekilde değerlendirse de yukarıda görüldüğü üzere kanunlar her zaman kadının aleyhine değildir. Özellikle kalım meselesi birçok kaynakta “bir alım satımın ücreti” gibi gösterilse de zaman zaman aynı kaynaklarda yapılan açıklamalarda onun farklı, özellikle de kadının lehine yanlarının olduğunu da görmekteyiz.

Fuks boşanma meselesine diğer kaynaklardan biraz farklı yaklaşmaktadır. Müslümanların kanununun erkeğe karısından, ya da kadına kocasından istedikleri zaman ayrılmaya izin verir. Molla boşanma belgesini verdikten sonra ikisi de serbest olur ve tekrar evlenebilirler. Bu boşanma sürecinde yapılması gerekenler de şunlardır: Eğer erkek boşanmak isterse kalımın yarısını kadına vermeli, eğer kadın boşanmak isterse nikahta harcadığı kalım parasını erkeğe geri vermelidir (Fuks 1884: 53-54).

Alakesandrov, boşanma meselesinde kocasının eşine talık (boş ol!) dediğinde hiçbir şey söylemeden evi terk edebileceğini, ancak kalımın kadına diğer yarısının verildiğini belirtir. Onun tespitlerine göre bu durum hiç de seyrek değildir. Boşanma durumu seyrek değildir, aynı durum eski eşiyile ikinci bazen de üçüncü evliliği yapmak konusunda aynı sıklıkta geçerlidir. Bütün bunlar kanunlara göre yapılır ve bir molla her şeye katılır, dua eder ve boşanma belgesi de verir (Aleksandrov 1899: 27-28).

Koblov, evliliğin olumlu yönlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmakla birlikte onun kişiye önemli yükümlülükler getirdiğini de belirtmektedir. Her şeyden önce evli bir kişi karısını ezmeden veya aşağılamadan onunla uyum ve huzur içinde yaşamalıdır. Bir kişi karısına baskı yapacağından korkuyorsa, o zaman evlenmemesi daha iyidir. Böyle bir durumda yapılan evlilik “Makrug-Mekruh³⁷” yani aşağılık, ahlaksız bir mesele haline dönüşür. Koca, eşinden gelen kırgınlıklara karşı sabırlı olmalıdır. Koca karısına bakmak, onu giydirmek ve beslemekle yükümlüdür. Bir koca karısını bırakıp bir yere giderse o zaman karısına dönene kadar Tanrı onun namaz, dua ve oruçlarını kabul etmez. Koca, evde yaşamasına rağmen, eğer o karısının bakımını umursamazsa bu da ciddi bir sorundur. Karısı ölürse, kocası onu İslam inancına uygun bir şekilde gömmek zorundadır. Koblov sadece kocanın karısına karşı sorumluluklarını değil kadının kocasına karşı sorumluluklarını da zikretmektedir. Kadın tamamen kocasına bağlı olmalıdır. Her zaman evine adanmış olmalı ve çocuklara bakmalıdır, kocasının izni olmadan dışarıya veya çarşıya çıkmamalı ve misafir davet etmemelidir. Evlilikten önce, çift daha sonra kötü bir eş koca ya da eş olmamak için tüm bunları anlamalıdır (Koblov 1908:11-12).

Znamenskiy, 1910 yılına ait eserinde Tatarlarda boşanma meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Çok eşliliği ekonomik ve eşler arasındaki ilişkilerin huzursuzluğa yol açtığı için Tatarlar arasında kök salmadığını belirtmekle birlikte Tatar erkeklerin, İslam’ın verdiği izinle kadının son derece aşağılanmasına kadar giden boşanma özgürlüğü ile kendilerini ödüllendirdiklerini belirtir. Ona göre erkeğin boşanmak için hiçbir formaliteye uyması gerekmez. Sadece “Seni boşuyorum.” demesi yeterlidir ve bu şekilde boşanma gerçekleşmektedir. Boşanma sonrasını da eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Boşanmadan sonra erkek hemen bir kadınla evlenebilir ancak o zaman boşadığı eşine dört buçuk ay bakmak zorundadır ve kendisine verilen kalımı da bırakmalıdır. Kadına gelince o ancak eşi erkeklik gücünden mahrum olduğu ya da ağır hasta olduğu durumda mahkeme ile kocasını boşayabilmektedir. Buna ek olarak kadın yeni bir

---

³⁷ Makrug / makruh;

evlilik yapana kadar ayrılmak istediği kocasına kendi aldığı kalımının yarısını iade etmek zorundadır ve dört buçuk ay boyunca bütün zevklerden kendini mahrum etmesi gerekir. Znamenskiy'e göre, Tatarlar arasında boşanma oldukça yaygındır. Onun dikkatini çeken bir başka husus Tatarların sık sık boşandıkları karıları ile birkaç defa tekrar evlenmeleridir. Boşandıkları eş ile üçüncü kez evlenmek için kanun, bu kadının bir gece bile olsa başka bir erkek ile ilişkiye girmesi gerekir demektir ki bu bilgiler aslında tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır (Znamenskiy 1910: 10-11).

Speranskiy, 1914 yılına ait kaynağında kadınların evdeki uysallığını bu kolay boşanma ile ilişkilendirmektedir. Çünkü özellikle kendi kocasının gönlünü almak istemeyen kavgacı kadın Müslüman, Tatarlarda hızlı ve kolay bir boşanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Boşanmak için eğer koca boşanmaya karar vermişse nikah esnasında üzerinde anlaşılmış ve yarısı kendisinde kalmış olan kalımın kendisinde kalan miktarını kadına vermek zorundadır. Eğer kadın ayrılmak istiyorsa, bu durumda kadın kalımın kendisinde kalan diğer yarısını erkeğe vermesi ve sonra bunu mollaya söylemesi gerekecektir. Ancak bundan sonra molla boşanma belgesini verecektir. Bunu yaptıktan sonra erkek ve kadın serbest kalır ve onlar başkalarıyla evlenebilir (Speranskiy 1914:16).

Boşanma meselesinde kaynakların verdiği bilgiler birbiri ile örtüşmektedir. Ancak özellikle dinî kaynaklı olarak izah edilen boşanma özellikle de erkeğin kadını kolay boşamasının mümkün olması üzerinden kadının toplumdaki yeri eleştirel bir şekilde tasvir edilmektedir. Ancak buna rağmen özellikle kalımın geri kalan kısmının kadına iadesi, kadının da kocasını boşamasına imkân sağlayan şartların olduğu da bazı kaynaklarda dile getirilmektedir.

3. BÖLÜM (ÖLÜM)

Doğum ve evlenmeden farklı olarak ölüm, bilinmezliğin daha fazla ön plana çıktığı bir geçiş törenidir. Bir kişi üzerinde tekrarı olmayan bir hadise, neyi getirdiğinin bilinmediği için korku ve kaçınma, ölüm sonrası ile ilgili muhtemel bir hesap verme inancı, geride kalanların üzerinde bıraktığı tesir gibi çok yönlü ele alınabilecek hususlar nedeniyle ölüm ile ilgili pek çok inanç, büyüsel işlem, ritüel, somut ve soyut unsurlar kaydedilmiştir. Günümüz halk bilim araştırmalarında ölüm konusu öncesi, esnası ve sonrası esas alınarak geniş bir çerçevede incelenmektedir. Sedat Veyis Örnek'in kendisinden sonra yapılan çalışmalara örnek olan sınıflandırmasında ölüm konusu ölüm; "Ölüm Öncesi", "Ölüm Sırası" ve "Ölüm Sonrası" olarak üç ana döneme ayrılarak ele alınmaktadır. Bunların her biri de kendi içerisinde çeşitli yönleri dikkate alınarak sınıflandırılmaktadır. Bunları şekilde gösterebiliriz:

"Ölüm Öncesi" 1.Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler (a. Hayvanlarla ilgili olanlar, b. Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyeceklerle ilgili olanlar, c. Astronomik, kozmik ve meteorolojik olaylarla ilgili olanlar, ç. Düşle ilgili olanlar, d. Hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişikliklerle ilgili olanlar, e. Tabut, kazma, kürek, kazan ve cesetle ilgili olanlar) 2. Kaçınmalar

"Ölüm Sırası" 1. Ölüm Olayının Duyurulması. 2.Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşler. 3. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı (a. Yıkama. b. Kefenleme. c. Cenaze Namazı. ç. Tabut, Tabutu Süsleme. d. Tabutlu ve Tabutsuz Gömme. e. Cenazenin Taşınması, Mezara Konuluşu ve Telkin. f. Devir ve Iskat) 4. Ruhla İlgili Tasarımlar.

"Ölüm Sonrası" 1. Mezarlıklar, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Süsler, Semboller, Ölüyle Gömülen Öteberi. (a. Ölenin Kimliğini, Cinsini, Yazgısını Belirtme. b. Mezar Taşlarına Yapılan Resimler ve Meslek İşaretleri. c. Ölünün Eşyasıyla Gömülmesi, Mezar Üzerine Araç-Gereç, Yiyecek-İçecek vb. Bırakma ve Mezar Üzerinde Ateş Yakma). 2. Ölenin Geride Bıraktığı Giyim ve Eşyasıyla İlgili İşlemler. 3.Ölünün Belli Günleri . 4.Yas (a. Yas Süresi ve Bu Süreyi Belirleyen Etkenler. b. Yas

Süresinde Uyulması Gereken Kaçınmalar. c. Yas Giyimi ve Yas Belirtisi. ç. Yas Kaldırma. d. “Yas Alma” ve “Yoklama”). 5.Ölü Yemeği. 6. Başsağlığı Dileme ve Avutucu Sözler. 7. Ölümle İlgili Atasözleri, Deyimler, İlençler, Destanlar, Ağıtlar (Örnek,1971).

Örnek’in ölüm ile ilgili sınıflandırmasında yer alan bilgilerin tamamını tez konusu kapsamında incelediğimiz metinlerde tespit etmek mümkün olmamıştır. Örnek’in sınıflandırmasında yer alan her bir birim halk biliminin yıllarca süren bir birikiminin neticesinde ortaya çıkmıştır. Sovyet Devrimine kadar olan süreçte her çalışmanın böyle kapsamlı bir şekilde yapıldığını söylemek mümkün değildir. Malzemelerimizin önemli bir bölümünün doktor, misyoner, papaz gibi bu derlemeleri profesyonelce yapmayan kişiler tarafından kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda bu sonuç gayet doğaldır. Eser sahipleri, ya kendi önceliklerine ya da sadece meraklarına göre bu metinleri kaydetmişlerdir. İncelediğimiz metinlerde özellikle ölüm öncesi ile ilgili neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu bakımdan ölüm anı ve sonrası ile ilgili kayıtlarla bu bölüme başlamak durumundayız.

3.1. Ölüm Sırası

Ölüm öncesi ile ilgili bilgiler kaynaklarda yer almamakla birlikte ölüm anı ve hemen ardından yapılması gerekenler birçok kaynakta yer almaktadır. Ölüm sırasında yapılanlar birçok kaynakta birbirine benzer şekilde kaydedilmiştir. Miller, 1776 yılına ait kaynağında din adamlarının ağır hastaları ziyaret edip, onlar için dua ettiğini zikreder ancak bunun dışında bir ayrıntı vermez (Miller 1776:23).

Lepyohin, 1821 yılında ölüm döşeginde, son nefesini vermek üzere olan Tatar’ın yanına mollanın geldiğini ve o ölene kadar onun üzerine Kuran’dan parçalar okuduğunu kaydeder. Ancak o da Miller gibi başka bir ayrıntı vermez (Lepyohin 1821: 198).

Narodı Rossii adlı kaynak daha önceki kaynaklara nazaran biraz daha fazla bilgi verir. Onun verdiği bilgilere göre Tatar, hasta çok ağırlaştığında

molla çağırılır ve molla Kuran'dan 36. sureyi (Ölümlerin Dirilişi) okur³⁸. Molla olmadığı zaman aynı şeyi yaşlı bir Tatar kadın ya da erkek yapmaktadır. Bu dua okunurken ona seslenirler ve sürekli olarak eğer söyleyebiliyorsa “Tanrı’den başka ilah yoktur, Muhammet onun elçisidir.” sözleri hatırlatılır (Narodı Rossii 1880: 22).

Fuks, 1884 yılında ağır hastalanan bir Tatar ölüm döşegine yatarsa mollanın çağrıldığı ve onun başında mollanın Kuran’ın 36. suresi olan Yasin’i okuduğunu, eğer molla yoksa o zaman bu işi onun yerine ihtiyar bir adam veya kadının yaptığını söyler (Fuks 1884:72-73). Fuks metnin ilerleyen kısımlarında bu anı daha da ayrıntılı bir şekilde aktarmaya devam eder.

Ölmekte olan kişinin hayatının son dakikalarında Kuran suresi okunurken ona adıyla seslenilir, o da bilinci yerindeyse cevap verir. Mesela annesi kızın başında okuyorsa adıyla onu çağırır, kızı da eniy (anne) der. Bu durum son nefes verilene kadar devam eder. Kadın öldüyse defnedileceği anına kadar her şey kadınlarca düzenlenir, kocası bile ölmüş eşinin yüzüne bakamaz. Ama ölü yıkandıktan ve kumaşlara sarıldıktan sonra molla gelir ve o zaman kadınlar ölüyü bırakırlar. Bundan sonra erkekler ve molla onu tabuta koyarlar ve mezarlığa götürürler (Fuks 1884: 74-75).

Koblov, 1908 tarihli eserinde daha farklı uygulamaları da kaydeder. Onun verdiği bilgilere göre ölmeden önce, ölüm döşeginde olan kişi ya sırt üstü ya da yüzü kibleye doğru olsun diye sağ tarafına doğru yatırılır. Her zaman ölmekte olan adamın dudaklarına ıslak bir bez veya sulu bir sünger sürülür. Bu, onu şeytanın kandıramaması için yapılmaktadır. Çünkü o kişi ölüm anında acı çekerek ve susuzluğa dayanamayarak her zaman onu kandırmak için fırsat kollayan şeytandan su almayacaktır. Ölmek üzere olan insanın başında molla genelde Kuran’ın 36. suresi olan ve insanın ölümü ve ölümden bahseden Yasin’i okur. Sonra helalleşme olur. Molla, ölüm döşeginde olan adama bir borcunun olup olmadığı ya da yerine getiremediği sözü olup olmadığını sorar, bunlar yerine getirilmeye çalışılır. Molla Tanrı’ya seslenerek; “Tanrım, sizden bilinen ve bilinmeyen günahlarımızı

---

³⁸ Kur’an 36. sure

affetmenizi istiyoruz. Her şeyi biliyorsun.” gibi kısa bir dua okur. Ölümden önceki son anda, kelimeyi şehadet getirilir (Koblov 1908: 29-30).

Koblov şehadeti ve onun nasıl getirtildiğini de kaydetmiştir. Rusça kaydettiği şehadetin Türkçeye tercümesi “Tanrı’dan başka Tanrı yoktur, Muhammed Tanrı’nın elçisidir ya da: Tanrı birdir ve Muhammed Tanrı’nın elçisidir.” şeklindedir. Bir molla olmadığı zaman da kelimeyi şehadeti hastanın yatağının yanında olan herkes okuyabilir, hatta okumak zorundadır. “Kelimeyi şehadet” bir kişinin ölümüne kadar okunur ve ölen kişinin konuşulan kelimeleri açıkça duyması için okunaklı, anlaşılır olmalıdır. Hastayı bu kelimeleri tekrarlamak ve okumak için zorlamazlar, çünkü hasta ya da sayıklama halinde olduğu için onları okumayı reddedebilir ve bu da inançtan vazgeçmekle eşdeğer olacaktır (Koblov 1908: 31).

Znamenskiy, ölüm anı ile ilgili olarak sadece ölümden önce mollanın hastanın üstüne Kuran’dan ölümlerin dirilişi hakkında sureyi okuduğunu söyler, başka da bir bilgi vermez (Znamenskiy 1910: 19).

Aleksandrov, Tatarların cenaze merasimleri içerisinde ölüm günü ve defin törenini ilginç bulur. Onun ilginç bulduğu ölüm anı ile ilgili olarak verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile aynıdır. Ölümden önce molla ya da ölenin yakın akrabaları onun üstüne Kuran’dan ölümlerin dirilişi (Yasin) suresini okurlar ve ona seslenirler. Ölmekte olan adamın hafızası hala yerinde ise seslenişe “Tanrı’dan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir.” şeklinde cevap verir. Molla cevabı duyunca okumaya devam eder fakat belli bir zaman sonra tekrar seslenir ve ölmekte olan kişi yine bu şekilde cevap verirse okumaya devam eder, eğer vermezse okumayı keser ve ölen kişi ayakları Mekke’ye dönük olacak şekilde masaya konur (Aleksandrov 1899: 35-36).

Speranskiy de Kazan Tatarlarının defin törenlerinin doğum ve düğün törenleri kadar ilgi çekici olduğunu söyler. Onun tespitlerine göre bu törenler, hasta bir Tatar’ın durumu ağırlaştığında bir molla davet edilmesi ve mollanın Kuran’dan ölümlerin dirilişi hakkındaki Yasin suresini okumasından oluşmaktadır. Eğer molla yoksa bunu bir yaşlı erkek ya da kadının yaptığını kaydeder. Bu surenin okunması hasta son nefesini verene kadar devam

etmektedir. Bu surenin okunuşu sırasında ölüm döşeğindeki kişiye ismiyle seslenilir ve o da hala bilinci yerindeyse cevap verir. Bu seslenişlerle Tatarlar, ölmek üzere olan kişiye onu kurtaracak cümleleri telkin ederler: “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammet onun elçisidir.” (Speranskiy 1914:26-27).

Ölüm anı ile ilgili verilen bilgiler yukarıda görüldüğü üzere birbirini tekrar eden özelliktedir. Bu bilgiler de büyük oranda İslam ile ilişkili bir şekilde aktarılmaktadır. İslam dışı bir husus neredeyse yoktur. Kaynakları kaleme alanların kaynak kişilerinin kim olduğu konusunda bir bilgimiz olmadığı için bunların dinî bilgilere sahip kişilerden alıntılandığını düşünmek mümkündür.

3.1.1. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşler

Bu konu ile ilgili bilgiler çok yetersizdir. Özellikle ölümden sonra ölümün haber verilmesi ile ilgili hiçbir bilginin olmaması dikkat çekmektedir. Sadece Speranskiy’de ölümden sonra yapılacak işlerle ilgili kısa bir kayıt buluyoruz.

Speranskiy, hasta öldüğü durumda onun ayakları Mekke’ye gelecek şekilde masaya yatırıldığını bildirir (Speranskiy 1914:26).

3.1.2. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı

Kaynaklar ölünün defne hazırlanması ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Özellikle, yıkama, kefenleme, cenazenin mezarlığa taşınması, cenaze namazının kılınması gibi hususlar gerçekten ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Özellikle dinî ritüellerin ayrıntılı bir şekilde kaydedildiğini söylemek mümkündür.

3.1.3. Yıkama ve Kefenleme, Tabut, Cenazenin Taşınması, Cenaze Namazı, Mezara Konuluşu

Ölünün yıkanıp kefenlenmesinden sonra cenazenin taşınması, cenaze namazının kılınması ve defnedilmesi ardı ardına ve iç içe geçmiş bir şekilde kaynaklarda aktarılmaktadır. Bu bakımdan birlikte ele alınmıştır. Konu ile alakalı ilk bilgileri verenlerden biri olan Miller, cenazenin taşınması ve cenaze namazından ziyade mezarın şekline ve ölünün mezara indirilmesine

odaklanmıştır. Onun verdiği bilgilere göre sadece erkekler tarafından eşlik edilen ölü, tabutta başı önde olacak şekilde mezara taşınır ve tabut olmadan mezara indirilir. Mezarlar beş fut³⁹ kadar derinliktedir, Kuzey-Doğu'dan Güneybatı'ya doğru uzanır, dikdörtgendir ve bir tarafında ölenlerin uzatıldığı bir oyuk vardır. Böylece definden sonra atılan toprak ona dokunmayacaktır. Çünkü iki meleğin yakında geleceğine ve ölüyü sorguya çekeceğine inanılır. Ölü mezara indirilir indirilmez molla duayı tekrar eder, dua bittikten sonra mezarı kapatırlar. Ölünün çıktığı evde üç gün boyunca ateş yakılmamalıdır. Ölümünden sonraki dört hafta boyunca iki kere ölü için dua töreni yapılır, çünkü onlar bu süre içerisinde ölü kişilerin sorguya çekildiğini ve cezalandırıldığını düşünürler. Bu sırada okunan “Tanrım! Onu cehennemde bırakma, ama üzüntülerini cennete yerleştir.” şeklindeki duayı da zikreder (Miller 1776:23-24).

Lepyohin ölünün yıkama ve kefenleme işlerinin tamamlanmasından sonra ölünün erkek olan tüm tanıdıkları ve yakınları tarafından hasıra ya da sala koyularak başı önde olacak şekilde evden çıkarıldığını söyler. Mezara taşınma esnasında oraya yaklaşık kırk adım kalınca durulup tıpkı namazda olduğu gibi güneye dönülerek namaz kılınmaktadır. Lepyohin burada daha fazla ayrıntıya girmeden mezara getirilen ölünün mezarın içinde yan tarafta onun için özel olarak hazırlanmış olan oyuğa koyulduğunu söyler. O koyulduktan sonra üzeri öncelikle tahta ya da hasırla kapatılmaktadır. Asıl mezar da toprakla kapatılmaktadır (Lepyohin 1821: 198).

Fuks, her konuda olduğu gibi burada da daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ölünün ne zaman defnedileceği meselesini öncelikle açıklar. Hasta sabah öldüyse cesedi mezarlığa götürülmekte, akşam öldüyse ertesi sabah gömülmektedir. Tatarların ölüyü iki günden sonra defnetme kuralına uymadıklarını söyler (Fuks 1884: 72).

Fuks'un kayıtlarında Ölü tabuta konularak omuzlar üstünde evden çıkarılmaktadır. Ölü mezara taşınırken sadece kısa bir cenaze namazı kılmak için camide durulmaktadır. (Fuks 1884: 73-74).

---

³⁹ 1 fut 32,5 santimetredir.

Mezarlıktaki defin törenine kadınlar katılmazlar. Mezarlıkta defin gerçekleştirilirken evde kalan kadınlar bu esnada Mülk suresini okurlar, fakirlere sadaka verirler ve evin içini temizlerler. Fuks, mezarın şekli hakkında da bilgi verir. Kazılan mezarın içinde yan tarafa oyuk açılmaktadır. Ölünün mezara koyulması şu şekilde gerçekleşmektedir: Tabuttan ölü alınır ve biraz önce bahsedilen oyuğa, yüzü Mekke'ye dönük şekilde sağ yanına yatırılır. Oyuğun adı "Lehed⁴⁰" olarak kaydedilmiştir. Onun içi fırının ağzı gibi yanmış tuğlalarla kaplıdır. Define katılanlar burada da oturarak Mülk suresini⁴¹ okurlar. Defin bitince molla ve herkes ölünün

⁴⁰ Fuks'un kaynağında "lehed" olarak geçen bu oyuk Tatarcanın Anlatmalı Sözlüğü'nde *Лехем* şeklinde yer almaktadır. Ölüyü koymak için kabrin bir kenarında içe doğru oyularak açılan yer şeklinde açıklanmıştır (TAS).

⁴¹ Mülk Kur'an'ın 30. Suresidir ve Türkçe meali şu şekildedir: Ne yücedir O ki, mülk O'nun elindedir ve O, herşeye gücü yetendir. O ki, ölümü ve dirimi yarattı, sizi imtihana çekip hanginizin davranış bakımından daha güzel olduğunu bildirmek için. O öyle güçlü, bağışlayandır O ki, birbirine uygun yedi gök yaratmıştır. O Rahman'ın yarattığında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Haydi çevir gözü(nü), görebilir misin hiç bir çatlak, bir kusur? Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir; o göz, güçsüz, yorgun bir halde sana döner! Andolsun ki, Biz o dünya göğünü takım takım kandillerle donattık ve onları şeytanlar için atmalar (atış yapılan mermiler) yaptık; ayrıca onlara o çılgın ateş azabını hazırladık. Kendi Rablerini inkar edenler için de cehennem azabı vardır. Ona gidiş de ne kötü sondur. İçine atıldıklarında onun kaynakten çıkan hiçkırışını iştirirler. Hemen hemen öfkeden patlayacak gibi bir hale gelir, içine bir alay atıldıkça her defasında onun bekçileri onlara: "Size gocundurucu (uyarıcı) bir peygamber gelmedi mi?" diye sorarlar. Onlar: "Evet, bize gocundurucu (uyarıcı) bir peygamber geldi; ama biz ona inanmadık ve "Allah hiçbir şey indirmedir. Siz büyük sapıklık içindediriz." diye yalanladık." derler. Ve derler ki: "Biz dinleseydik veya aklımızı kullansaydık, bu çılgın ateşin içinde bulunmazdık!" İşte günahlarını itiraf ettiler. Kahrolsun, o halde çılgın ateş yarenleri! Çünkü O Rablerine görmeden saygı besleyenler varya, muhakkak ki, bağışlanma ve büyük bir mükafat onlar içindir. Sözüünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun. Çünkü O, bütün sinelerin özünü bilir. Bilmez mi O yaratan ki, O herşeyi inceden inceye bilen, herşeyden haberdar olandır. O, yeryüzünü size boyun eğdiren yaratıcıdır. Haydi, o arzın omuzlarında yürüyün de O'nun rızkından yiyin. Dönüş yalnızca O'nadır. Emin misiniz o göktekinden; sizinle yeri göçürüvermesinden? O zaman bakarsın ki, o yer çalkalanıyor! Yoksa siz gökte olanın üzerinize mermiler yağdıran birini göndermesinden güvencede misiniz? O zaman tehdidimin nasıl olduğunu bilirsiniz! Andolsun ki, onlardan öncekiler de yalanladılar, ama nasıl oldu inkarım? Bakmazlar mı üstlerinde uçan kuşlara, kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahman'dır ancak onları tutan! Şüphesiz ki, O herşeyi görür. Ya da kim oluyor sizin Rahman'dan başka (yardım beklediğiniz) şu ordularımız ki, sizi kurtarsın? Kafirler ancak bir aldanış içindedirler. Ya da o rızkıınızı keserse, kimdir şu sizlere rızık verecek olan? Hayır bir ürküntü ve azgınlık içinde inada dalmışlar! Şimdi yüz üstü kapanarak giden mi daha doğru, yoksa dosdoğru bir cadde üzerinde dümdüz giden mi? De ki: "O'dur ancak sizi yaratan, size dinleyecek kulak, görececek gözler, duyacak gönüller veren! Fakat sizler pek az şükrediyorsunuz!" De ki: "O'dur sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayan! Nihayet hep toplanıp O'nun huzuruna getirileceksiniz!" Böyle iken diyorlar ki: "Ne zaman (gerçekleşecek) bu tehdit? Eğer doğru söyleyenlerseniz?" De ki: "(Ona ait) o bilgi ancak Allah'ın katındadır. Ben, yalnızca açıkça anlatan bir uyarıcıyım (peygamberim). Derken vakti gelip de onu yakından gördüklerinde o inkar edenlerin yüzleri kötüleşti ve: "İşte o sizin kendinize davet edip durduğunuz budur!" denildi. De ki: "Gördünüz mü, Allah beni ve beraberimdekileri yok etse ya da bize merhamet buyursa, iki takdirde de kafirleri elem verici azaptan kurtaracak kimdir?" De ki: "O, öyle

evine döner. Ölen kişinin kıyafeti ve Kuran müezzine verilir ki O, Allah'ın rahmeti düşün diye dua etmek durumundadır. Defin gününde yemek yenilmemekte, su içilmemektedir (Fuks 1884: 74).

Benzer ayrıntıları Aleksandrov da vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre ölü yıkanır ve birkaç parça beze (kefene) sarılır. Eğer sabah ölürse aynı akşam gömerler, eğer akşam ölürse ertesi gün sabah gömerler. Ölünün bedeni hasıra koyulur, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde omuzlarda mezara götürülür. Mezarlığa giderken sadece caminin yanında cenaze namazını kılmak için kısa bir süre dururlar. Mezarlıkta ise ölüyü önceden kazılmış olan mezara indirirler. Bu mezarın yan tarafında ölünün yüzünü Mekke'ye dönük olacak şekilde koydukları oyuk vardır. Ölü buraya yerleştirilir. Aleksandrov da kadınların cenazenin defnedilmesine katılmadıklarını not etmiştir. Onlar bu sırada dua ederler ve sadaka verirler (Aleksandrov 1899:35-36).

Aleksandrov Tatarların defin sonrasında ölünün karşılaşacakları ile ilgili de bilgiler verir. Tatarların düşüncelerine göre melekler aynı anda mezarda yargılama yaparlar ve dindar insanın ruhu vücudundan kolay bir şekilde ayrılmaktadır. Günahkarın ise ruhu zar zor, ıstırap çekerek çıkar. Savaş meydanında şehit olanların ruhları ilahi mahkemeye kadar cennette yaşar ve diğer dindar kişilerin ruhları ise mezarların üzerinde ruhlar gibi dolaşır (Aleksandrov 1899: 36).

Koblov'un kayıtlarında diğerlerinde olmayan başka ayrıntılar da bulunmaktadır. Onun tespitlerine göre ölü defne hazırlandıktan sonra sürekli Kuran okunur. Bunun için özel okuyucular davet edilir; Kazan'da genellikle Tatar okullarında ve medresede okuyan öğrenciler bu işi yapmaktadır. Eğer ölen kişi kadın ise o zaman cenazenin yanında bulunan kadınlar, Hz. Muhammet hakkındaki Muhammediye, Hakikatül Ahbar, Tasbih⁴² gibi dinî ve ahlakî içerikli kitapları okur. İslam'ın terbiyeye dair kurallarına göre ölen

---

Rahman'dır. işte biz O'na iman ettik ve O'na dayanmaktayız. İleride sizler de kimin açık bir sapıklık içinde bulunduğunu bileceksiniz!" De ki: "Gördünüz mü, eğer sabaha kadar suyunuz batakalırsa (çekilecek olsa), size kim bir akarsu getirebilir?"

⁴² Muhammedi ye kitabı Mehmet Yazıcıoğlu'nun (Çelebi) "Muhammediye" kitabı, 1449 yılında tamamlanmış, Kazan'da 1845-1917 yılları arasında 24 defa basılmış. Halk arasında yaygın olarak okunan bir kitaptır. Hakikatül Ahbar adında müstakil bir kitap yoktur.

kişinin hakkında konuşurken her zaman dikkatli olmak gerekir. Eğer ölen kişi yaşamı boyunca kötü bir şey yaptıysa, bunu gören kişi bunu söylememelidir; eğer bundan bahsedilecekse sadece başkalarını da bu işlerden uzak tutmak gibi bir amaçla söylemelidir. Aksine, ölen kişinin iyi işleri hakkında konuşulmalıdır çünkü bu hayırlı bir iştir ve ruh için kurtarıcıdır (mustahab). Ölüme karşı böyle bir tutum, Hz. Muhammed'in şu sözüne dayanmaktadır: "Ölülerinizi sadece iyi işleri ile hatırlayınız." (Koblov 1908: 33-34).

Koblov, cenaze töreninde "fidye" adlı bir törenden de bahseder. Ölü kişi cenaze törenine hazırlanıp yıkanıp giydirilmiş ise, insanlar bilgilendirilmekte, akrabalar ve tanıdıkları dua ve cenaze törenine davet edilmektedir. Dua töreni evde başlamaktadır. Bu duadan önce onun tespitlerine göre zaman zaman fidye adı verilen bir ritüel yapılmaktadır. Koblov bu törenin sadece bazı durumlarda ölenin veya akrabalarının isteği üzerine gerçekleştirildiğini belirtir (Koblov 1908: 34). Sadece Koblov'un kaydettiği bu tören onun ifadeleriyle şu şekilde gerçekleştirilmektedir.

Her şeyden önce, ölü adamın kaç yıl yaşadığına dikkat çekiliyor. Bu yaştan onun olgun olmadığı 12 yıl atılır, bazen ölen kişi bir erkek ise 14 yıl, bir kadın ise 9 yıl atılabilir. Bu yaşlar atıldıktan sonra hayatının geri kalan yıllarında ölünün yaptıkları genelde onun kılmadığı namazları ve tutmadığı oruçları ona günah olarak yazılır. Bunlar bağış verilerek affettirilmelidir. Ama gerçek bir bağış yoktur ve her şey bir formaliteye döner. Ölü kişinin akrabalarından yaklaşık belirli bir miktar para alınır. Örneğin kılınmamış her bir namaz için 15 kopeyk alınır. Bu parayı molla müezzine şu sözlerle verir. "Bir yıl içinde örneğin Abdullah Gireyev'in kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları için sen bu parayı aldın." Müezzin de "Aldım, bunu sana geri veriyorum." der ve bu parayı mollaya geri verir. Bu para verme ve geri alma olayı ölen kişinin yukarıda belirtilen yıllar hariç tutularak yaşadığı yıl kadar tekrarlanır. Sonra bu para sahiplere iade edilir. Yeterli para olmadığı zaman törende 200 ruble değerinde bir şey kullanılabilir. Bazıları Kuran'ı bedeli olmayan bir nesne olarak kullanabileceğinizi söyler. Fidye adlı törenin gerçekleştirerek ölen kişinin hayatının her yılı için namaz ve oruçla ilgili eksikliklerinin giderildiği düşünülür (Koblov 1908: 34-35).

Koblov cenaze namazı ile ilgili bütün ayrıntıları sıralamıştır. Cenaze namazı fidyeden sonra kılınmaktadır. Ölü için cenaze namazı kılma belli

şartlara bağı olarak yerine getirilir. Kişinin gerçek bir Müslüman olduğundan, gerçekten öldüğünden ve ölü adamın yıkandığından emin olmalısınız. Kendisi ve kefeni temiz olmalı, vücudunun mahrem yerleri örtülmelidir. Bunun dışında da dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Ölü adam doğru bir şekilde yatırılmamışsa, yüzü Mekke'ye çevrilmemişse ve bu cehaletten yapılmışsa, o zaman bile namaz geçerli olarak kabul edilir, ancak ölü adamı cehaletten değil de eksiklikten ya da dikkatsizlikten dolayı yanlış yatıranlar günah işleyecektir. Bir kişi, yabani hayvan parçalamışsa ve onun vücudunun sadece bir kısmı kaldıysa, böyle bir ölü için namaz kılmazlar; ama vücudun yarısı kalırsa, namaz kılınabilir. Babasını veya annesini öldürenler için namaz kılınmaz ancak intihar edenler için namaz kılabilirsiniz. Güneş doğarken, günbatımında ve öğlen saatlerinde, diğer zamanlarda da olduğu gibi cenaze namazı kılınmaz, ama eğer namaz kılınmışsa o zaman ikinci kez tekrarlanmaz. Ölü kişi namazı kılınmadan defnedilmişse cenaze töreninden 3 günden fazla süre geçmediyse, o zaman bir namaz kılınabilir; cenazeden üç gün sonra söz konusu namaz kılınmaz. Bazen ölen kişi molla ile düşmanlık içindeyse o zaman onun namazını bu mollanın namazını kıldırmaması için vasiyet eder. Bu vasiyete uyulmak zorunda değildir ve bu molla namazı kıldırabilir. Birkaç kişinin ölümü durumunda, ortak bir namaz kılınabilir. Erkeklerin yokluğunda sadece kadınlar tarafından kılınan namaz da geçerli sayılır. Gereksiz yere kişi dua düzenini değiştirmemelidir, örneğin ata binerken dua etmemeli veya başka yenilikler yapmamalıdır. Dua edenlerden abdestli olmaları, temiz kıyafetler giymeleri ve temiz bir yerde namaz kılmaları istenir. Tüm bu şartlara uyulduğu durumda namazın kabul gerçek ve dine uygun olduğu kabul edilir (Koblov 1908:34-36).

Koblov, özellikle cenaze töreninin İslam kaynaklı bütün ayrıntılarını eserinde aktarmaktadır. Yukarıdaki cenaze namazı ayrıntısından sonra okunan dualarla ilgili de aynı derecede ayrıntıyı onun çalışmasında bulmak mümkündür. Dualarla ilgili olarak bize şu bilgileri vermektedir: Ölenler için dua törenleri kısmen ölen kişinin evinde, kısmen de evden çıktıktan sonra caminin yanında yapılmaktadır. Cenazeye genellikle çok sayıda insan katılır; ancak on iki kişi dua törenlerine daha yakından iştirak eder. Onlar,

taglil'in⁴³ (Tanrı'nın yüceltilmesi) okunmasına ve ölümlerin mezara taşınmasına katılırlar. Evde okunan duanın taglil okumak ile sınırlı olduğu söylenebilir. Taglil şundan oluşur: -Tanrı'dan başka ilah yoktur. Tüm katılımcıların birlikte 1000 kez taglil söylemeleri gerekir, böylece on iki katılımcı varsa, o zaman her birinin taglil'i 80'den fazla tekrar etmesi gerekir. Taglili oturarak okurlar, molla da oturur. Taglil'in sonunda, amin derler yani bir süre ellerini önlerinde tutarlar -içerinden dua okuyarak sonunda amin derler. Mollaya para öderler ve bazen bunun yanında özellikle köyler masa örtüsü, peçete veya havlu hediye ederler. Sonra molla tekrar bir süre daha Kuran okur. Bu iş için ona tekrar para öderler ve bunun dışında eğer varsa fidiye için de para verirler. Bu sırada molla burada ölenlerin akrabalarıyla ölen için kırk gün boyunca evde ya da mezarda Kuran okunmasını isteyip istemedikleri konusunda sözleşir. Eğer ölenlerin akrabaları rızalarını ifade ederlerse, o zaman durumlarına göre 2-3 ya da daha fazla ruble Kuran okunması için öderler, şehirlerde ise 15-20 ruble ödenir. Bundan başka koyun, inek, at veya giysi gibi şeyler hediye edilir. Köylerde cenazenin çıkarılırken mollanın evine tavuk, un vs. hediyeler götürürler. Müezzine her zamanki küçük para bağışlarına ek olarak, genellikle ölenlerin kıyafeti de kalır (Koblov 1908: 36-37).

Koblov, evde yapılan bu dualardan sonra ölünün mezarlığa taşıma zamanının geldiğini belirtir. O bu konuda şu bilgileri bize vermektedir: Müslüman Tatarlar tabut yapmazlar ölü kişiyi hasır içinde ya da tahta üstünde götürüp gömerler. Mezarlığa ölüyü on iki kişi taşır bu sayıda kişi yoksa en azından 4 kişi taşıma işini yapmalıdır çünkü bu bir sünnettir. Eğer ölünün taşındığı salı çok fazla kişi taşıyorsa o zaman bazı kişiler onu gerçek güçlerini kullanmadan tutar. Bu durumda sal birinden diğerine hareket eder. Eğer evden çıkarken ölüyü taşıyanlardan biri ölünün başının bulunduğu ön tarafında onu sağ omzu ile tutarak giderken (yani salın sol tarafında) o zaman on adım attıktan sonra o ölünün ayak tarafına geçer ve bu sefer salın arka tarafından sağ omzuyla tutar. On adım daha ileri gidip tabutun sağ tarafına ilerler ve bu sefer sol omzunu verir ve yine geriye doğru gider. Bu

---

⁴³ Kaynakta *taglil* şeklinde geçiyorsa da *tehlil*'dir. Tesbih ile *La ilahe illallah* çekmektir. Buna *tehlil eytöv* de denilmektedir.

hareketler hızlı bir şekilde yapılır. Tatarların inanışlarına göre ölenin salınm her iki tarafını tutup 10 adım atılırsa Tanrı tarafından 40 büyük günah affedilecektir. İslam dininin kurallarına göre, ölen kişi hızlı bir şekilde taşınmalıdır, bu hayırlı bir iştir ancak cenaze taşınırken koşmak da doğru değildir çünkü bu mustahaptır. Bu nedenle Tatarlar o zaman en hızlı adımlarını atarlar. (Koblov 1908: 36-38)

Cenaze hızlı bir şekilde mezarlığa taşınırken sadece cenaze namazını kılmak için camide durulmaktadır. Koblov cenaze namazının diğer namazlara benzemediğini sadece birkaç dua okunup tekbirlerin sıralandığını söyler. Namaz okunurken önde molların bulunduğu üç saf oluşturulmaktadır. Hatta oradakilerin sayısı 7 kişi olsa bile üç saf oluşturulmalıdır denilmektedir. İlk safta üç kişi, ikinci safta iki kişi, üçüncü safta 1 kişi olmalı herkesin önünde de mola olmalıdır. Molların herkes yerine yerleştiği zaman ölenin göğüs hizasında durup “Niyet ettim Allah rızası için hazır olan cenaze namazını kılmaya ölü için duaya.” sözleriyle niyet ettiğini belirtilir (Koblov 1908: 38). Koblov, cenaze namazının kılınışını da tarif eder. Bu bakımdan tamamının burada verilmesine gerek duyulmamıştır. Cenaze namazının kılınışı dışında da bu konuda başka bilgiler de vermektedir. Cenaze namazının her bir tekbiri bir rekâta eşittir. Eğer birisi namazın başına yetişememişse veya imamın arkasından tekbir getirmeye yetişememişse bu onları sonra yapmalıdır. Burada caminin yanında ölüyü uğurlayanlar, ölen kişi hakkında iyi şeyler konuşurlar ve şu ifadeleri kullanırlar: “Dindar bir adam iyi bir insandı.” gibi sözler söylerler. Sonra mezarlığa doğru yola devam ederler. Koblov burada bazı önemli hususlara da işaret eder. Mezarlığa gidilirken ölüyü yolcu edenler Tanrı’yı hatırlamalı, ölü hakkında konuşmalı, kendi ölümleri ve diriliş günü üzerine düşünmelidir; boş ve anlamsız konuşmalardan kaçınılmalıdır (Koblov 1908: 41).

Koblov, Tatar mezar yapıları ile Hıristiyan mezarlarından bazı farklar olduğunu öncelikle söyler ve ardından Tatar mezarlarını tasvir eder. Onun tespitlerine göre Tatar mezarları kırmızı kil tabakaya kadar derince kazılır. Mezarın dibinde yan tarafa doğru bir kişiyi yerleştirmek için yeterli olacak

kadar bir oyuk hazırlanır. Kazan’da bazen bu oyuk insanın oturabileceği şekilde hazırlanır. Mezarlığa geldikten sonra, ölü mezara indirilir ve gri tuğla ve çam ya da meşeden yapılmış tahtalarla döşenmiş yan taraftaki oyuğa yerleştirilir. Ölü, akrabalarının yanına, genelde akrabaları tarafından dikkatlice ve saygıyla defnedilir. Ve defnederken şu sözlerle defnederler: Allah’ın adına; Tanrının elçisinin takipçisi olsun. Ölen kişi mezara koyulduktan sonra ve orada yalnız kaldığında, herkes toprak alıp onun mezarına atar. Bunun ardından mezar küreklerle atılan toprakla tamamen kapatılır (Koblov 1908:41-42).

Koblov, definden sonra mezarlıkta olanları da yine ayrıntılı bir şekilde aktarır. Definden sonra oradaki herkes mezarın yanında oturur. Molla Kuran okumaya başlar, insanlar saygıyla dinlerler ve okumanın sonunda “amin” derler, yani mevcut olanların her biri ellerini açıp ölüyü anar ve sonunda “amin” der. Ölenlerin akrabaları cenazedeki katılımcılara sadaka verir - fakir 2-3 kopeyk, zenginler ise daha fazlasını verir. Bunun ardından herkes tekrar “amin” der. Bununla birlikte defin töreninin herkesin katıldığı kısmı biter. Katılanların hepsi dağılır; mezarda, molla ile Kuran’ın 36. suresi olan Yasin’i (ölülerin dirilişi üzerine) okuyan dört kişi kalır. Ölü için iyi dilekte bulunduktan sonra onlar da gider ve molla artık tek kalır. Ölen kişi ile baş başa kalan molla talkın⁴⁴ (imanın açıklaması) verir, ölen kişiye dini ve dini

---

⁴⁴ Talkın /telkin; Sözlükte “bir şeyi hatırlatmak, bir inancı, duygu ve düşünceyi aşlamak” anlamındaki telkîn (Türkçede halk arasında “talkın” şeklinde de söylenir), fıkıh terimi olarak ölüm döşegindeki kişiye (muhtazar) kelime-i tevhidi veya kelime-i şehâdeti hatırlatmayı ve cenazenin defnedilmesinin ardından bir kişinin kabrin başında yüksek sesle ölüye iman esaslarını hatırlatmasını ifade eder. Ayrıca fıkıh eserlerinde, had gerektiren bir suç ikrarında bulunan kişinin bu ikrarından dönüp had cezasından kurtulmasını sağlayacak ifadelerle yönlendirilmesiyle, bir davanın görülmesi sırasında hâkimin taraflardan birini veya şahitleri belirli bir delil yahut ifade biçimine yönlendirmesinden söz edilirken telkin kelimesi ve türevleri kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de yer almayan telkin kelimesi farklı türevleriyle hadislerde geçmektedir. Telkinin dayanağını oluşturan, “Ölülerinize lâ ilâhe illallah demeyi telkin edin” meâlindeki hadiste mevcut (Müslim, “Cenâ’iz”, 1-2) “ölüleriniz” ifadesi âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından -naslardaki (meselâ ez-Zümer 39/30) benzer durumlar dikkate alınarak- mecaz anlamında yorumlanıp “ölmek üzere olanlarınız” şeklinde anlaşılmış, akli melekeleri yerinde olup konuşma yeteneğini kaybetmemiş ölüm döşegindeki kişiye kelime-i tevhidin telkin edilmesi sünnet veya müstehap kabul edilmiştir. İbn Hazm gibi bazı âlimler bu sözün emir kipiyle ifade edildiği gerekçesiyle telkini vâcip görmüştür. Telkinin amacı hastanın tevhid inancını dile getirerek hayata veda etmesini sağlamaktır. Hadisin bu şekilde anlaşılmasında, “Kimin son sözü lâ ilâhe illallah olursa o kişi cennete girer” meâlindeki hadis (Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 20) Hz. Peygamber’in bu yöndeki bazı uygulamaları etkili olmuştur. Müslüman toplumların çoğunda ve özellikle Türkiye’de

inançları hakkındaki sorulara nasıl cevap vereceğini söyler. İslam inancına göre definden sonra ölenlerin imanlarını test eden Münkir ve Nekir adlı melekleri vardır. Ölü adam doğru cevap verirse, ona nazik davranırlar; ancak cevaptaki hatalar için çok sert cezalandırırlar, sopalarla döverler ve işkence yaparlar. Ölen kişinin hataya düşmemesi için, sonuçta molla, cenaze töreninden sonra mezara dönerek ona bir kez daha dinin esaslarını öğretir. Ölen kişiye seslenerek hemen hemen şöyle der: “Abdullah (örneğin) beni dinle; dinini unutma. Tanrı birdir, Muhammed onun peygamberidir” vb. Meleklerin ona nasıl soracağına göre tüm dinî dogmalarını hatırlatır. Onlar şöyle sorular sorarlar: “Hangi Tanrı’ya inanıyorsunuz, hangi peygamberi tanıyorsunuz? Peygamberlere, meleklerle, ahiret gününe ve ahiret mahkemesine inanıyor musun? Sen hangi kitaplara inanıyorsun, senin kıblen neresi, mezhebin nedir?” vd. Ölen kişi soruları şöyle cevaplamalıdır: “Bir Allah’a ve peygamber Hz. Muhammed’e, meleklerle ve peygamberlere, ahiret gününe inanıyorum, kutsal kitapları ve Kuran’ı biliyorum, iyinin ve kötünün Tanrı’dan geldiğine inanıyorum.” Bu birkaç kez tekrarlanır. Talkının ciddiyeti ve önemi birçok koşulda kanıtlanmıştır. Örneğin, Şagib Rahmatulla şöyle diyor: “Dedemi gömdüğümde, onun isteğine göre mezarında talkın okudum O gece riyamda dedemi gördüm. Bana; “Siz çocuklarım mezarda talkını okumasaydınız, işlerim çok kötü olurdu.” dedi. Bir talkının okunması ile cenaze töreni sona erer (Koblov 1908:42-43).

Znamenskiy de ölünün 12 saatten fazla süre geçmeden gömüldüğünü söyler. Cesedin taşınmasında tabutun kullanılmadığını, onun genellikle hasırda ve hızlı bir şekilde taşındığını, sadece kısa bir namaz kılmak için caminin önünde durulduğunu söyler (Znamenskiy 1910: 19).

---

definden sonra telkin uygulaması ise şöyledir: Definden sonra iyi hal sahibi bir kimse ölünün baş ucunda yüzüne karşı ayakta durarak ona ismi ve annesinin ismiyle (isimleri bilmiyorsa “Ey Havvâ oğlu Abdullah!” diye) üç defa seslenir. Ardından, “Üzkür mâ künthe aleyhi min şehâdeti en lâ ilâhe illallah ...” (“Hayatta iken benimsediğin şu hususları hatırla ...”) ifadesiyle başlayan bir ibareyi okur. Bu ibarede Allah’tan başka tanrı bulunmadığı, Muhammed’in O’nun elçisi olduğu, cennet ve cehennemin, yeniden dirilişin gerçekliği, kıyametin vuku bulacağı, Allah’ın kabirde yatanları yeniden dirilteceği; ölen kişinin dünyada iken rab olarak Allah’ı, din olarak İslâm’ı, peygamber olarak Muhammed’i, imam olarak Kur’an’ı, kible olarak Kâbe’yi ve kardeş olarak müminleri seçtiği hatırlatılır. Ardından üç defa, “Yâ abdallah! Kul lâ ilâhe illallah” (‘Ey Allah’ın kulu, lâ ilâhe illallah’, de!) sözünden sonra yine üç defa, “Rabbim Allah, dinim İslâm, peygamberim Muhammed’dir. Ey rabbim! Sen onu tek başına bırakma, vârislerin en hayırlısı sensin” anlamındaki Arapça ibareyi tekrar eder (Günay 2011: 404-406).

Znamenskiy'e göre defin töreninin dinî tarafı mollanın ölü üzerine ölülerin dirilişi ve ahiret hayatı hakkındaki Kuran'ın 67. suresini okumasından oluşmaktadır. O, mezarın yan tarafında ölünün sağ tarafıyla başı Mekke'ye bakacak şekilde koyulduğu bir oyuk kazıldığını ve ölünün buraya gömüldükten sonra iki meleğin onu sorgulamak için geldiğini söyler. Gelen melekler onu uyandırıp şunları sorar: “Rabbin kim? Peygamberin kim? Dinin ne? kıblen neresi?” ondan sonra cenneti gösterirler ve işkenceleri gösterirler. Bu sorular neticesinde onun kaderini diriliş gününe kadar belirlerler. Meleklerin sorularına doğru cevap verdiği durumda ya da onun ağzına besmele ile bir şeyler koyarlarsa o mutludur. Son durumda onu melekler sorgulamazlar, çünkü o Tanrısını bilmektedir. Birçok Tatarın kendisi mezarlarda bu acımasız meleklerin ve ölülerin korkunç bağrışlarını duyduklarını da iddia etmektedir (Znamenskiy 1910: 19 - 20).

Trupçinskiy de 1910 tarihli eserinde ölüm sonrası ile ilgili tatarların inançlarına dair bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre ölüm sonrası hayatla ilgili inançları şöyledir: Ceset kabrin içine koyulduğu an meleklerce sorguya çekilmektedir. Trupçinskiy'e göre bu durum Yahudi inançlarına da benzemektedir. Günahsız birinin ruhu vücudundan kolayca çıkmakta günahkar birinin ruhu zorluk ve azap içinde çıkmaktadır. Kıyamet gününe kadar şehitlerin ruhu cennette bulunmakta, diğerlerinin ruhları kabirlerinin etrafında dolaşmakta ve dirilerin rüyasına girmektedir. Bu yüzden Tatarlar dolaşan ruhlar adına sık olarak anma yemekler hazırlamaktadır (Trupchinskiy 1910: 166-167).

Speranskiy de Tatarların Ruslarda olduğu gibi ölüyü defin için bekletmedikleri sabah ölmüşse aynı, akşam ölmüşse de bir sonraki gün defnettiklerini belirtir. Ölüyü mezarlığa götürürken camide durup secde ve rükuya gitmeden kısa bir namaz kıldığını kaydeder. Bu sırada kadınlar evdedirler ve Mülk suresini okurlar, fakirlere sadaka verirler ve odaları yıkarlar. (Speranskiy 1914:26-27).

Speranskiy, Tatar mezarlarının Rus mezarlarından farklı olduğuna da dikkat çeker. Onların içinde hasırdan alınan ölünün yüzü Mekke'ye bakacak şekilde sağ yanına yatırılarak koyulduğunu, oyuk yapıldığını ve bu oyuğun

fırına ya da kemere benzer şekilde kerpiçle kapatıldığını söyler. Bu işlemlerden sonra tekrar Mülk suresi okunmakta ve bunun ardından da herkes geri ölen kişinin evine dönmektedir (Speranskiy 1914:27).

Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, tabut, cenazenin taşınması, cenaze namazı, cenazenin mezara konuluşu hakkında kaynakların verdiği bilgiler daha önce bazı konularda da belirtildiği üzere İslam dininin emirleri, uygulamaları ile ilgili bir şekilde aktarılmaktadır. Bu durumda yine kaynak kişilerin nitelikleri ile ilgili olabilir. Ancak diğer konularda da olduğu gibi burada da kaynak kişilerle ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

3.2. Ölüm Sonrası

Narodı Rossii'de Müslümanların ahiret hayatı ile ilgili düşünceleri Yahudilik ve Ortodoksluk ile bazı ortak noktalara dikkat çekilerek verilmektedir. Bu kaynakta Müslümanların, cesedin mezara indiği anda melekler tarafından yapılan mezar sorgulamasına inandığı ifade edilir. Bu sorgulama Yahudi ve Ortodoks azabına çok benzemektedir. Dindar adamın ruh vücuttan kolayca ayrılmakta; günahkâr insanınki ise zorluk ve çırpınmayla çıkmaktadır. Kıyametten önce, ölmüş askerlerin ruhları cennette yaşarken, geri kalanların ruhları mezarların üzerinde dolaşır, yaşayan insanların rüyalarına girmektedirler. Bunun sonucunda Tatarların ölümler için sık sık anma yemeği verdiğine dikkat çekilmektedir (Narodı Rossii 1880: 21-22).

Ölüm sonrası ile ilgili inanç ve uygulamalar hem ölen kişi hem de geride kalanları ilgilendirmektedir. Bu bakımdan kaynaklarda farklı çerçevelerde konu ele alınmıştır.

Fuks, ölümden sonra sadaka dağıtma ve ölmüş kişiyi anma yemeğinin altı hafta sürdüğünü söyler. Ölen zengin ise molların onun mezarına günde birkaç defa giderek Kuran surelerini okumaktadır (Fuks 1884: 75).

Din adamlarının zengin ve fakir arasında ayırım yaptığını dair bazı bilgiler farklı kaynaklarda yer almaktadır. Doğum, evlilik ve ölüm ile ilgili uygulamalarda din adamlarının yaptıkları işlerin karşılığı olarak nakit para ve farklı hediyeler aldıkları zikredilmektedir. Ancak özellikle ölümle ilgili

defin sonrası dualarda, anma törenlerinde okudukları dualarda zengin ile fakir arasında ayrımcılık yaptıklarını düşündürecek ifadeler yer almaktadır. Bunlar da bir eleştiri olarak kabul edilebilir.

Bazı kaynaklar, İslam ile ilişkili Tatar geleneklerini çok acımasızca eleştirirken zaman zaman onların övülen yönleri ile de karşılaşmaktayız. Fuks özellikle Tatarların fakirlere yardım etmekte Rusların önünde olduğunun altını çizer. Ancak burada da eleştirecek bir nokta bulunmaktadır. Bunu içtenlikle değil peygamberlerinden korktukları için yaptıklarını söyler. Çünkü peygamberin “Fakirlere bu dünyada verdiklerinizi öbür dünyada alırsınız. Fakirlere ne yemek verirseniz ileride onu yiyip içersiniz, hangi kıyafeti verirseniz onu kendiniz giyersiniz.” sözünü de bir kanıt olarak sunar (Fuks 1884: 72-75).

Fuks'un bu ifadelerinde de görüldüğü üzere zaman zaman Tatar geleneklerinin övüldüğüne şahit olmaktayız.

3.2.1. Mezarlıklar, Mezar Taşlarına Yazılanlar, Süsler, Semboller, Ölüyle Gömülen Öteberi

Türk boylarının ölüm sonrasında mezarlıklara, türbelere göstermiş olduğu saygı bilinen bir durumdur. Bu bakımdan Tatar mezarlıkları ile ilgili Rusça kaynakların verdiği bilgiler önemlidir. Dışarıdan bir bakış açısı ile mezarlık kültürü üzerine yapılan değerlendirmeler geleneğin daha objektif değerlendirilmesine de imkân sunacaktır:

Kaynaklarımız Tatarların mezar kazma usullerini, defin şekillerini ve mezarlık yapılarını bazı yerlerde Ruslarla karşılaştırarak vermektedir. Bu durumların ilginç olduğu bazı araştırmacılar tarafından da zikredilmektedir.

Miller, 1776'da Tatar mezarlıklarının köylerin dışında bulunduğunu ve çitsiz olduğunu kaydeder. Mezarlıklardaki zengin mezarlarının farklılığı da dikkatini çekmiştir. Zengin insanlar, akrabalarının mezarlarını küçük kütük kulübeleri veya etraflarında küçük yazılı taşlar ya da sütunlarla belirli kılmaktadır. Bazen ölen kişinin baş tarafına oyulmuş yazılar olan ya da adının yerine kullanılan tamgasının bulunduğu bir mezar taşı koyarlar. Mezar binalarının yapıldığı zamanlar çok geçmiştir. Mezar taşlarına oyulmuş

yazılar Arap ve Tatar dilinde ölen kişinin adı, unvanı, ölüm yılı ve kısa öğüt içermektedir (Miller 1776:24).

Miller, burada örnek bir mezar taşı yazısını da verir. Minke Arısovu için hierî takvime göre 1712 yılında dikilmiş olan mezar taşında “Her nefis ölümlüdür. Sadece Tanrı ölümsüzdür. Peygamber şöyle diyor: Tanrı’ya kim inanıyor ve gûnahtan kaçınıyorsa o benim yoldaşımdır.” yazısını da alıntılararak verir (Miller 1776:24). Miller bunun dışında Ufa şehri civarındaki Diyum nehri yakınındaki mezar kompleksinde bulunan bir mezartaşının bilgilerini de vermiştir:

Gayas Gusayam Bek

Tüm kuralları bilen ve dürüst olan bir hâkim öldü.

Sana dua ediyoruz, tek Allah’ım, senden şunu istiyoruz.
Merhametini ve bağışlayıcılığını ondan eksik etme, günahlarımı affet.

O, 744 yılında kutsal ayın yedinci gecesinde öldü.

Hiç kimse bu dünyada sonsuza dek yaşayamaz. (Miller 1776:24)

Narodı Rossii adlı eserde ise Tatar mezarlıkları oldukça hüüzün verici bir görünüme sahip olarak tasvir edilir. Bu kaynağa göre onlar uzun tümseklerle kaplanmış düzensiz bir arazi gibidir. Onların bir bölümünün üzerine levha koyulmuş, bazıları dört tarafından küçük bir eve benzeyen ahşapla çevrilmiş ya da sadece çitle çevrilmiştir. Mezarlara sık sık kayın ağacı dikilmektedir. Bazen anıtlar kare tabanlı sütunlara benzer; bazı mezarlarda, Arap mezarlıklarında olduğu gibi kaideler dik bir şekilde yere yerleştirilmiştir. Zenginlerin mezarlarında yazılar yazılır. Yazılar Arapçadır ve her zaman Allah’a hitapla başlamakta ve tamamlanmaktadır (Narodı Rossii 1880:23)

Fuks’un kayıtlarında ise mezar üzerindeki ev benzeri yapı, dikilen kayın ağacı ayrıntıları dikkat çeker. Ona göre mezarın etrafında birkaç tahtadan oluşan (zenginlerde taşlı) dörtgen ve çatısız ev benzeri küçük bir yapı kurulmaktadır. İçinde birkaç kayın ağacı dikilmiştir. Bazen de yüzeyine güzelce Arap harfleriyle yazılmış metni olan düz taşların durduğu da görülmektedir (Fuks 1884: 76-77). Fuks bunlardan bazılarını not etmiş ve Rusça tercümelerini de eserinde vermiştir. Aşağıda bu bölümün Türkçe tercümesi yer almaktadır:

1. Yüce Allah'ın adıyla! Bu kutsal mezar, 1241'de geçici dünyadan ebedi dünyaya geçen kuyumcu Muhammed Rahim, Seyidoğlu'na ait. Allah üzerine merhametler yağdırsın!
2. Kudret Allah'ındır, O ebedi ve ölümsüzdür! Arapların tarihine göre 1252'de Zilhicce'nin 17. gününde Damulla Abulnasir Ahunt ve Muderis, molla Rahman kullı'nın oğlu, 58 yaşında bu geçici dünyadan ebedi dünyaya geçmiş. Allah mezarını aydınlatsın! Biz Allah'a aitiz ve ona döneriz.
3. Ölümde ders çoktur! Arapların tarihine göre 1251'de Kutsal Ramazan ayının 28-ci gününde Ahmet'in eşi Mihraban, Musa'nın kızı, 50 yaşında geçici dünyadan ebedi dünyaya göç etmiştir! Tanrı mezarını aydınlatsın! 1836 yılında defnedildi. Toprağını Tanrı kutsasın.
4. O (Tanrı) ebedi ve ölümsüzdür! Yaşayan herkese ölüm hak! Yeryüzünde ve yerde yaşayan her şey geçicidir, bir tek Allah ebedidir! Peygamber SAV der: ölümde ders çoktur! 1250'de Şaban ayında 63 yaşında Yusuf, Ahmer'in oğlu, bu geçici dünyadan ebedi dünyaya göç etmiştir. Kovalı'de doğmuş, Kazan'da yaşamıştı. Allah ona ve tüm Müslümanlara rahmetini etsin! Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz...(Fuks 1884: 77-78).

Aleksandrov da Tatar mezarlıklarının oldukça hüzünlü bir görünüme sahip olduğunu, onlara bazen dik duran kaideler veya sütunlar yerleştirildiğini ya da onlar sadece çitle çevrildiğini belirtmiştir. Mezar taşı yazılarında da her zaman Kuran'dan ayetler ve ölenin adının yer aldığını not etmiştir (Aleksandrov 1899:35-37).

Speranskiy de eserinde çok kısa bir şekilde Tatar mezarını tasvir eder. Onlar anıt yerine Tatarların mezarları üzerinde ağaçtan çatısız çit yapıldığını, bunun içine kayın ağaçları dikildiğini ve güzel Arap harfli yazıların olduğu taşların yerleştirildiğini not eder. Zenginlerin ise diğerlerinden farklı olarak bu çitleri taştan yaptırdığını belirtir (Speranskiy 1914:27).

Koblov da eserinde Müslüman Tatar mezarlarını ölenlere gösterilen özen ve saygının ifadesi olarak görür. Onun tespitlerine göre Müslüman Tatarlar arasında ölenlere gösterilen özen ve saygı mezar anıtlarının düzenlenmesinde de ifade edilmiştir. Zengin Tatarlar mezarları öyle bir çevirmektedir ki onlar dörtgen şeklinde evlere benzemektedir. Bazı Tatarlar ayrıca daha ağır mermer ve granit anıtlar yaptırmaktadır. Yoksullar anıt yapmazlar, ancak bir mezar olduğunu ve bir kişinin gömüldüğünü kanıtlamak için bir ahşap sopa dikerler. Mezar anıtlarındaki yazılar çok

çeşitlidir; bazılarında sadece ölen kişinin adı ve unvanı, ölüm yılı ve yaşı belirtilir; diğerlerinde ölen kişinin hayatı ve üstün nitelikleri ile ilgili detaylar yer alabilmektedir. Bazen ölü için Tanrı'da dilenen merhamet, huzur ve iyilik dilekleri de mezar taşlarında yer alır. Mezarı ziyaret edenlere yönelik yazılar vardır. Koblov “Tanrı bu mezarı ziyaret edenlerin ve beni düşünenlerin günahlarını affetsin. Ben de senin gibiydim, yarın başıma gelenler senin de başına gelebilir.” Mezar taşı yazısını bu söylediklerine örnek olarak eserine alır (Koblov 1908: 45).

Tatar mezarlıkları gerçekten ayrıntılı bir şekilde kaynaklarda verilmiştir. Özellikle bazı mezarlarla ilgili bütün bilgiler orijinal bilgileri içermektedir. Bazı mezar taşı yazılarının deşifre edilmiş olması da konu için önemlidir.

3.2.2. Ölenin Geride Bıraktığı Giyim ve Eşyasıyla İlgili İşlemler

Ölen kişinin geride kalan eşyaları ile ilgili normalde çok fazla halk inancı, kaçınma, büyüsel işlem vardır. Ancak kaynaklarda bunların birçoğu tespit edilememiştir. Bu kaynaklardan konu ile ilgili elde edilen bilgiler genellikle ölünün geride kalan eşyalarının birilerine verilmesi ile ilgilidir.

Lepyohin, ölen erkek ise onu erkekler yıkadığını, kadınları da yaşlı kadınların yıkadığını ve bu işlerinin karşılığı olarak da hediye olarak ölünün üstündeki bütün her şeyin onlara verildiğini söyler (Lepyohin 1821:198).

Narodı Rossii adlı kaynakta ise mollaya törende yaptıkları için para ve at, inek gibi hediyeler verildiği; ölünün kıyafetlerinin ve Kuran'ının ise Tatar müezzine verildiğini söylemektedir (Narodı Rossii 1880: 22-23).

Speranskiy de ölen kişinin elbisesinin ve Kuran'ının Tanrı'ya onun ruhunu koruması için dua etmesi gereken müezzine verildiğini ve mollaya da yaptığı işin karşılığı olarak at, inek, koç veya para verildiğini kaydeder (Speranskiy 1914:27).

3.2.3. Ölünün Belli Günleri ve Yas

Ölüm sonrası anma törenlerinin bütün Türk boyları içerisinde oldukça güçlü bir şekilde günümüze kadar ulaştığını görmekteyiz. Günümüz Türk boyları içerisinde Müslüman, Hristiyan, Musevi, eski Türk dini, Budizm

gibi farklı dinleri benimsemiş olanlar halen mevcuttur. Özellikle ölüm sonrası anma törenleri hususunda din farkı gözetmeksizin benzer uygulamaların yaygın bir şekilde olduğunu bilmekteyiz. Tatarların geçiş törenleri ile ilgili uygulamalarda özellikle İslamî uygulamaların yaygınlığı dikkat çekiyorsa da ölüm sonrası anma törenlerin eski geleneklerle İslam'ın bütünleştiğini görmekteyiz.

Bilindiği üzere ölümün ardından Türk kültüründe özellikle 3, 7, 40, 52. günler ile birinci yılda anma törenleri düzenlenmektedir. Tatarlar arasında 52. gün hariç diğer günlerin kaynaklarca zikredildiğini görmekteyiz.

Lepyohin'in tespitlerine göre mezarda defin törenini tamamlanmasından sonra ölen kişinin ailesini ziyaret edilmeden evlere dönülmektedir. Çünkü ölümden sonra üç gün boyunca yemek vermek günahdır ve de evde kalanların ilk gün kendileri için yemek yapması bile günah olabilmektedir. Bu sebeple ölünün yakınları sadece kendi komşularının verdikleri ile beslenirler. Üç gün sonra artık ölen kişinin bütün tanıdıkları toplanır ve ölen kişi için dua okuyan molla da çağrılır. Mollanın ödüllendirilmesi sadece sadaka değildir bunun dışında anma için kurban edilen hayvanların derisi de ona verilmektedir (Lepihin 1821: 198-199).

Lepyohin, üçünden sonra diğer anma günü yemeklerinin yedi gün sonra ve kırk gün sonra olduğunu zikreder. Çünkü ruhun bu günlerde acı çektiği düşünülmektedir ve bu günlerde ruhun kendi evine gelip onu ne şekilde andıklarını takip ettiğini düşünmektedirler. Bundan dolayı da müezzin hediyesiz bırakılmaz (Lepyohin 1821: 198-199).

Narodı Rossii adlı eserde de mollanın her gün ya da günde birkaç kere evde Kuran okuduğu, bunun altı hafta devam ettiği belirtilir. Bu sadaka dağıtılması ile aynı süredir. Sadakaların büyük kısmı Kuran'a göre öbür dünyada herkesi yeryüzünde yaptıkları şeyle ödüllendirileceği temelinde dağıtılır. Üç gün sonra molla, tanıdıklar ve akrabalar yemeğe davet edilir; ayrıca 7., 40. günlerde ve birinci yılda bu tür faaliyetler olmaktadır (Narodı Rossii 1880: 23).

Fuks, ölümden sonraki ilk üç gün yas tutulduğunu söyler. Bu süre bitince molla ve ölen kişinin akraba ve tanıdıkları öğle yemeğine davet edilir. Bunlar ölümden sonra 7-ci, 40-cı gün ve bir sene sonra yapılır. Her yemekten sonra molla Kuran'ın herhangi bir suresini okumaktadır (Fuks 1884: 74).

Aleksandrov ölümlerin üç kere anıldığını söyler. Üçüncü ya da yedinci gün, kırkıncı gün ve bir yıl sonra anma töreni yapılmaktadır. Anma törenleri yemek dışında Kuran'ın bildirdiği üzere cennetteki herkesin yeryüzünde yaptıklarıyla ödüllendirileceği için cömert sadaka dağıtımı ile dikkat çekmektedir (Aleksandrov 1899: 35).

Koblov da definden sonra mollanın mezarlıktan gelip ölen adamın evine döndüğünü ve Kuran okuduğunu belirtir. Molla burada sadaka ve hediyelerini aldıktan sonra evine gider. Çünkü ölü evinde üç gün boyunca yemek pişmez. Çünkü öncelikle ölen kişinin bulunduğu evde her şey iyice yıkanmalıdır. Hasta ölmeden önce evdeki bütün yiyecekler çıkarılmalıdır. Bunların neden yapıldığı ile ilgili herhangi bir açıklama olmamakla birlikte Koblov üç gün boyunca ölü evinde yemeğin olmadığı, fırında bir şeyin pişirilmediğini kaydeder. Ancak burada ayrı bir ev ya da kulübe varsa orada yemek yenilebileceğini belirtir. Akrabalar ve tanıdıklar bu dönemde ekmek ve yiyecek getirir (Koblov 1908: 43).

Koblov, definden sonraki ilk kırk gün boyunca, akrabaların çok sık bazen her gün ölen kişinin mezarını ziyaret ettiğini belirtir. Molla eğer ona söylenmişse cenaze evinde veya mezarda Kuran okur. Bunun dışında 3, 7, 40. günlerde ölü için cenaze yemeği verilmektedir. Akrabalar ve tanıdıklar yemeğe çağrılır. Konukların buluşması genellikle büyüktür, zengin kişilerde 1000 kişi kadar insan toplanır. Orta tabaka insanların yemekleri bile çok çeşitli olmaktadır. Çorba, et, beliş, kaz, krep, kayısı sosu vb. çeşitli yemekler servis edilir: Köylerdeki cenaze yemeklerinin ayırt edici özelliği, ölenlerin en yakın akrabalarının yemeği düzenleyen akrabalarına savım adı verilen sadaka getirmesidir. Saum ekmeklerden, etten ve kümes hayvanlarından vermedir. Bazıları 3 bazıları 5 ekmek getirir ancak bunlar hep tek sayı olmalıdır. Düğün savım'ından farkı budur bir de et, ördek, kaz

ve vd. getirilir. Saum parçalara ayrılır ve yemekten sonra konuklara sunulur; onlar özel bir saygı ile tadarlar. Anma yemekleri sırasında, ölen kişi için dua okunmaz, ancak yemekten önce molla Kuran okur ve ona hediye verirler. Kuran Savım'dan önce okunmaz ama ölen kişinin rahatı için okunan öyle bir duadan sonra amin denir. "Allah'ım onun günahlarını affeyle, ona merhametine muamele eyle." Saum tadılırken misafirlere 2-3 kopeyk gibi az miktarlarda sadaka verilir. Kadınlar, erkekler yemek yerken buna katılmazlar; erkekler gittikten sonra kadınlar yerler ve onların saum hakkı da bırakılır. Bu üç yemeğe ek olarak bir de onlardan hiçbir farkı olmayan yıldönümü yemeği düzenlenir (Koblov 1908: 43-44).

Ölülerin anılması, mezardan sonraki 3., 7. ve 40. günlerde ve yıldönümünde yapılan Kuran'ın 1. veya 67. suresinin okunmasıyla kısa bir duadan oluşur ve anma törenlerinde fakirlere sadaka verilir. (Znamenskiy 1910: 19 - 20).

Trupçinskiy de diğer kaynaklara benzer bilgileri sıralamaktadır. Onun verdiği bilgilere göre ölünün defnedildiği gün akrabaları ne yerler, ne içerler. Üç gün sonra molla, ölen kişinin tanıdıkları ve akrabaları yemeğe davet edilir. Aynı ziyafet verme töreni yedinci gün, kırkıncı gün ve bir sene sonra düzenlenmektedir. Molla her gün, hatta günde birkaç defa evde Kuran surelerini okur. Sadakanın dağıtılmasıyla birlikte bu gelenek altı hafta boyunca takip etmektedir (Trupchinskiy 1910: 167)

Speranskiy cenazeden sonraki ilk üç gün yas tutulduğunu bundan sonra molla, tüm akrabalar ve arkadaşların yemeğe davet edildiği aynı şeyin 7. ve 40. günlerde ve birinci yılında da yapıldığını da kaydeder. Her anma yemeğinin sonunda molla Kuran'dan parça okumaktadır. Speranskiy bunun yanında ölü için altı hafta boyunca sadaka verildiğini de söyler. Onun verdiği bilgilere göre hatta mollalar zenginler ölüler için günde birkaç kez Kuran okumak için mezara gitmektedir (Speranskiy 1914:27).

Görüldüğü üzere ölüm sonrası anma törenleri genel Türk gelenekleri ile uyumludur. Bu uygulamaların geleneksel kültür ve İslam'ın bütünleşmesi ile devam ettiğini görmekteyiz.

3.2.4. Mezar Ziyaretleri

Koblov, Müslüman Tatarların ölümden daha sonraki zamanlarda da ölen kişileri anmayı ve onlara sevgi ve saygı göstermeyi bırakmadıklarını söyler. İslam kanunlarına göre mezarları ziyaret etmek mustahab yani iyi bir iştir; bazılarına göre, ölülerin mezarlarını ziyaret etmek Mekke'yi ziyaret etmekle eşdeğerdir. Bu nedenle her bayramda özellikle de büyük bayramlarda Tatar mezarlarında birçok insan görebildiğini Koblov söyler. Bunlar ölen akrabalarını anmak için gelen Tatarlardır. Mezarlarda düzgün davranılması, mezarlara basılmaması hususunda Tatarların hassasiyetlerini de kaydeder. Burada Tanrı'yı ve öbür dünyayı düşünmek gereklidir (Koblov 1908: 44-45).

Koblov, Tatarların mezar ziyaretlerinde yaptıklarını da şu şekilde tasvir etmektedir: Mezara gelen Müslüman genellikle şöyle diyor: “Es selamünaleyküm ölüler, biz de yakında seninle olacağız; Tanrı'dan sizin için iyilik diliyorum.” Sonra ölen kişinin mezarına karşı durur ve Kuran'ı okumaya başlar; Kuran'ı nasıl okuyacağını bilmiyorsa, o zaman bazı bilinen duaları okur.” (Koblov 1908: 45).

Koblov eserinde kadınların mezar ziyaretine gelip gelemeyecekleri meselesi üzerine de bir paragraf kaleme almıştır. Onun tespitlerine göre bu konudaki görüşler farklıdır; bazıları ölülerin mezarlarını ziyaret eden kadınların – makrug / mekruh (kötü) - uygunsuz olduğunu söylemekte; diğerleri kadınların mezarları ziyaret edebileceğini savunmaktadır. Bu son görüşü desteklemek amacıyla, İslam'ın ilk zamanlarındaki kadınların yaşamından tarihsel olaylara dayandıklarını söyler. Onlara göre örneğin Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe peygamberin ölümünden sonra onun kabrini ziyaret eder. Peygamberin kızı Fatma da akrabalarının mezarlarını ziyaret etmiştir. Dolayısıyla kadınların mezar ziyaretlerini olumlu karşılayanların bunlara dayandıklarını ifade eder (Koblov 1908: 44-45).

Ölüm ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak burada özellikle İslamî kuralların, uygulamaların oldukça baskın bir şekilde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Ancak kaynak kişilerin nitelikleri ve eserleri kaleme alanların asıl çalışma alanı ve maksatlarından

kaynaklanması muhtemel sebeplerle bazı bilgiler kaynaklarda yer almamaktadır. Bu nedenle kaynakların verdiği bilgiler genellikle birbirini tekrar etmektedir.

SONUÇ

Rusların Türklerle olan siyasî, ekonomik, ticari, kültürel ilişkileri oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. Bu ilişkiler 1552 yılında Kazan şehrinin Rusların eline geçmesi ve Kazan Hanlığının yıkılmasıyla yeni bir döneme girmiştir. Yüzyıllarca Kıpçak Türklerinin hâkimiyeti altında kalan Ruslar bu yeni süreçte kendileri hâkim konuma yükselmiştir. Bu süreçte üzerinde hâkimiyet kurdukları çok sayıda milletin dili, dini, tarihi, kültürü vd. konularında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu tez çalışmasında da Sovyet Devrimi öncesi Rusça kaynaklarda Kazan Tatarlarının geçiş törenleri üzerine verilmiş olan bilgiler tespit edilip değerlendirilmiştir. Bölümlerde de kısaca değinildiği üzere elde edilen sonuçları şu şekilde göstermek mümkündür:

Tezin çalışma konusu geçiş törenleri olmakla birlikte incelenen kaynakların sadece folklor araştırmaları amacıyla yazılmamış olduğunu belirtmek gerekir. O dönem için folklor araştırmaları günümüzdeki kadar sistemli bir şekilde yapılmamakta idi. Bu bakımdan çalışmalar farklı amaçlarla ve farklı meslek gruplarından çeşitli kişilerin kaleme aldığı eserlerdir. Bunlar arasında din adamı, seyyah, tıp doktoru, botanikçi gibi farklı alanlarda çalışanlar bulunmaktadır. Bu sebeple kaynakların geçiş törenlerinin bugün bilinen birçok hususunu içine alacak kadar geniş olmadığını belirtmek gerekir. Belli alanlarda yoğunlaşmış ve birbirini tekrar eden hususlar kaynakların odaklandığı meseleler olmuştur. Bu kaynaklar folklor araştırmaları için önemli bilgiler vermekle birlikte bir folklor çalışması değildir.

Doğum, evlilik ve ölüm ile ayrıntılı bazı konularda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle bunları belirtmek gerekir. Yukarıda kaynaklarla ilgili değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere çalışmalar farklı meslek gruplarından kişilerin farklı amaçlarla kaleme aldığı eserler olduğu için geçiş törenlerinin bazı evreleri hepsinde eksik kalmıştır. Özellikle doğum, evlilik, ölüm öncesi ritüeller, büyüsel uygulamalar gibi birçok husus bu eserlerde göz ardı edilmiştir. Özellikle geçiş törenlerinin İslam dışı birçok unsuru çalışmaların kapsamının dışında kalmıştır. Bunları da şu şekilde açabiliriz:

Doğum konusunda çocuksuzluğun çareleri, çocuğun cinsiyetinin tayini, doğumun kolaylaştırılması için yapılanlar, nazardan koruma yöntemleri, albastı vd. zararlı varlıklardan koruma yolları, kırklama, ilk diş ile ilgili uygulamalar gibi birçok hususta kaynaklar bilgi vermez. Kaynaklar doğum konusunda daha çok çocuğa ad verilmesi ve sünnet konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırmacıların burada da dikkatini çeken husus molla olarak kaydedilen din adamının ve müezzinin bu süreçlerde üstlendiği rollerdir. Sünnet ile ilgili hususta sadece erkeğin sünnet edilmesi sebebiyle Müslüman Tatar toplumunda kadının statüsü konusunda da eleştiriler getirilmiştir.

Evlilik ile ilgili de bazı konularda benzer hususları dile getirmek mümkündür. Evlilik öncesi ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Burada dikkat çeken husus İslam ile ilgili olamayan “cıyın” bayramı ile ilgili ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmesidir. Yazarlar, geçiş törenlerinde daha çok İslam ile ilişkili konularda ayrıntılı bilgi verirken cıyın bir istisna

taşımaktadır. İslam'ın sınırları dışında bir tanışma ortamı olarak birçok kaynak cıyını tasvir etmiştir. Bunun dışında evlilik konusunda kaynakların önemli bir bölümü kızın alım satım ücreti olarak gördüğü “kalım” ve İslam'da izin verilen çok eşlilik üzerinden Müslüman Tatar toplumunda kadının statüsünü eleştirmektedir. Kaynaklar geçiş törenlerinin folklorik boyutundan ziyade bu hususla daha fazla ilgilenmişlerdir. Bu bakımdan evliliğin din ile ilişkili kısımları için ayrıntılı tasvirlerin olduğu görülmektedir. Nikah, nikahta mollanın işlevi, okunan dualar, yasaklar, eğlence şekli gibi hususlar bu kaynaklarda oldukça ayrıntılıdır. Kaynakların birçoğunda belirtildiği üzere din adamı tarafından gerçekleştirilmekle birlikte dinî bir tören olarak görülmemiştir. Düğün eğlenceleri de genel olarak sadece yemeğin ön plana çıktığı sıkıcı bir toplantı olarak kaynaklarca kaydedilmiştir. Düğün sonrası ile ilgili bilgiler de çok sınırlı olmakla birlikte kadının zaman zaman uzunca bir süre baba evinde yaşamaya devam ediyor olması gibi dikkate değer gelenekleri de not edilmiştir.

Ölüm, kaynaklarımız tarafından sadece dinî törenler dikkate alınarak kaydedilmiştir. Ölüm öncesi ile ilgili folklorcuların dikkatini çekecek pek çok husus kaynaklarımızda yer almamaktadır. Ölüm anında yapılanlar, cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, mezarlığa götürülmesi, mezarlık, defin, defin sonrası genellikle İslamî uygulamalar çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Ölüm ile ilgili İslamî kuralların büyük orandan kaynaklarca kaydedildiğini görmekteyiz. Ancak geleneksel kültürün ölüm ile ilgili inançları, ölümden kaçınma, ölümü geciktirmeye dair uygulamalar, ölümün belirtileri, ölüm sonrası inançlar gibi birçok husus kaynaklarda yer

almamaktadır. Tatar mezar, mezar taşları ile ilgili bazı tasvir ve kayıtların önemli olduğunu da belirtmek gerekir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa geçiş törenleri kaynaklarca daha çok İslam ile ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. Doğum ve evlilik ile ilgili bilgi veren kaynaklarda zaman zaman açık ve sert bir şekilde İslam eleştirisinin dikkatlerden kaçmadığını söylemek gerekir. Kaynaklar, modern folklor araştırmalarında geçiş törenleri ile ilgili önemli bulunup incelenen birçok unsur ile ilgili bilgi vermemektedir. Ancak buna rağmen özellikle Rusça kaleme alınan kaynaklarda verilen bilgiler hem folklor araştırmaları hem de dönemin Rusça kaynaklarının Tatar gelenek ve göreneklerine bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abdullin, İ., & Zekiyev, M. (1975). Kayum Nasıyri-Osnovopolojnik Natsional'nogo Literaturnogo Yazıka. *Sovetskaya Tyurkologiya*(3), 52-67.
- Acar, H. (2010). Talâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 496-500). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aça, M. (2013). Misyoner Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlminskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Faaliyetlerindeki Yeri. *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı*, 1464-1477.
- Ageyeva, L. (2004). Karl Fuks: Nemets s Russkim Otçestvom. Kazan.
- Aleksandr Fedoroviç Rittih. (1890-1907). *Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Yefrona* (Cilt 82). içinde
- Aleksandrova, N. (1899). *Tatari*. Moskva: Tipografiya Borisenko i Breslin, B. Dmitrovka, D. Blagor, Sobraniya.
- Arik, D. (2012). *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Artemyev, A. (1848). "Cıın" ili "Ziın" Narodnyy Tatarskiy Prazdnik. *Kazanskiye Gubernskiye Vedomosti*(26), 208-211.
- Aydın, M. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 389-391). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Başırov, M. (2008). *Tatar Folkloru*. Kazan: Megarif.
- Batırşın, R. (2020, Mayıs 30). *Tübetey*. 2020 tarihinde Tatarica Tatar Ensiklopediyesi:
<https://tatarica.org/tat/razdely/narody/tatary/tradicionnaya-odezhda-i-obuv/tbtj> adresinden alındı
- Bayazitova, F. (1987). *Narodno-Monologičeskiye Teksti (Opisaniye Primeneniya Svadebnoy Obryadovoy Pişçi / Analızı Tekstov po istorii Tatarskogo Literaturnogo Yazıka*. Kazan.
- Bayazitova, F. (1987). Tatar Tili Diyalektlerinde hem Edebi Tilde Tuy Yollarının Başlangıç Etabına Karagan Süzler. *Normativnost' i Variativnost' v Tatarskom Yazıke*. içinde Kazan.
- Boratav, P. (1994). *Türk Halk Bilimi. 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Çikurova, O. (2014). Bez Pedagogičeskoj Podgotovki Nel'zja Bit' Uçitelem (Professor Ya.D. Koblov i Sozdaniye Kafedri Pedagogiki v Dal'nevostoçnom Universitete). *Gasırlar Avazı*(1-2), 251-257.
- Çikurova, O. (2014). Pobeda ili Rabstvo (Ya.D: Koblov o Zadaçah Rossii v Pervoy Mirovoy Voyne). *Gasırlar Avazı*(56), 3-4.
- Çikurova, O. (2015). Missionerskoye Slujeniye Ya.D. Koblova. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo Gumanitarnogo Universiteta Seriya.2 İstoriya Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*(63), 33-41.
- Dimitriyev, V., & Matveyev, G. (tarih yok). *Nikolskiy, Nikolay Vasilyeviç. 07 15, 2020 tarihinde Çuvaşskaya Ensiklopediya: <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=180> adresinden alındı*
- Dönmez, İ. (2012). Vâcip. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 410-414). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fuks, K. (1844). *Kazanskiye Tatari v Statistiçeskom i Etnografiçeskom Otnoşeniyah*. Kazan: Universitetskaya Tipografiya.
- Ganiyev, F. (Dü.). (2005). *Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü*. Kazan: Matbugat Yortı Neşriyatı.
- Gaydukov, G. (2002). Karl Fedoroviç Fuks i Ego Kniga "Kratkoye Opisanie Rossijskih Monet. *İstoriçeskoye İstoçnikovedeniye i Problemi Vspomogatel'nih İstoriçeskih Distiplin*, 23-25.
- Genep , A. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Genep, A. (1909). *Les Rites de Passage*. Paris.
- Gerard Fridrih Miller. (1890-1907). *Enstsiiklopediçeskiy Slovar' Brokgauza i Efrona* (Cilt 82). içinde Santpeterburg.
- Günay, H. (2011). Telkin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 404-406). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koblov, Y. (1902). *Muhammedanskaya Soteriologiya i Eyo Nedostatki v Sravnenii s Hristianskim Uçeniyem o Spasenii Çeloveka*. Orenburg: Tipografiya Duhovnoy Konsitoriii.
- Koblov, Y. (1903). *O Sostoyanii Missionerskogo Dela v Kazanskoy Eparhii za 1903 g. Otçyot Eparhialnogo Protivomusulmasnkogo i Protivoyaziçeskiego Missionera*. Kazan: Tipo-Littografiya İmperatorskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1903). *Otvet Muhammedanam na İh Vozrojeniya Protiv Hristianskogo Dogmata o Presvyatoy Troitse*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatarkogo Universiteta.

- Koblov, Y. (1903). *Pervobitnaya Rayskaya Jizn' Çeloveka po Uçeniyu Korana i Ego Tolkovnikov*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatarskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1903). *Pravda o Muhammeda*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatarskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1903). *Proraditel'skih Greh po Uçeniyu Korana i Ego Tol'kovnikov i po Uçeniyu Biblii*. Orenburg: Turgayskaya Oblastnaya Tipo-Litografiya.
- Koblov, Y. (1904). *Graf L.N. Tol'stoy i Musulmane (Po Povodu Perepiski L.N. Tolstogo s Kazanskimi Tatarami)*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatarskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1904). *Muhammedanskoye Uçeniye o Proishojdenii Çeloveskoy Duşi*. Orenburg: Turgayskaya Oblastnaya Tipo-Litografiya.
- Koblov, Y. (1905). *Antropologiya Korana v Sraivnenii s Hristianskimi o Çeloveke*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1905). *Çeremiskaya Sekta Kugu-Sorta. Etnografiçeskiy Oçerk iz Jizni Çeremis*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1905). *O Neobhodimosti İnoredçeskih Missionerov v Dele Prosveščeniya İnorodtsev Otvet g. N.A. Borbornikovu*. Kazan: Tsentrallana Tipografiya.
- Koblov, Y. (1906). *Narodniye Predstavleniya Mogametan o raye i Ade*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1906). *Tatarskiye Musulmanskiye Şkoli. Tserkovno-Obşçesvonnaya Jizn', 9, 323-325*.
- Koblov, Y. (1907). *O Mogametanskih Mullah. Religiozno-Bitovoy Oçerk*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1907). *O Tatarskiy Musul'manskih Prazdnikah*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1908). *Meçti Tatar-Mogametan o Natsional'noy Obşçeobrazovatel'noy Şkole*. Kazan: İmperatarskogo Tipografiya.
- Koblov, Y. (1908). *Religiozniye Obryadı i Obiçai Tatar Mogametan (Pri Nereçenii İmeni Novorojdennomu, Svadebniye i Pohoronniye)*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatarskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1908). *Religiozniye Obryadı i Obiçai Tatar-Mogametan (Pri Nareçenii İmeni Novorojdenskomu, Svadebniye Obryadı i Pohoronu)*. Kazan: Tsentralnaya Biblioteka.
- Koblov, Y. (1910). *Mifologiya Kazanskih Tatar*. Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskogo Universiteta.

- Koblov, Y. (1910). *Mifologiya Kazanskih Tatar*. Kazan: İmperatarskogo Universiteta.
- Koblov, Y. (1910). *O Tatarizatsii İnorodtsev Privolskogo Kraya*. Kazan: Tsentralnaya Biblioteka.
- Koblov, Y. (1915). *Pobeda ili Rabstvo. Po Povodu Proishodyaşçey Bor'bi Mejdü Rossiyey i Germaniyey*. Kiev.
- Koblov, Y. (1916). *Konfessional'niye Şkoly Kazanskih Tatar*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Koblov, Y. (1925). *Laboratorniy Metod v Şkole. Voprosi Prosveşçeniya na Dal'nem Vostoke*, 25-35.
- Kunitsın, B. (2014). *Molodiye Godı P.V. Znamenskogo po Ego Avtobiografiçeskim Zametkan. Nijegorodskaya Starina*(39-40), 45-50.
- Lavrovskiy, K., & Ponomarev, P. (1878). *K.F. Fuks i Ego Vremya . Kazanskiy Literaturniy Sbornik*, 223-538.
- Leoyohin, İ. (1771). *Dnevniye Zapisi Puteşestviya Doktora i Akademii Nauk Ad'yunkta İvana Lepyohina Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1768 i 1769 godu* (Cilt 1). Sankt Peterburg.
- Lepyohin. (1821). *Polnoye Sobraniye Uçenih Puteşestviy Po Russii İzdavoyemoye İmperetarskoyu Akademiçeski Nauk', Po Predlojeniyami yeya Prezidenta, S Primeçaniyami, İz Yasneniyami i Dopolneniyami -T. 3, Zapiski Puteşestviya Akademika Lepehina . S. Peterburg: Pri İmperatorskoy Akademii Nauk*.
- Lepyohin, İ. (1772). *Dnevniye Zapisi Puteşestviya Doktora i Akademii Nauk Ad'yunkta İvana Lepyohina Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1768 i 1769 godu*. Sankt Peterburg.
- Lepyohin, İ. (1780). *Dnevniye Zapisi Puteşestviya Doktora i Akademii Nauk Ad'yunkta İvana Lepyohina Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1768 i 1769 godu*. Sankt Peterburg.
- Lepyohin, İ. (1805). *Dnevniye Zapisi Puteşestviya Doktora i Akademii Nauk Ad'yunkta İvana Lepyohina Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1768 i 1769 godu*. Sankt Peterburg.
- Lipakov , E. (2009). *Znamenskiy. Pravoslavnaya Entsiklopediya* (Cilt XX, s. 297-300). içinde Moskva: Tserkovno-Nauçniy Tsentr "Pravoslavnaya Enstiklopediya".
- Magnitskiy, V. (1901). *K Biografii V.A. Sboyeva*. Kazan: Tipolitografiya İmperatarskogo Universiteta.

- Magnitskiy, V. (1901). *K Biyografii V.A. Sboyeva*. Kazan: Tipolitografiya Imperetarskogo Universiteta.
- Matveyev, G. (2001). Sboyeov Vasiliy Afanasyeviç. *Kratkaya Çuvaşskaya Entsiklopediya* (s. 363-364). içinde Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Miller, G. (1791). *Opisaniye Jivuşçih v Kazanskoy Gubernii Yazıçeskih Narodov, Yako to Çeremis, Çuvaş i Votyakov*. Sanktpeterburg.
- Miller, G. (1937). *İstoriya Sibiri* (Cilt 1). Moskva-Sanktpeterburg: İzdatelstvo AN SSSR.
- Miller, G. (1941). *İstoriya Sibiri* (Cilt 2). Moskva-Sanktpeterburg: İzdatelstvo AN SSSR.
- Miller, G. (2005). *İstoriya Sibiri* (Cilt 3). Moskva: Vostoçnaya Literatura.
- Nadirov, İ. (1978). Yola Poziyesi. *Tatar Folklorı Janrları* (s. 70-82). içinde Kazan: İYALİ.
- Narodı Rossii. (Sankt Peterburg). *Narodı Rossii Etnografiçeskiye Oçerki*. 1880: Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Pol'za.
- Nasiri, K. (1878). *Tatarsko-Russkiy Slovar'*. Kazan.
- Nasiri, K. (1880). *Pover'ya i Obryadı Kazanskih Tatar, Obrazovavşçiesya Mimo Vliyaniya Na Jizn İh Sunnitskogo Magomatenstva*. Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i K.
- Nasiri, K. (1889). *Russkaya Azbuka Dlya Pervonaçal'nogo Çteniya v Russkom Yazıke*. Kazan: Tipografiya Universiteta.
- Nasiri, K. (1891). *Obrazets Russko-Tatarskoy Grammatiki Po Metode Arabskoy Grammatiki*. Kazan: Tipografiya Universiteta.
- Nasiri, K. (1900). *Skazki Kazanskih Tatar i Sopostavleniye İh So Skazkami Drugih Narodov*. Kazan: Tipografıya Kazanskogo Universiteta.
- Nasiri, K. (1965). *Çest (Rasskazı i P'yesi)*. Duşanbe: İrfon.
- Nikolayev, P. (1993). Velikiy Russkiy Pisatel'-Uçeniy V.A. Sboyeov o Kulture Çuvaşey. *Pravitelstvenny Vetsnik*(14), 8.
- Nikolskiy, N. (1912). *Naiboleye Vajniya Statistiçeskiya Svedeniya Ob İnosrodtsah Vostoçnoy Rossii i Zapadnoy Sibiri, Pdvejennih Vliyaniyu İslama*. Kazan: Tipografiya Gubernskago Pravleniya.
- Ogıdıtıriyevskiy, N. (1895). *Kreşçenniye Tatar Kazanskoy Gubernii-Etnografiçeskiy Oçerk*. Moskva: Peçatnya A.İ. Snegirevoy.
- Opisaniya Vseh V Rossiyskom Gosudarsve Obitayuşçih Narodov, Takje İh Jiteyskih Obryadov, Ver, Obiknoveniy, Jilişç, Odejdi, i Proçih*

- Dostopanyatnostey, T. 2 O Narodah Tatarskogo Plemeni (Cilt 2).* (1776). Sankt Peterburg.
- Örnek, S. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, S. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pamyatniki Professora K.F. Fuksa.* (1996). Kazan: DİT.
- Ramazanov, Ş. (1945). *Kayum Nasiri Osnavatel' Tatarskogo Literaturnogo Yazıka*. Kazan.
- Rittih, A. (1870). *Kazanskaya Guberniya (Cilt 2)*. Kazan.
- Rittih, A. (1874). *Etnografiçeskaya Karta Slavyanskikh Narodnostey*. Sankt Petersburg.
- Rittih, A. (1874). *Etnografiçeskaya Karta Yevropeyskoy Rossii*. Sankt Petersburg.
- Rittih, A. (1875). *Etnografiçeskaya karta Kavkaza*. Sankt Petersburg.
- Rittih, A. (1879). *Etnografiçeskiy Oçerk Karkovskoy Gubernii*. Harkov.
- Rittih, A. (1879). *Kazanskaya Guberniya (Cilt 1)*. Kazan.
- Rittih, A. (1879). *Materialı Dlya Etnografii Rossii: Kazanskaya Guberniya*. Kazan.
- Sadıkova, L. (2008). *Osnovopolojnik Tatarskogo Literaturnogo Yazıka. Lingvistiçeskiye İssledovaniya: Sbornik Nauçno-Metodiçeskih Rabot (s. 65-70)*. içinde Kazan: İzdatel'stvo Gos. Tehniçeskogo Universiteta.
- Sboyev, & Sboyev, V. (2004). *İssledovaniya ob İnorodtsah Kazanskoy Gubernii. Zametki O Çuvaşah*. Çeboksarı.
- Sboyev, V.A. (1989). *Bibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennix Tyurkologov (s. 212-213)*. içinde Moskva.
- Smagina, D. D.-G. (Dü.). (2007). *Gerard Fridrih Miller i Russkaya Kul'tura*. Sanktpeterburg: Rostok.
- Speranskiy, A. (1914). *Kazanskiye Tatari (İstoriko-Etnografiçeskiy Oçerk')*. Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.
- Suharev, A. (1904). *Kazanskiye Tatari*. Sankt Peterburg: Tipografiya P.P. Soykina.
- Topsakal, İ. (2018). *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler 1552-1917*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- V.A., S. (1992). *Çuvaşi v Bitovom, İstoriçeskom i Religioznom Otnoşeniyah*. Çeboksarı.
- Valuyeva-Munt Anna Petrovna. (2020, 05 24). Knijnaya Lavka Pisateley: <https://lavkapisateley.spb.ru/enciklopediya/v/valueva> adresinden alındı
- Valuyeva-Munt, A. (1912). *Po Velikoy Russkoy Reke, Oçerki i Kartini Povol'jya*. S. Peterburg: İzdaniya V.İ. Gubinskago.
- Viktorin. (1875). *Ponyatiye o Jenşine i Bit Eyo u Muhammedan i U Hristian*. Kazan: Universitetskaya Tipografiya.
- Ya.D., K. (1904). *Muhammedanskoye Uçeniye o Proishojdenii Çeloveka*. Orenburg: Turgayskaya Oblasnaya Tipo-Litografiya.
- Znamenskiy, P. (1910). *Kazanskiye Tatari*. Tipo-Litografiya İmperatorskogo Universiteta.
- Znamenskiy, V. (2003). Biografiya i Nauçnaya Deyatel'nost' Professora P.V. Znamaneskogo. *Mininskiye Çteniya. Materialı Nauçnoy Konferentsii 10 Dekabrya 2002 goda*. içinde Nijniy Novgorod.

EKLER

ГДѢ НА РУСИ КАКОЙ НАРОДЪ ЖИВЕТЪ И ЧѢМЪ
ПРОМЫШЛЯЕТЪ.

А. 263
1245 [20]

ТАТАРЫ.

Чтеніе для народа.

И. А. Александрова.

МОСКВА.

Типографія Борисенко и Бреслинъ, Б. Дмитровка, д. Благор. Собранія.

1899.

U 285
57

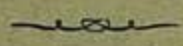
Сав. 5947.

ЕВРОПЕЙСКАЯ РОССІЯ

ВЪ

ФИЗИЧЕСКОМЪ И ЭТНОГРАФИЧЕСКОМЪ

ОТНОШЕНІЯХЪ.

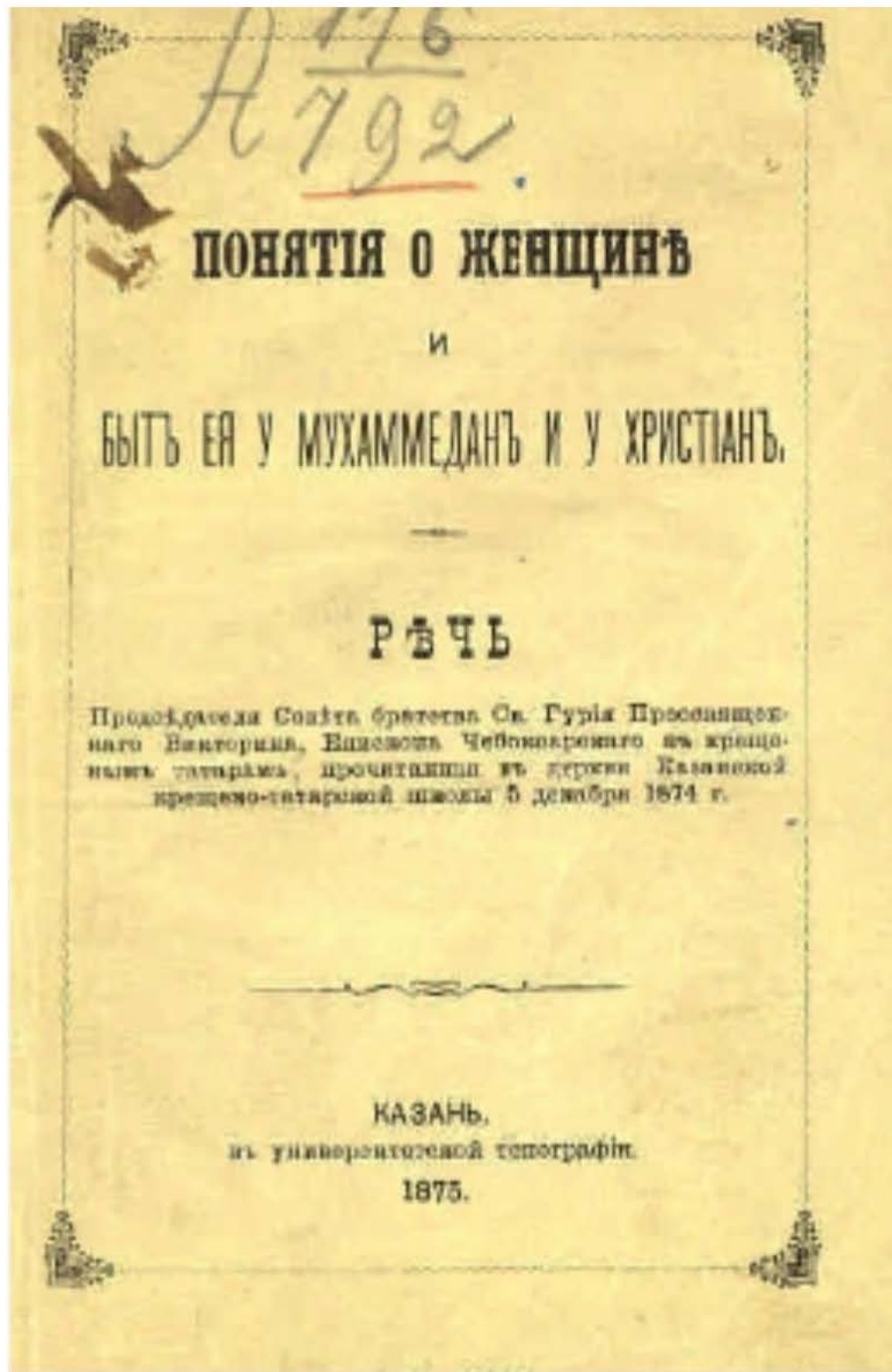
Составилъ В. Лядовъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

1861.

*V. LVOV, YEVROPEYSKAYA ROSSIYA VFIZIČESKOM I
ETNOGRAFIČESKOM OTNOŠENIYAH*

*PONYATIYE O JENŠINI BIT'EYO U MUHAMMEDANI U
HRISTİYAN'*

КАЗАНСКІЕ ТАТАРЫ,

ВЪ

Казань.

Авг. 4. 1843.

СТАТИСТИЧЕСКОМЪ И ЭТНОГРАФИЧЕСКОМЪ

ОТНОШЕНІЯХЪ.

Сочиненіе

Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника

К. ФУКСА.

КАЗАНЬ.

Печатано въ Университетской Типографіи.

1844.

*K. FUKS, KAZANSKIYE TATARI I STATISTIČESKOM I
ETNOGRAFIČESKOM' OTNOŠENIYAH*

2-115
6 III

НАРОДЫ РОССИИ.

ЭТНОГРАФИЧЕСКІЕ ОЧЕРКИ.

съ 32 хромолютографіями.

ИЗДАНИЕ РЕДАКЦІИ ЖУРНАЛА «ПРИРОДА И ЛЮДИ».

САНКТЪ ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографіе Императорскаго «Общественнаго Печатанія»,
полная подъячская, 39.

1880.

NARODI ROSSII
ETNOGRAFIÇESIYE OÇERKI

ПОВѢРЬЯ И ОБРЯДЫ
КАЗАНСКИХЪ ТАТАРЪ,

ОБРАЗОВАВШЕСЯ МИМО ВЛІЯНІЯ НА ЖИЗНЬ ИХЪ

СУННИТСКАГО МАГОМЕТАНСТВА.

КАЙЮМЪ-НАСЫРОВА.

Отдѣльно отпечатано изъ Записокъ И. Р. Г. О., по Отдѣленію Этнографіи, т. VI.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ В. БЕЗОБРАЗОВА И КОМП.
(Вас. Остр., 8 л., д. № 45).

1880.

KAYUM NASIRI
POVERYA I OBRVADI KAZANSKIH TATAR

Rittikh, A. F.

II 9
P

II

МАТЕРІАЛЫ
ДЛЯ
ЭТНОГРАФІИ РОССІИ.

КАЗАНСКАЯ ГУБЕРНІЯ

XIV-тая

Составилъ полковникъ А. Ф. РИТТИХЪ.

ЧАСТЬ I.

каз. 801.

Приложенія: племенная карта, статистическая таблица, планъ Болгаръ и
виды болгарскихъ развалинъ.

~~XXXX~~

КАЗАНЬ.

Печатано въ типографіи Императорскаго казанскаго университета.

1870.

каз. 801

Handwritten mark

MATERIALI DLYA ETNOGRAFIÏ KAZANSKAYA GUBERNIYA-I

Риттикъ, А. Ф.

Т. 129
- р

II

МАТЕРІАЛЫ
ДЛЯ
ЭТНОГРАФІИ РОССІИ.

КАЗАНСКАЯ ГУБЕРНІЯ

XIV-томъ

Составилъ полковникъ А. Ф. Риттикъ.

*Собр. 802.
1918
чр. 19522*

ЧАСТЬ II.

4100

Приложенія: Молитва Господня на 6 языкахъ; сравнительный словарь на 10-ти языкахъ; казанскіе типы и одежды; сравнительная музыка татаръ, чувашъ и черемисъ.

КАЗАНЬ.

Печатано въ типографіи Императорскаго казанскаго университета.

1870.

Собр. 484

Digitized by Google

MATERIALI DLYA ETNOGRAFIJI KAZANSKAYA GUBERNIYA-II

ИЗСЛѢДОВАНІЯ
ОБЪ.
ИНОРОДЦАХЪ
КАЗАНСКОЙ ГУБЕРНІИ.

СОЧИНЕНІЕ

В. А. СБОЕВА.

КАЗАНЬ.

ИЗДАНИЕ КНИГПРОДАВЦА ДУБРОВИНА.

1856.

V. A. SBOYEV
ISSLEDOVANIYA OB INORODTSAH KAZANSKOY GUBERNII

Серія докторскихъ диссертаций, допущенныхъ къ защитѣ въ ИМПЕРАТОРСКОЙ
Военно-Медицинской Академіи въ 1903—1904 учебномъ году.

№ 53.

271
15

КАЗАНСКІЕ ТАТАРЫ.

(УѢЗДЪ КАЗАНСКІЙ).

Опытъ этнографическаго и медико-антропологическаго
изслѣдованія.

ДИССЕРТАЦІЯ
на степень доктора медицины
А. А. Сухарева.

Цензорами диссертации по порученію Конференціи были профессора:
И. Э. Шавловскій, Н. Н. Мари и С. Н. Делицинъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія П. П. Сойкина, Стремянная, 12.
1904.

D.D. SUHAREV
KAZANSKIYE TATARI (UYEZD KAZANSKIY)

11/07/11

Аристархъ Сперанскій.

КАЗАНСКІЕ ТАТАРЫ.

(Историко-этнографическій очеркъ).

КАЗАНЬ.
Центральная типографія.
1914.

A. SPERANSKIY
KAZANSKIYE TATARI (İSTORİKO-ETNOGRAFIÇESKIY
OÇERK)

76
75
К. Ф. ФУКСЪ.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ

ГОРОДА КАЗАНИ

КАЗАНЬ

ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФИИ

1817

Изданіе Общества археологій, исторіи и этнографіи.
1905.

K.F. FUKS
KRATKAYA ISTORIYA GORODA KAZANI

О П И С А Н І Е

в с ѣ х ѣ

въ

РОССІЙСКОМЪ ГОСУДАРСТВѢ

ОБИТАЮЩИХЪ

НАРОДОВЪ,

такъ же

ихъ житейскихъ обрядовъ, вѣръ,
обыкновеній, жилищъ, одеждъ,

и

прочихъ достопамятностей

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

О НАРОДАХЪ

ТАТАРСКАГО ПЛЕМЕНИ.

Переведено съ Нѣмецкаго.

ПЕЧАТАНО ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ 1776 ГОДА
вздвѣніемъ книгопродаца К. В. Миллера

OPISANIYE VSEH O ROSSIYSKOM GOSUDARSTVE...II. O
NARODAH TATARSKAGO PLEMENI

9/31
И 368

Я. Д. Кобловъ.

~~РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБРЯДЫ~~
И
ОБЫЧАИ ТАТАРЪ МАГОМЕТАНЪ

(при нареченіи имени новорожденному, свадебные обряды и похоронные).

КАЗАНЬ.
Типо-литографія Императорскаго Университета
1908.

YA. D. KOBLOV
RELIGIOZNIYE OBRYADI I OBIČAI TATAR MOGAMETAN'

DİZİN

- Acıpayamlı
Orhan Acıpayamlı, 21, 22, 23
- Ad Verme, 24
- ahiret, 30, 119, 120, 121
- alba, 35
- alkarısı, 24
- altın, 36, 38, 45, 63, 80
- Altınorda, iv, 4
- Altınorda İmparatorluğu, iv, 4
- Amurskiy, 6
- Arapça, 13, 14, 17, 78, 91, 119
- Arkeoloji, 7
- Astrahan, 2
- Avrupa, 14, 63
- babay, 37, 38, 39
- Bayazitova
F.S. Bayazitova, 5, 23
- biktav, 51
- boşanma, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
85, 88, 101, 102, 103, 104, 105
- Buhara, 62, 98
- Bulgar, iv
- cıyın, 51, 53, 54, 55, 57, 132
- cuyuna, 51
- Çarlık, iv, 1, 2
- Çarlık Rusya'sı, iv, 1
- Çernuha, 10
- çocuk, 16, 21, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 36, 37, 38, 39, 43, 85, 98,
99, 100
- çok eşlilik, 28, 90, 94, 95, 98,
100, 101, 102, 133
- Çuvaş, 7, 10
- defin, 109, 112, 113, 118, 120,
122, 126, 133
- doğum, iv, 1, 2, 3, 4, 21, 22, 24,
25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35,
42, 57, 109, 132
- Doğum Anı, 24, 25
- Doğuma Hazırlık, 24
- düğün, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 59,
60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69,
71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80,
87, 88, 109
- dünürü, 47, 75
- ebe, 25, 27
- evlenme, 1, 3, 40, 43, 44, 58, 59,
75, 100
- evlilik, iv, 2, 4, 26, 29, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51,
54, 57, 58, 69, 72, 73, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 82, 88, 89, 90,
92, 94, 96, 99, 102, 104, 105,
121, 132, 133, 134
- ezan, 32, 34, 36
- Farsça, 13
- fidye, 114, 116
- Fin, iv
- Fin-Ugor, iv
- Fuks
Karl Fyodoroviç Fuks, 16, 17, 18,
19, 25, 26, 33, 34, 37, 38, 42,
45, 46, 47, 49, 52, 53, 54, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 77,
78, 79, 83, 84, 85, 86, 98, 99,
100, 103, 108, 111, 112, 113,
121, 122, 123, 124, 127
- Geçiş törenleri, iv, 3, 28
- Gennep, 3, 23
- Gennep *Les Rites de Passage*, 3
- Gomernin *Öç Tuvi*, 5

- Göttingen Üniversitesi, 16
- Hakikatül Ahbar, 113
- Hristiyan, 5, 6, 7, 8, 29, 45, 89, 125
- Hristiyanlık, 4, 9, 26, 90
- Hz. Ayşe, 129
- Hz. Muhammet, 28, 91, 92, 96, 100, 113
- İ.S. Protopopov, 10
- İdil, iv, 4, 6, 7, 10, 15, 17, 30, 55, 56
- İdil-Bulgar Devleti, iv
- İlminski
- N.İ. İlminski, 7, 12
- İran, 63
- İslam, 6, 7, 8, 9, 28, 30, 38, 40, 42, 43, 47, 51, 52, 54, 55, 57, 68, 74, 77, 78, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 110, 113, 115, 117, 119, 121, 122, 126, 128, 129, 132, 134
- İvan Grozniy, ii, 4
- kabas, 60
- kaçalcara, 51
- kalm, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 57, 58, 59, 75, 77, 82, 88, 89, 90, 92, 95, 98, 103, 133
- Kama, 6, 7
- kamarin, 56
- kamerinskiya, 52
- kazaçok, 52, 53, 55
- Kazan, ii, iv, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 30, 35, 38, 40, 42, 44, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 69, 71, 79, 87, 88, 94, 98, 101, 109, 113, 118, 124, 131
- Kazan Hanlığı, iv
- Kazan İmparatorluk Üniversitesi, 7
- Kazan Piskoposluğu, 6, 12
- Kazan Tatar Türkleri, iv
- keman, 60
- Kırım, 2
- kırkbasma, 24
- kırklama, 24, 132
- kibitka, 86
- Kiev, 6
- Koblov, 6, 7, 8, 9, 25, 26, 27, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 57, 58, 59, 69, 70, 71, 72, 79, 80, 81, 83, 86, 100, 104, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 124, 127, 129
- Yakov Dmitriyeviç Koblov, 6
- Kreşin Tatarları, 2
- kuraç, 52
- Kuran, 8, 31
- lohusa, 24, 25, 27, 33
- Mahram nasabi, 43
- Mahram sababi, 43
- Malov
- A. Malov, 6
- Marburgh Üniversitesi, 16
- Mari, 7, 9
- Masra, 39
- Maşanov
- M. Maşanov, 6
- mehir, 40
- mehr, 40, 48, 59, 80, 81, 89, 92
- Mekke, 32, 109, 110, 112, 113, 115, 120, 129
- Mekruh, 104

mezar, 111, 113, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 134
mihr, 40
misyoner, 2, 4, 6, 8, 9, 24, 107
Mişer Tatarları, 2
molla, 31, 32, 33, 36, 37, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 97, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 124, 126, 127, 128, 132
Mordvin, 7
Mordvinler, 18
Muhammediye, 113
Muhammet, 90, 91, 96, 100, 108, 109, 110
müezzin, 31, 70, 79, 126
Münkir, 119
Müslüman, 5, 8, 13, 14, 26, 29, 33, 35, 38, 40, 45, 48, 49, 79, 82, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 105, 115, 116, 118, 124, 125, 129, 132, 133
N. Zabolotnitskiy, 10
Nasiri
    Kayum Nasiri, 13, 14, 15
nazir, 30
Nekir, 119
Nijegorod, 10
Nijegorodsk Georgiyev Kilisesi, 11
nikah, 50, 66, 68, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 88, 105
nişan, 51
Orenburg, 6, 44
Orta İdil, 10
Ortodoks, 7, 14, 121
oruç, 41
ölülerin dirilişi, 109, 118, 120
ölüm, iv, 1, 2, 3, 57, 106, 107, 108, 109, 110, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 132, 133
Ölüm Öncesi, 106
Ölüm Sırası, 106, 107
Ölüm Sonrası, 106, 121
Örnek
    Sedat Veyis Örnek, 22, 23, 40, 106, 107
Pallas, 15
Petersburg Bilimler Akademisi, 15
polka, 56
Povoljye, 15
Radloff
    V.V. Radloff, 14
Rodion Eğitimi Kadınlara Entsitüsü, 11
Rus alfabesi, 3
Rusça, ii, iv, 1, 2, 4, 6, 8, 13, 14, 24, 28, 32, 36, 44, 57, 59, 62, 74, 78, 80, 88, 109, 122, 123, 131, 134
Ruslar, ii, iv, 67, 131
Rusya Federasyonu, ii, 2
Saç Kesme, 24, 36
sadaka, 30, 33, 36, 112, 113, 118, 120, 121, 126, 127, 128
Samara, 11
Sankt-Petersburg, 16
Sboyev
    Vasiliy Afanasyeviç Sboyev, 10, 11
Sibirya, 2, 15
Slaveca, 16

- Sovyet, ii, iv, 1, 2, 4, 15, 24, 25, 27, 31, 36, 44, 57, 74, 88, 107, 131
- Sovyet Devrimi, ii, 2, 36, 44, 57, 88, 131
- Sovyetler Birliği, 2
- Stalin, 8
- Suharev
Aleksy Alekseyeviç Suharev, 15
- surahe, 59
- Sünnet, 23, 24, 36, 37, 38, 39, 40, 132
- sünnetçi, 37, 38, 39
- taglil, 116
- talık, 102, 103
- Tasbih, 113
- Tatar, ii, iv, 1, 3, 4, 6, 9, 13, 14, 15, 17, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 74, 76, 77, 78, 81, 84, 85, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 113, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 132, 133, 134
- Tatar Türkleri, ii, iv
- Tatarca, 13, 14, 17, 46, 52, 78
- Tataristan, 2
- Tatarlar, ii, iv, 2, 13, 25, 28, 31, 38, 42, 44, 46, 48, 52, 53, 57, 60, 63, 66, 67, 68, 73, 78, 86, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 110, 116, 124, 126
- tenbera, 51
- tübetey, 27, 33, 35
- Türk, iv
- Türk Dünyası, 2
- Türkçe, 40, 54, 78, 80, 86, 112, 118, 123
- Udmurt, 7
- Udmurtlar, 18
- Ural, 4, 15
- Uzak Doğu Devlet Üniversitesi, 7
- Valuyeva-Munt
Anna Petrovna Valuyeva-Munt, 16, 72, 73, 101
- Verhneuralks, 6
- Vladivostok, 7
- Vyatka, 6
- Yalabuga, 6
- yavçi, 44, 46, 78
- Yunanca, 10
- Znamenskiy
Petr Vasilyeviç Znamenskiy, 11, 12, 13, 35, 50, 55, 56, 72, 82, 87, 92, 93, 100, 101, 104, 105, 109, 119, 120, 128